

AIDA MİRZAYEVA

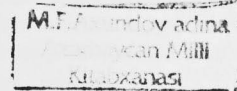
AZERBAIJAN'IN
BAĞIMSIZLIK
ŞİİRLERİ

AİDA MİRZAYEVA

AZERBAIJAN'IN
BAĞIMSIZLIK
ŞİİRLERİ

(Bahtiyar Vahabzade'nin Sanat Işığında)

Monografi

Kitabın Adı

: AZERBAJCAN'IN BAĞIMSIZLIK ŞİİRLERİ

Yazar

: Aida MİRZAYEVA

Editör ve Ön sözün yazarı

: Dr. Atıl Akgün

Türkiye Türkçesi'ne Aktaran

: Aynur Kahraman

Kapak Tasarımı

: Turgut Karaca

1. Baskı

: Haziran 2019 ANKARA

ISBN

: 978 - 605 - 7851 - 29 - 1

© Aida MİRZAYEVA

Tüm hakları yazarına aittir. Yazarın izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak olarak kullanılabilir.

SONÇAĞ KÜLTÜR YAYINLARI

İstanbul Cad. İstanbul Cırsısı No.: 48/49 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67

www.soncag yayincilik.com.tr

soncag yayincilik@yandex.com

Yayınca Sertifika Numarası: 25931

SONÇAĞ MATBAACILIK

İstanbul Cad. İstanbul Cırsısı No.: 48/48 İskitler 06070 ANKARA

T / (312) 341 36 67

www.soncag yayincilik.com.tr

soncag yayincilik@yandex.com

ÖNSÖZ

Türk Dünyası'nda 19. ve 20. yüzyıllarda yaşanan sosyal hadiseler en temelde istiklal mücadeleleri ekseninde gerçekleşir. Bahtiyar Vahapzade'nin “bir ananın iki oğlu” olarak nitelendirildiği Anadolu ve Azerbaycan şahasında da 20.yüzyılın başlarından itibaren görülen istiklal mücadeleleri, söz konusu bölgelerde gelişen edebiyatlara ilham olur, bu bölgelerdeki edebiyatları besler.

Azerbaycan Edebiyatının son dönemde yetiştirdiği en büyük ediplerden Bahtiyar Vahapzade, nev-i şahsına münhasır edebi üslubu ve fikirleri ile sadece Azerbaycan'da değil başta Türkiye olmak üzere bütün Türk Dünyası'nda etkili olmuş güçlü bir sestir.

Bakü Devlet Üniversitesi'nde uzun yıllar sürdürdüğü ilim adamlığı ya da Azerbaycan Meclisindeki milletvekilliği görevi onun sınırları aşan şair kimliği yanında geri plandadır. Zaman içerisinde “Vatan şairi”, “milli mücadele şairi”, “halk şairi”, “anadili şairi” gibi birçok sıfatla anılan Vahapzade'nin, şair kimliği ve şiirinin gücü de edebiyat tarihinde hak ettiği saygın yeri almıştır. Üstelik şair söz konusu sıfatlarla anılmasına sebep söz konusu değerleri şiirine taşıdığı ve yücelttiği dönemde bu değerlerle savaşmakta ve bu değerlerin içi boşaltılmakta idi.

“Muhacir demişik...lap doğru, lap düz!”

Vetenin içinde yaşayıb, ancak

Özge me'bedine baş goyanlara

Özinü vetene yad sayanlara,

Ne ad verek biz?”

Şair, 85 yıllık ömrünün 65 yılını Sovyet tahakkümü altında geçirmiştir. Sanılanın aksine bu husus şairin fikriyatını ve zihniyetini dönemin müesses nizamının aleyhinde şekillendir-

miş, nitekim şair milletinin sesi olmayı tercih etmiştir. B. Vahpazade ömrünün o dönemlerini istiklal konusundaki fikriyetini de yansıtan bir şiirinde şöyle dile getirir:

*“Zindanda doğulduq, o geder zülme alışıdq.
Mehbusu azad, zülmü edalet bilirik biz.”*

Bahtiyar Vahpazade 1925 yılında başlayan ve 2009 yılinda hitama eren ömrü boyunca Azerbaycan'ın yaşadığı önemli süreçleri tecrübe etmiş, değişen siyasal atmosfere ve sosyal telakkilere rağmen edebiyat eserlerinde istikrarlı bir çizgiyi temsil etmiştir. Modern Azerbaycan şiirinde Vahpazade çizgisi olarak tavsif edebileceğimiz bu duruş, şairin bir ekol oluşturmamasını ve birçok şairi etkileyen sanat tavrı geliştirmesini beraberinde getirmiştir.

Vahpazade'nin gelenekten beslenen ancak muasır meseleleri işleyen şiirlerinde kullandığı özgün söyleyiş, kuşkusuz onun şiirinin çok sevilmesi ve yayılmasında en önemli etkenlerden biridir. Ancak zaman göstermiştir ki Vahpazade şiirinin muhteva dünyası, şiirlerinin insanı sarıveren dili gibi son derece zengin ve etkileyicidir. Özellikle hürriyet, milliyet, istiklal ve vatan sevgisi gibi sosyal temalar etrafında gelişen şiirlerinin muhtevası onun sanat anlayışını şekillendiren “cemiyet için şiir” düşüncesiyle yakında ilgilidir. Bu bağlamda Vahpazade şiirlerinin edebiyat sosyolojisi bakımından muhtelif sosyal konular etrafında yapılacak incelemelere önemli veriler sunacağı açıktır.

Önemini yansıtır derecede Bahtiyar Vahpazade üzerinde başta Azerbaycan olmak üzere Türkiye ve diğer bazı ülkelerde akademik araştırmalar yapılmış, edebi yaratıcılığı birçok araştırmaya konu olmuştur. Bu çalışmalardan biri olan Aida Mirzayeva'nın elinizdeki eseri, Vahpazade şiirinin yukarıda sözünü ettiğimiz muhteva dünyasına tematik bir yaklaşımla eğilerek

onun şiirindeki “bağımsızlık” düşüncesine odaklanır. Eser ilk olarak, Vahpazade şiirinde daha önce yeterince incelenmemiş olan “Bağımsızlık” konusunu gündeme taşıyor olması ile dikkati çeker. Esasen Bahtiyar Vahpazade şiirinin duygu dünyasını şekillendiren en temel hususlardan biri olan “Bağımsızlık” temasını ırelemek, onun şiir sanatını hakkıyla anlamının ve anlatmanın da en temel anahtarlarından biridir. Bu bağlamda araştırmacının Vahpazade şiirine oldukça yerinde bir pence-re-den baktığını ve onun şiirini yerli yerince çözümleme noktasında doğru bir pusula belirlediğini söylemek mümkündür.

Oldukça kapsayıcı bir Vahpazade bibliyografyasıyla konusuna eğilen Mirzayeva öncelikle B.Vahabzade'nin şiiri üzerindeki zengin araştırmalar birikimini kendi konusuna uygun bir merceklerle tetkik etmiş ve değerlendirmiştir. Doğrudan Vahpazade'yi ele alan çalışmalardan, onun şiirine sadece temas eden birçok çalışmaya kadar incelediği kaynaklarda “Bağımsızlık” düşüncesinin izlerini aramıştır.

Bahtiyar Vahpazade'nin şiirindeki bağımsızlık ideolojisi doğru bir yerde konumlandırmak isteyen Mirzayeva, şairin yaşamına odaklanırken dahi ondaki bağımsızlık düşüncesinin gelişiminin yansımalarını takip eder. Şairi ve şiirini anlama yolculuğunda Edebiyat Sosyolojisinin en temel dayanaklarından biri olan “yazar”a layık olduğu önemi verir.

Araştırmacının B.Vahpazade'nin yaşamına dair tetkiklerindeki akademik titizliği Vahpazade'nin şiirindeki “Bağımsızlık” temini ele aldığı kısımlarda da görürüz. Genel bir üst başlık olarak Bağımsızlık'ı ırdelediği alt başlıklarındaki özgün tasnifinde “Ana dili problemini, Güney Azerbaycan meselesini, 20 Yanvar olaylarını, Dağlık Karabağ faciasını” Bağımsızlık teması dahilinde tahlil ederek zengin bir metin varlığı ile ortaya koyar.

“Bağımsızlık” düşüncesinin edebi ve fikri değeri, birçok 20. Yüzyıl sonunda bağımsızlığına kavuşan Türk cumhuri-

yetlerinde ayrı bir öneme sahiptir. Bağımsızlık temasını felsefi ve edebî bir derinlikle şiire taşıyan Vahapzade'nin Azərbaycan sınırlarının ötesine taşarak zaman ve mekan tanımayan sesi, özde Azerbaycan Edebiyatındaki bağımsızlık şiirlerinin genel karakteristiğini yansıtırken genelde bütün Türk Dünyası şiiri için en güzel edebî numunelerden birini teşkil eder.

Elinizdeki bu çalışma, ele aldığı edebî şahsiyetin Azerbaycan Edebiyatındaki büyüklüğü ve bu şahsiyetin şiirinde odaklanılan konuya yaklaşımdaki özgünlük ile yakın dönem Türk Dünyası Edebiyatı araştırmalarına önemli bir katkı sunacaktır.

Doç. Dr. Atif Akgün
İzmir /Türkiye

GİRİŞ

Bildiğimiz gibi, millî ideolojik düşüncenin temelinde toplumsal siyasi süreçlerin rolü büyüktür. Bu bakımdan geçen yüzyılın sonlarında Sovyet siyasi rejimin çöküşü ve Azerbaycan'ın yeniden bağımsızlığına kavuşması toplumun sosyal siyasi hayatında olduğu gibi edebî kültürel atmosferde de köklü değişikliklerin zeminini hazırlamış oldu. Özellikle bunun sonucunda edebî kuramsal mirasa yaklaşımda mevcut ideolojik kalıplar ortadan kaldırılarak millî kültürel zemine dayanan yeni anlayış sisteminin şekillendirilmesine başlandı. Çağdaş edebî sürecin yeniden araştırılmasına yönelmenin güçlenmesi de aynı ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Son birkaç yılda Hüseyin Cavid, Mikail Müşfik, Elmas Yıldırım, Ahmet Cavad, Muhammed Hüseyin Şehriyar, Ali Kerim, Resul Rıza, Halil Rıza Ulutürk, Memmed Araz ve diğer sanatçıların sanat yolunun yeni düşünce ışığında yorumlanmaya teşvik edilmesi bu bakımdan kayda değerdir. Araştırılmasına acil ihtiyaç duyulan meselelerden biri de Azerbaycan şiir sanatında bağımsızlık düşüncesine edebî boyut kazandırmaktır. Bahsi geçen problemin öğretilmesi açısından halk şairi Bahtiyar Vahabzade'nin (1925-2009) sanat yolunun seçilmesi özellikle hedeflenen amacın başarıyla sonuçlanması amacına hizmet etmektedir.

Bahtiyar Vahabzade'nin Azerbaycan'ın şiir sanatı tarihinde kendine özgü yeri ve mevkii ile seçilen kudretli kalem sahiplerinden biri olduğunu vurgulamadan geçemeyiz. Onun kaleminden çıkan *Gülistan*, *Marziye*, *Yollar- Oğullar* vs. gibi manzumeleri, çok sayıdaki şiiri aynı zamanda makaleleri edebiyatımızın takdire şayan örneklerinden sayılmaktadır. Edebin zengin ve rengarenk şiir dünyasında yurtseverlik, millî manevî özgürlük, ahlaki değerlere, örf ve âdetlere saygı ve bu gibi meseleler dikkat çeken konulardandır. Bunlar şairin çeşitli manzume ve şiirlerinde belirgin bir şekilde ortaya konul-

maktadır. Sanat hayatına şiirle başlayıp daha sonra manzume ve piyesler yazan, hiçbir zaman şiirin büyüklü dünyasından ayrılmayan şair, bağımsızlık düşüncesine bağlılığı ve bu düşüncüyü yansıtmaya yeteneği ile döneminin diğer kalem sahiplerinden önemli ölçüde ayrılmaktadır.

Bahtiyar Vahabzade, şiire yüzeysel bir yaklaşım göstermemiş, onu sanat hayatının esas, yönetici şekillerinden birine dönüştürebilmiş, okuru düşünmeye sürükleyen pek çok değerli edebi sanat örnekleri vermeyi başarmıştır. Şairin sanat yolu Nizami Gencevi, İmadeddin Nesimi, Muhammed Fuzuli, Molla Penah Gafif, Aşık Alesker, Hüseyin Cavid, Ahmed Cavad, Almasıldırım, Mikail Müşfik, Samed Vurgun gibi Azerbaycanlı şairlerin edebi geleneklerini yansıtmaktadır.

Azerbaycan edebiyatının görkemli şairlerinden biri olan Bahtiyar Vahabzade'nin şiirlerinde bağımsızlık düşüncesi önemli bir yere sahip olmasına rağmen bu konuda araştırmalar yapılmamıştır. Bu yüzden de şairin sanat hayatının bu bağlamda bağımsız araştırma konusuna dönüşmesi çağdaş edebiyat araştırmacılığının ve edebi tenkidin önünde duran en güncel görevlerden biridir. Zira Azerbaycan'ın şiir sanatına çok sayıda eşsiz örnekler sunmuş olan Bahtiyar Vahabzade'nin sanat yolu edebi tenkit ve edebiyat araştırmacıları tarafından her ne kadar aydınlatılmış olsa da şimdiye dek onun sanat hayatı ayrı ayrı meseleler ve aynı zamanda bağımsızlık düşüncesi ışığında sistemli, monografik bir şekilde öğrenilmemiştir. Bu da doğal olarak çağdaş Azerbaycan şiirinin güncel sorunları ile ilgili araştırmalarda birtakım boşluklar oluşmasına sebebiyet vermiştir.

Konunun güncelliğini sağlayan etkenlerden biri de Bahtiyar Vahabzade'nin sanat hayatının Sovyet Dönemi Azerbaycan edebi tenkidi tarafından sübjektif, tek yönlü bir şekilde değerlendirilmesidir. Şöyle ki Bahtiyar Vahabzade çoğunlukla haksız eleştirilere maruz kalmış, eserleri ile ilgili gerçeklerle bağdaşmayan düşünceler söylenmiş ve yorumlar yapılmıştır.

Günümüzde Bahtiyar Vahabzade'nin sanat hayatının incelenmesi ışığında bahsi geçen şairi ve objektif olmayan düşünce ve yorumların ortaya çıkarılması araştırmanın güncelliğini sağlayan yönlere yönelmektedir.

Bahtiyar Vahabzade'nin eserlerinin Sovyet siyasi rejiminin en sert dönemlerinde kaleme alındığını da önemle vurgulamak gerekmektedir. Bu durum ise ister istemez belirli sahte klişelerin, konjonktürel unsurların onun yazılarına yansımına sebep olmuştur. Yazarın eserlerinin milli düşünce ışığında yeniden değerlendirilmesi bahsi geçen durumların yüzeye çıkarılmasına imkan tanımıştır.

Aynı zamanda Bahtiyar Vahabzade'nin sanat hayatının öğrenilmesi çağdaş Azerbaycan şiirinin bütüncül ve genel manzaresini verebilmek bakımından da güncellik arz etmektedir.

Şimdiye kadar Bahtiyar Vahabzade'nin edebi faaliyetleri konusunda çeşitli konularda çok sayıda araştırma eseri yazılmıştır. Bu araştırmalarda bazen şairin şiir sanatı da tahlil ve eleştiri konusuna dönüşmüştür. Şairin sanat hayatıyla ilgili Yaşar Garayev, Bekir Nebiyev, Şamil Salmanov, Celal Abdullayev, Yavuz Ahundlu, İfrat Aliyeva, Himalay Enverov, Nizami Caferov, Mail Demirli, Hasan Hasanov, Asife Telmankızı, Fatimat Memmedova vb. yazarlar değerli fikir ve yorumlar sunmuşlardır.

Edebiyatçı âlim Yaşar Garayev'in Dr. Şamil Salmanov'la birlikte yazdığı *Poeziyanın Kamilligi* (1985) isimli monografik araştırmada Bahtiyar Vahabzade'nin bağımsızlık sorununu işleyen şiirlerinden de bahsedilmiştir (87).

Prof. Dr. İfrat Aliyeva'nın *Bahtiyar Vahabzade'nin Lirizmi* (1983) isimli monografik araştırmasında şairin şiir sanatı tahlil edilirken yer yer bağımsızlık şiirlerine de dikkat çekilmiştir (47). Aynı zamanda onun yayımlattığı *Bahtiyar Vahabzade* isimli bibliyografik künyede çeşitli araştırmacıların

şairin sanat hayatıyla ilgili fikir ve yorumlarına da yer verilmiştir (185).

Prof. Dr. Yavuz Ahundlu'nun *İstiklal Şairleri* (1998) isimli monografik araştırmasında Bahtiyar Vahabzade'nin sanat hayatına özel bir yer verilmiş, onun şiir sanatının bağımsızlık düşüncesi ile ilgili bölümleri tahlil konusu yapılmıştır (8).

Prof. Dr. Himalay Enveroglu'nun *Azerbaycan Edebiyatının Yaratıcılık Problemleri* (2004) isimli monografisinde Bahtiyar Vahabzade'nin sanat hayatı tahlil konusu olmakla birlikte onun bağımsızlık şiirlerine de değinilmiştir (54).

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi'nin üyesi Nizami Caferov'un *Bahtiyar Vahabzade* isimli kısa monografik araştırmasında şairin bağımsızlık konusunda yazmış olduğu eserleri genel kapsamda değerlendirilmiştir (27).

Dr. Mail Demirli'nin *Dünyanın Bahtiyar'ı* (2003) isimli monografik araştırmasında şairin sanat yolunun araştırılması kapsamında bağımsızlık şiirleri de tahlil konusu olmuştur (29).

Araştırmacı Hasan Hasanov'un *Azerbaycan'ın Bahtiyar'ı yahut Gülistan'dan Şehitler'e Giden Yol* (2009) isimli küçük çaplı araştırmasında şairin bağımsızlık şiirleri incelenmiştir (66).

Akademisyen Bekir Nebiyev'in *Çetin Yollarda* (2000) isimli makale yazılarının bir araya getirildiği çalışmasında Bahtiyar Vahabzade'nin sanat hayatına değinilmiş ve aynı zamanda bağımsızlık problemiyle de ilgilenilmiştir (111).

Bakü Devlet Üniversitesi, Muasır Azerbaycan Edebiyatı Kürsüsü tarafından yayımlanan iki ciltlik *Muasır Azerbaycan Edebiyatı* (2007) isimli ders kitabında Bahtiyar Vahabzade'nin faaliyeti kapsamında araştırılan problemin birçok bölümü tahlil edilmiştir (105, 2. cilt, 161-169).

Genç edebiyat araştırmacısı Asife Telmankızı'nın *Bahtiyar Vahabzade'nin Yaratıcılığı* (2010) adlı araştırmasında edibin genel sanat yaşamı bağlamında bağımsızlık düşüncesi ile

ilgili eserleri de araştırılmış, şairin evrensel konuda kaleme aldığı şiir örneklerinde meseleye özellikle dikkat çekilmesinin sebepleri açıklanmıştır (136).

Kültür bilimci Dr. Fatimat Memmedova'nın *Bahtiyar Vahabzade'nin Şiir Sanatının Dil ve Üslup Özellikleri* (2011) isimli ders kitabında yer yer bağımsızlık şiirlerinin tahliline de belirli ölçüde yer verilmiştir (102).

Bahtiyar Vahabzade'nin farklı dönemlerde Azerbaycan'da ve Rusya'da basılan kitaplarına birçok araştırmacının yazmış olduğu önsöz ve giriş bölümlerinde onun sanat yolunun çeşitli bölümleri tahlil konusu olmuştur (142; 143; 144; 145; 146; 147; 153; 155; 156; 157; 158; 159; 160; 163; 164; 165; 166; 167; 169; 171; 172; 173;; 218; 219; 220; 221; 222; 223; 224; 225; 226).

Bahtiyar Vahabzade'nin sanat hayatını anlatan araştırmaların belirli bir kısmının yazarın basılmış kitaplarıyla ilgili yazılan yorum, düşünce, fikir bildirimi veya farklı konulardaki makalelerden oluştuğunu da belirtmek gerekir (2; 7; 15; 19; 26; 30; 33; 39; 42; 48; 49; 51; 55; 60; 61; 68; 73; 74; 75; 94; 99; 103; 106; 116; 119; 120; 123; 127; 130; 210; 212; 231; 234; 237; 239).

Bunun dışında 20.yüzyılın şiir sanatı meseleleriyle ilgili yapılan bazı çalışmalarda Bahtiyar Vahabzade'nin sanat hayatı her yönüyle araştırılmıştır (10; 11; 16).

Azerbaycan'ın şiir sanatının tarihini, şiirlerini aynı zamanda ayrı ayrı problemlerini anlatan çeşitli konulardaki araştırmalarda da Bahtiyar Vahabzade'nin sanat hayatına belirli ölçüde yer verilmiştir (6; 31; 32; 34; 35; 36; 40).

Çağdaş Azerbaycan şairlerinin hayat ve sanat yolunu anlatan monografik araştırmalarda yer yer bağımsızlık meselesine de değinilmiştir (5).

Sovyet Dönemi Azerbaycan edebi sürecini konu edinen farklı araştırmalarda da bağımsızlık probleminin şiirde kullanılması meselelerine belirli ölçüde yer verilmiştir (4:44).

Son yıllarda savunulan bazı tezlerde çağdaş Azerbaycan şiirinde bağımsızlık probleminin pek çok biçimiyle ilgili görüşler bildirilmiştir (12; 23; 46; 58; 76; 96; 113; 117).

Bakü'de Kafkas Üniversitesi'nin girişimiyle düzenlenen 1. Uluslararası Bahtiyar Vahabzade Sempozyumu (13 – 15 Aralık, 2012) büyük şairin sanat mirasının araştırılmasında önemli bir hamle olarak değerlendirilebilir (24).

Bahtiyar Vahabzade'nin sanat hayatı sadece Azerbaycan'da değil vatanımızın sınırları dışında da araştırılmıştır. Özellikle Türkiye'de yayımlanan araştırmalarda şairin sanat hayatında önemli yeri olan bağımsızlık problemi ile ilgili yorumlar da yapılmıştır (241; 243; 246; 247; 248; 249; 250; 255).

Bunların yanı sıra, Bahtiyar Vahabzade'nin şiir sanatının bahsi geçen problem bakımından şimdiye dek sistemli, monografik bir şekilde araştırılmadığını da belirtmemiz gerekir. Okura sunulan bu monografi özellikle bu ihtiyaçtan ortaya çıkmıştır.

Monografinin yazılmasının asıl amacı Bahtiyar Vahabzade'nin şiir sanatını bütün olarak ele alıp onun eserlerinde bağımsızlık ideolojisini araştırmaktır. Bu amaca ulaşabilmek için aşağıdaki görevlerin yerine getirilmesi önceliklidir:

- Bahtiyar Vahabzade'nin şiir sanatının bilimsel ve kurgusal bakımdan incelenmesi;
- Şairin şiir sanatının konu bakımından tasnif edilmesi ve bu bağlamda değerlendirilmesi;
- Şairin şiir sanatının türlerinin araştırılması;
- Şiirlerin konu, problem ve ideolojisindeki kendine has özelliklerin ortaya çıkarılması;
- Şiir ve manzumelerin tahlili ışığında şairin bireysel sanat üslubunun belirlenmesi;

- Şairin şiir hayatında ortaya çıkan toplumsal, siyasi ve manevi-ahlaki sorunlara dikkat çekilmesi;

- Bahtiyar Vahabzade'nin sanatı ışığında Azerbaycan şiirinin belirli bir zaman diliminde elde ettiği edebi estetik tonların ortaya çıkarılması.

Araştırmaların asıl konusunu Bahtiyar Vahabzade'nin şiir ve manzumeleri oluşturmaktadır. Monografinin farklı bölümlerinde şairin şiirleri, *Gülstan*, *Marziye*, *Yollar – Oğullar*, *Ağlar Gülen* vb. manzumeleri bahsi geçen meselelerle ilgili olarak tahlil edilmiştir. Şairin eserlerinin incelenmesi sırasında onunla ilgili yazılar yazan eleştirmen ve edebiyatçıların eserlerine, Azerbaycan şiir sanatının çeşitli problemlerini konu edinen araştırmalar aynı zamanda dünyadaki yeni edebiyat kuramlarının konuyla ilgili kaynaklarına değinilmiştir. Bahtiyar Vahabzade'nin sanat hayatının tek başına ve soyutlanmış bir şekilde değil bir bütün olarak Azerbaycan şiir sanatı bağlamında sunulduğunu da kaydetmek zorundayız.

Araştırma sırasında şairin 12 ciltlik *Eserleri* baz alınmış (196; 197; 198; 199; 200; 201; 202; 203; 204; 205; 206; 207), bazı durumlarda ise önceki basımlar kullanılmıştır.

Bahtiyar Vahabzade'nin şiir sanatının bağımsızlık ideolojisi bağlamında nitelendirilmesi araştırmamızın bilimsel olarak yeniliğini belirleyen hususlardandır. Bahtiyar Vahabzade'nin şiir sanatında bağımsızlık ideolojisi ilk kez tek başına, sistemli bir şekilde analiz edilmiş, şairin sanat hayatı bahsi geçen problem zemininde incelenmiştir.

Monografide Bahtiyar Vahabzade'nin şiir sanatı konu ve problemlerine göre tasnif edilmiş ve sistematik olarak tahlil edilmiştir. Şairin eserlerinin konu ve problem bakımından değerlendirilmesi bize onun bir şair olarak edebi faaliyetinin gelişimini izleyebilme şansı tanımıştır. Bu etken de araştırmamızın bilimsel açıdan yeniliğini nitelendiren yönlerden biri olarak dikkat çekmektedir.

Monografinin bilimsel yeniliğini oluşturan önemli hususlardan bir diğeri de Bahtiyar Vahabzade'nin sanat yolunun yalnız estetik değerler ışığında değil aynı zamanda toplumsal bağlamda araştırmaya tabi tutulmasıdır ki bu da dönemin edebi sürecinin bütün yönleri ile yansıtılması için zemin hazırlamıştır.

Bahtiyar Vahabzade'nin şiir sanatının bağlı olduğu dönemin edebi kuramsal süreci ışığında yansıtıldığını, diğer şairlerin sanat hayatı ile analoji, kıyaslama ve tahlil bağlamında sunulduğuna da belirtmeden edemeyiz.

Monografide Bahtiyar Vahabzade'nin şiir sanatı bahsi geçen problem zemininde tahlil edilirken şairin biyografisi ile ilgili bazı bölümler açıklanmış, yorumlar yapılmıştır.

Monografi, kuramsal tahlil yönleri, edebi gerçeklere yaklaşım ve araştırma bakımından sonraki dönemin araştırmaları için bilimsel ve deneyimsel önem taşımaktadır. Monografi aynı zamanda nesrin şiirselliğini inceleyen araştırmacılar için de kaynak olabilir. 20. yüzyıl Azerbaycan Edebiyatına ait ders kitabı, ders araç gereçleri ve bununla birlikte başka monografik araştırmalar yazılırken bu eserin savlarına değinilebilir.

İ.BÖLÜM

BAHTİYAR VAHABZADE'NİN ŞİİR SANATINDA BAĞIMSIZLIK PROBLEMİNİN GÜNCELİĞİ VE İNSANİ ÖZELLİĞİ

Şiir mirası “entelektüel şiir”, “tefekür şiiri”, “idrak şiiri”, fikir ve düşünce şiiri”, “akıl şiiri” vs. gibi sıfatlarla nitelendirilen Azerbaycan halk şairi Bahtiyar Vahabzade yazdığı eserlerde fikir ve anlam tutumuna, düşünce ve konu ağırlığına her zaman dikkat etmiştir. Döneminin pek çok şairi gibi sanat hayatının “özüne, içeriğine Fuzuli ruhu çökmüş” (208, 173) şaire göre “Düşünce ve fikrin dışında kalan edebi eser sadece kelime yığındır; gerçek sanatçı düşünce düşünce yazdığı gibi, gerçek okur da düşünce düşünce okumalıdır” (162, 144). Ancak şairin şiir sanatı için karakteristik olan entelektüel düşünce tarzı, idrak ve tefekkürün bariz ifadesi hiçbir zaman ideolojinin arka plana geçmesi anlamında, kozmopolit bağlamında düşünülmemelidir. Şöyle ki Bahtiyar Vahabzade'nin şiir sanatı entelektüel düşünce ve milli-manevi değerlerin birliği ışığında ortaya çıkan edebi örnekler olarak merak uyandırmaktadır.

Diğer edebi türler gibi şiirin “dönemin siyasi ve sosyal koşulları ile doğrudan ilişkide olması” (251, 511) Bahtiyar Vahabzade'nin şiir hayatında da kendini belirgin bir biçimde göstermektedir. Şairin bağımsızlık şiirleri hem biçim hem de konu bakımından halkla ilişkilidir ki bu yön onun sanat hayatına gerçek anlamda halkçılık özelliği aşılmasıdır. Halkçılık şairin sanat dünyasının bütün alanlarında her şekilde kendini göstermektedir. Bu durumu özellikle şairin şiirsel üslubunda belirgin bir biçimde gözlemlemek mümkündür. Şöyle ki şairin üslubu halkın konuşma dilinin bütün zenginliğini, sadeliğini ve belirginliğini kapsamaktadır. Şair, ortaya koyduğu bütün prob-

lemelerin edebi ifadesi bağlamında halkın ruhuna inmeyi başarmıştır. Edivin bağımsızlık şiirlerinin ideolojik estetik tonları da halkçılık ruhundan kaynaklanmaktadır. Halkçılık aynı zamanda şairin tasvir objesinde lirik "benin" psikolojik iç dünyasının aydınlanmasında kendini göstermektedir.

Bahtiyar Vahabzade sadece kendi vatanında değil bütün Türk Dünyasında tanınan, sevilen güçlü kalem sahiplerinden biridir. Şairin bazı araştırmalarda "Türk Dünyasının şiir yıldızı" (261), "Türk dünyasının en önemli şairlerinden biri" (262) olarak değerlendirilmesi tesadüf değildir. O, Sovyet siyasi rejiminin en zor, en acımasız dönemlerinde yaşayıp üretmiş, son derece zengin bir edebi miras bırakıp gitmiştir. Ulusal devletçilik uğruna süren savaşın ön saflarında çarpışan mütefekkir şair Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra da üretmeye devam etmiş, bağımsızlık şiirine çok sayıda değerli örnekler kazandırmıştır.

"Çağdaş Azerbaycan edebiyatının ilginç olaylarından" (124, 192) olan Bahtiyar Vahabzade Samed Vurgun, Resul Rıza, Süleyman Rüstem, Osman Sarıvelli, Ali Kerim, Balas Azeroglu, Nigâr Refibeyli, Hüseyin Arif, Memmed Araz, Halil Rıza Ulutürk, Ali Tude, Kabil, Fikret Koca, Ramiz Rövşen, Memmed İsmail vb. şairlerin bulunduğu edebi kültürel ortamda yaşamış ve üretmiştir. Bağlı olduğu çevrenin sosyal, siyasi ve edebi-kültürel koşullarının onun dünya görüşünde ve sanatsal gelişiminde ciddi rolü olmuştur.

Bahtiyar Vahabzade'nin "edebiyata biraz erken başlamasına rağmen eserlerinin ruhu, konusu, ideolojik yönü itibarı ile "altmışlı yıllar" edebiyatına ışık saçtığını belirtmemiz gerekmektedir. O, bir sanatçı olarak bütün dönemlerde edebi sürecin önünde yürümüş, yeni, özgün, edebi açıdan mükemmel eserleri ile edebiyata yön vermiş, onun zenginleşmesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bugün Azerbaycan şiir sanatını Bahtiyar Vahabzade'siz hayal etmek imkânsızdır" (136, 16). Bu ise her

şeyden önce şairin sanat hayatına milliyetçi düşüncenin hâkim olmasından kaynaklanmaktadır. Zira Azerbaycan şiirinin "milli tonlarla zenginleşmesinde Bahtiyar Vahabzade'nin şiir sanatının müstesna bir önemi olmuştur. İster eserlerinin felsefi tutumu, ister ideolojik yönü, ister dil ve üslubu, isterse de değindiği konuları ile edebiyatta milli düşüncenin hâkim olmasına çalışmıştır." (136, 10)

Altmışlı yıllar edebiyat kuşağının diğer temsilcileri gibi Bahtiyar Vahabzade de Sovyet siyasi rejiminin kısmen yumuşamasından faydalanarak edebi süreci yeni, özgün, eşsiz edebiyat örnekleri ile zenginleştirdi. "Hiç şüphesiz, bu dönemde resmî ideolojiye sadakatle hizmet eden, mevcut total rejimi "dünyadaki en özgür rejim" olarak öven ve temsil eden çok sayıda "edebi" ürün de ortaya çıktı. Lakin edebi iklimi belirleyen artık onlar değildi, ideolojik bir arazi olarak "sosyalist gerçekçiliğin" edebi tecrübesi ve kuramsal pratik eğitimleri dışında ortaya çıkan eserlerdi. Onlara artık sözün gerçek anlamında katkısız "Sovyet edebiyatı" ve "sosyalist gerçekçilik" olayı demek en azından yalnız bu yüzden imkânsızdı ki onlarda artık bu sanat yönteminin iki önemli metodoloji ilkesi tekdüz ve inkâr edilmekteydi: Gerçekçiliği kesinlikle olumlu şekilde onaylama hırsı ve total ideolojik sınıf, partiye bağlılık ölçütü. (121, 356) Şunu da belirtelim ki Bahtiyar Vahabzade'nin sanatının altmışlı yıllar edebiyat kuşağı bağlamında tahlile tabi tutulması yukarıda bahsedilen düşüncelerin doğruluğunu bir daha onaylamaktadır.

Doğal bir üretkenliğe sahip olan Bahtiyar Vahabzade'nin edebi mirasında bağımsızlık konulu şiir örnekleri taşıyıcı konumundadır. Bütün sanat faaliyeti boyunca toplumsal siyasi süreçlerin içinde olması onun edebiyat dünyasında etkisiz kalmamıştır.

Araştırmacı Hasan Hasanov'un Bahtiyar Vahabzade'nin sanat hayatını anlatan *Azerbaycan'ın Bahtiyar'ı yahut Gülistan'dan Şehitler'e Giden Yol* kitabında bahsedildiği gibi: "Ba-

ğimsizlik" konusu Bahtiyar Vahabzade'nin sanat hayatının taşıyıcı konularındandır. Bahtiyar Vahabzade bağımsızlığı şiir duygusallığı ile acındırarak romantik bir tarzda değil de neredeyse bu anlayışı derinlemesine tahlil ederek onun kapsamlı ve gerçek açıklamasını yapar: "Özgürlük bütün inançların en yücesidir, birisinde unutulmamalıdır, o armağan olarak verilmemelidir, yabancıardan umarak onu elde etmek olmaz, onu halk kendi mücadelesi ile kazanmalı ve onun yolunda kurbanlar vermeye hazır olmalıdır" (66, 17). Araştırmacı, şairin sanat yolundaki özgürlük ve bağımsızlık düşünceleri ile ilgili fikirlerini şöyle devam ettirmektedir: "Bahtiyar Vahabzade vatan ve devlet özgürlüğünün yanı sıra insanın özgürlüğünü de yüceltir, onun bahsedilen beşeri değerlerle uyumlu kendi felsefi kavramı var. İnsan özgürlüğü bulunmayan bir devlette felaketler türer, düşünen beyinler söner, dünya hayale dar gelir, hakikat riya, adalet ise boya olur, insanın kalbine kin ve nefret yerleşir, kişiler yaşasa da insanlık var olmaz, yalanla gerçek karşı karşıya gelir, nadan başta gelir, akıl ise ayakta" (66, 18).

"Türk Dünyasının tanınan ve sevilen şahsiyetlerinden biri olan" (216) Bahtiyar Vahabzade'nin şiir sanatında bağımsızlık düşüncesinin insani özelliğinin belirlenmesinde ana dili sorunu, kişilik özgürlüğü, diğer halkların ulusal özgürlük ve mücadele tarihinin edebi obje olarak seçilmesi daha belirgin biçimde ifade edilmiştir. Bu yüzden de monografide problemin araştırılmasının aşağıda gösterdiğimiz sıralamayla devam ettirilmesi doğru olacaktır:

1.1. Bağımsızlık ülküsünün taşıyıcısı olarak ana dili problemi;

1.2. İnsan ve zaman bağlamında kişilik özgürlüğünün şiire yansması;

1.3. Evrensel konularda yazılan eserlerde özgürlük ideolojisinin yansıma özellikleri.

Problemin sunulan bağlamda araştırılmasının şartlı bir karakter taşıdığı ve sadece araştırmaya ışık tutma amacına hizmet ettiği kuşkusuzdur.

1.1. Bağımsızlık Ülküsünün Taşıyıcısı Olarak Ana Dili Problemi

Bahtiyar Vahabzade'nin bağımsızlık şiirlerinde ana dili problemi önemli bir yer tutmaktadır. Edip sürekli bu soruna dikkat çekmiş, farklı yazılarında onun çeşitli bölümlerini ve biçimlerini öne çıkarmaya çalışmıştır. Şairin ana dili problemine bu kadar önem vermesi tesadüfi değildir. Çünkü onun düşüncesine göre dil, her milletin varlığının başlıca tezahürlerindendir; dilini kaybeden bir toplumun kendi varoluşunu koruyabilmesi imkânsızdır. Güney Azerbaycan asıllı ünlü Türkolog Cevat Heyet'in de belirttiği gibi, "Dil kültürün aynası ve onun temel rûknüdür, insanın düşünce ve duygularını, hayal ve isteklerini bütün incelikleri ile açıklayan ve yaşamasına olanak hazırlayan dildir. Toplumu millet yapan bağların en güçlüsü dildir" (63, 179).

Bahtiyar Vahabzade Sovyet hakimiyeti döneminde kalem aldığı *İftiraya Cevap* makalesinde ana dili ile ilgili soruna kendi yaklaşımını bildirerek şöyle yazmıştır: "Millî dilde okulların ve kreşlerin açılmasını talep etmek her halkın en basit ve haklı talebi değil mi? Eğer bir halkın kendi ana dilinde eğitim almaya ve okumaya hakkı yoksa o zaman o ne biçim bir halktır?" (174, 30). Şair aynı zamanda ana dili ile ilgili düşüncelerini ifade ederken aydınların konumuna, dilin yaşatılması ve geliştirilmesinde onların rolüne de değinmişti: "Aydını ana dilini konuşmayan halkın kendisi de ölüme mahkûmdur" (174, 31).

Edip 2002 yılında *Sandıktan Sesler* adıyla yayımlattığı kitabına yazdığı önsözde Sovyet siyasi rejimi döneminde ana

dili problemi ile ilgili sürdürdüğü mücadeleleri şöyle açıklamıştı: “Benim en büyük mücadelem Sovyet Dönemi’nde ayaklar altında çiğnenen, kapılar ardında kalan ana dilimizin uğrunda hem fiili çalışma hayatımda hem de sanat hayatımda yürüttüğüm sürekli mücadeleydi. Ben bu konuya onlarca makale, onlarca şiir ve manzume adadım” (192, 7).

Şairin ana diline büyük önem vermesi, dili milletin varlığının en mühim etkenlerinden biri olarak değerlendirmesi çeşitli araştırmaların konusu olmuştur. Örneğin, Azərbaycan Milli Bilimler Akademisi’nin üyesi Prof. Dr. Nizami Caferov şöyle yazar: B. Vahabzade’yi milletin temsilcisi olarak her zaman endişelendiren en önemli meselelerden biri, belki de birincisi ana diline yaklaşımı olmuştur; onun çok yönlü faaliyetinin sadece bahsedilen tarafı adının Azərbaycan tarihinde ebediyen yaşaması için kafi idi” (27, 68). Bu veya benzer düşüncelere şairin faaliyet yoluna adanmış çeşitli konulardaki araştırmalarda rastlanmaktadır.

“Dili halkın manevi dünyası, milli özellikleri olarak değerlendiren ve bu sebepten de dil ayrılığını ruh, psikoloji ve maneviyat ayrılığı sanan” (58, 13) Bahtiyar Vahabzade’nin *Ana Dili, Oğluma, Latin Dili, Uzun Yıllar Boyunca Kendi Vatanından, Benim Ana Dilim, Kendimden Kendime Şikâyet, Fahriye, Özge, Benim Anam* vb. şiirlerinde ana dilinin milli manevi düşüncenin şekillenmesindeki yeri ve öneminden bahsedilmekte, kendi dilini değersiz görenler, kayıtsız kalanlar sert bir dille eleştirilmektedir.

“Milletine ait her şeyin: Vatanının, dilinin, kültürünün yerulmak bilmeyen savunucusu” (241, 394) olan Bahtiyar Vahabzade *Ana Dili* (1954) şiirinde her halkın, milletin kaderinde kendi dilinin son derece mühim önem taşıdığına dikkat çekerek bununla ilgili şiirler kaleme almıştır:

*Dil açarken ilk defa ana, söylüyoruz biz,
Anadili adlanır, bizim ilk kitabımız.*

*İlk şarkımız ninniye anamız sütü ile
İçirir ruhumuza bu dilde damla damla* (196, 101).

Edebi faaliyetinin ilk döneminin ürünü olan bu şiirde edip, ana dilini “milletin ruhu, aşkı, canı” olarak değerlendirir, onun “ataların aklından kemalinden” süzülüp geldiğini, “halkın ilk nefesinden” yaratıldığını belirtir. Şair hem de ana dilini “ecdadımızın bize bıraktığı” “en kıymetli miras”, servet olarak bilir. Biz insanların en büyük görevinin ise bu dili gözümüz gibi koruyarak gelecek “nesillere hediye” etmek olduğunu düşünür:

*Bu dil – bizim ruhumuz, aşkımız, canımızdır,
Bu dil – birbirimizle aktıpeymanımızdır.
Bu dil – tanıtmış bize bu dünyada her şeyi,
Bu – dil ecdadımızın bize bırakıp gittiği
En kıymetli mirastır, onu gözümüz gibi
Koruyup nesillere biz de hediye edelim* (196, 101).

“Eserlerinde Azeri Türkçesini en temiz bir şekilde kullanmaya önem veren” (258) şair, *Latin Dili* (1967) şiirinde dünyanın eski toplumlarından biri olan Latinlerin yok olduğuna ancak dillerinin yaşadığına dikkat çekerek dolayısıyla hiçbir halkı esaret altında tutarak mahvetmenin mümkün olmadığını vurgulamıştır:

*Latin dili!
Her sözünde dünya kadar yük taşıyor.
Latin dili!
Millet ölmüş, dil yaşıyor* (198, 58).

Dr. Kâmil Kuliyev *Latin Dili* şiirini Bahtiyar Vahabzade’nin sanat yaşamında özel bir yeri olan şiir örneklerinden

biri olarak değerlendirip şöyle yazmaktadır: Edip eserde "...şair, bilim insanı ve doktorların kullandığı ölü dil olan Latin dili ile Atlantik kıyısında emperyalistler tarafından yasaklanan canlı dilleri kıyaslıyor. Latin dilini bu dillerden üstün görüyor. Çünkü bu diller milleti varken küçük, yoksul barakalarda tutsak olmuş, edebiyat ve medeniyet dili olarak kullanılmıyor. Latin dili ise uzun yüzyıllardan geçip gelen, halkı bulunmamasına rağmen şimdi de kullanılmaktadır" (90, 64). Eleştirmenin eserin ideolojik çizgisini ve yazılma sebeplerini doğru bir şekilde belirlediğinin altını çizerek şunu da hatırlatmalıyız ki şiirde dikkat çeken durumlardan biri şairin dolaylı olarak kendi halkının esaretine itiraz etmesi, sert bir biçimde bu adaletsizliğe isyan etmesidir. Şöyle ki Latin halkının öldüğü hâlde dilinin yaşaması gerçeği şaire kendisi yaşarken dilini kaybeden millet ve toplumlarla ilgili yorum yapma hakkını vermektedir. Diğer bir deyişle, şair Latin dilinden bahsederken Azerbaycan halkının ve dilinin esarete olduğuna dikkat çekmeyi başarmıştır:

*Söyle natuk,
Şimdi neye inanalım biz –
Kulağa mı
Ya göze mi?
Amele mi
Ya söze mi?
"Ben özgürüm, bağımsızım" sözlerini
Kendi dilinde söylemeye bile
Hakkın yoksa eğer,
Söyle, kim sana özgürsün, der? (198, 59).*

Baştan başa özgürlük ruhuna bürünmüş şiirin sonunda şair, Latin dilinin kaderiyle ilgili düşünceleri bağlamında özgürlük, hürriyet hakkındaki fikirlerini bir araya getirmektedir.

Şiirde "dil" karakter olarak milleti ifade ettiğinden şair de dolaylı olarak milletin kaderini hedef almıştır:

*Şimdi söyle,
Hangi dile ölü diyelim:
Vatan varken,
Millet varken,
Küçük, yoksul barakalarda
Tutsak olan bir dile mi?
Yoksa uzun asırlardan
Geçip gelen,
Halkı ölen,
Kendi kalan bir dile mi? (198, 60).*

Bahtiyar Vahabzade'nin *Uzun Yıllar Boyunca Kendi Vatanından* (1989) mısraları ile başlayan şiirinde Sovyetler Birliği'nin çöküşü arifesinde ana diline dönüşün kuvvetlenmesi, Azerbaycan dilinin resmi dil statüsü alması meselelerine değinilmektedir. Ana dilinin uzun zamandan beri beklenen mevkii kazanması şairi bir vatandaş olarak sevindirdiğinden bu olayla ilgili neşesini, heyecanını gizleyemiyor:

*Uzun yıllar boyunca kendi vatanından,
Kovdular seni,
Öz dilimiz bildiler sonradan geleni.
Şükürler olsun ki sen döndün yine
Kendi vatanına, kendi iline.
Seni vatanında daim var göreyim!
Her zaman alnın ak, başın dik olsun. (203, 202).*

Benim Ana Dilim (2000) şiirinde meseleye kendine özgü bakış açısıyla yaklaşan şaire göre ana dili her milletin, toplumun varlığının, mevcudiyetinin esası, temelidir. Çünkü

ana dil var oldukça millet de yaşar, dilini kaybetmiş toplumlar ise artık millet olma, ulusal devlet kurma olanaklarından yoksundurlar. Ana diline bu kadar büyük değer verilmesi, onun "milletin, yurdun varlığı" ile eşdeğer tutulması Bahtiyar Vahabzade'nin bir vatandaş olarak kendi halkının kaderine son derece hassas yaklaşımını göstermektedir:

*Benim ana dilim – benim kimliğim,
Pasaportum, kendi kendime hakimiyetim.
Benim benliğimin çekiciliği.
Konuşan kemali, aklıdır dilim.
Milletin varlığı, yurdun varlığı
Senin varlığına bağlıdır, dilim. (202, 103).*

Şairin ana dilini ay yıldızlı bayrakla kıyaslaması onun öz dilini temsilen özgürlük, bağımsız devletçilik istediğini anlatmaktadır. Bu da her şeyden önce onun vatandaşlık gayesini yansıtmaktadır:

*Sensiz adım – haram, vatanım – haram,
Anne sütü gibi helalim – dilim.
Sen neredeyse orada ben varım,
Ey benim yıldızım, hilalim – dilim. (203, 103).*

Türkiye'nin edebiyat araştırmacısı Erdal Karaman *Bahtiyar Vahabzade'nin Ana dili Uğrunda Verdiği Mücadele* makalesinde şöyle yazar: "Vahabzade'nin bir ömür boyu vermiş olduğu mücadelede, özgürlükle eşdeğer tuttuğu ana dili büyük önem arz etmektedir. Yazmış olduğu makalelerde ve şiirlerde bu husustaki hassasiyetini görmek mümkündür. Ona göre, ana dilini bilmeyen bir insanın o millete ait olduğunu iddia etmeye hakkı yoktur." (259). Titiz gözlemlerden kaynaklanan bu yorumlarda ilgi çeken önemli bölümlerden biri şairin "ana

dilini" "özgürlükle eşdeğer tutmasına" dikkat çekilmesidir. Bahtiyar Vahabzade'nin sanat hayatında özel bir yere sahip olan bu durum her toplumun milli manevi varoluşu için ana dilinin ne kadar büyük bir önem taşıdığını göstermek bakımından merak uyandırmaktadır.

Bahtiyar Vahabzade'nin ana dilinin önemini, milli düşüncenin şekillenmesindeki rolünü farklı şiirlerinde defalarca dile getirdiğini belirtmeden geçemeyiz. Şaire göre her milletin varlığı, mevcudiyeti ana dilinin ne derecede korunup yaşatılmasına bağlıdır:

*Niye benim anam "mađer",
Niye babam "peder" olsun?
Bu karmaşık ticarete
Niye benim yakınlarım
Elin ayağı altında heder olsun?
...Niye benim ana dilim
Gelme dilin önünde
tir tir titremeli?
Niye yakınum el olmalı,
Öz sözlerim öz dilimden kovulmalı? (200, 487)*

Bahtiyar Vahabzade'nin *Kendimden Kendime Şikâyet* (1993) şiirinde Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşmasından sonra da ana diline kayıtsız yaklaşımın devam etmesi edebi tahlil konusuna dönüşmektedir. Şair milletin özgürlüğüne kavuştuğu yıllarda özgürlüğün temelini oluşturan, halkı mücadeleye sevk eden ana diline bu şekilde umursamaz yaklaşımı kabullenememektedir:

*Bir zaman Rusçaydı bütün reklamlar.
Şimdi İngilizce sokulur göze.
İtin de diline hürmetimiz var,
Bir tek öz dilimiz yaramaz bize. (201, 128)*

Aynı motiflere şairin birçok şiirinde rastlandığını da belirtmeliyiz. Ana diline son derece önem veren, onu halkın varlığı, mevcudiyeti anlamında algılayan şairin düşüncesinde dil yalnız bağımsızlığın, genel olarak her milletin, toplumun varoluşunun dışavurum şekli olarak değerlendirilir. *Nereye Gidiyor Yarınımız* (1997) şiirinde şair, ana diline kayıtsız yaklaşımların geleceğimizi tehlikeye atabileceği konusunda bir vatan-daş olarak heyecan duymaktadır:

*Deryamızı beğenmeyip
Başkasının havuzunda yüziyorsak
Yad dilinde şakiyarak
Kendi ana dilimize
Eğer dudak büküyorsak
İnamımız, imanımız
Ya hiç yoksa ya çürükse
Demek, bizden yüz çevirmiş Allah'ımız. (201, 209)*

Nereye Gidiyor Yarınımız şiirinde ortaya konulan sorunun farklı bir şekilde dışavurumuna *Özge* (1999) şiirinde de rastlanmaktadır. Bahsi geçen şiirde şair Azerbaycan'ın zengin, kibar hayat yaşayan ailelerinde bugün iki dilin Rus ve İngiliz dillerinin öğrenildiğini, ana diline ise önem verilmediğini vurgulamaktadır. Edip, bağımsız bir ülkenin devlet dilinin bu şekilde gereksiz, önemsiz sanılmasına dayanamıyor, içi sızlayarak bu gerçeğe öfke ve itirazını bildirmekten çekinmiyor:

*Kibar yavruları iki bil bilir:
Okulda İngiliz, evde Rus dili.
Meğerse kimseye gerek değilmiş
Bağımsız ülkede ülkenin dili. (201, 308)*

Şair, ana diline sırt çevirmenin, millete sırt çevirmek olduğunu ve hiç kimsenin böyle terbiyeyle yetişen insanların yarın vatanı düşmana satmayacaklarını garanti edemeyeceğini kesin bir şekilde bildirmektedir.

Benim Anam (1968) şiirinde Bahtiyar Vahabzade annesini eğitimsiz olduğu için kınayanlara karşı çıkmakta ve bütün eserlerinin yazarının annesi olduğunu belirterek zahiren eğitimsiz görünen bu insanın göğsünde büyük hikmet hazinesi taşıdığını göstermektedir. Şair büyük bir gururla yazdığı eserlerin dilini ona bilhassa okuma yazma bilmeyen annesinin öğrettiğini kaydederek:

*Yok, ben hiçim,
Ben yalanım.
Kitap kitap sözlerimin
Yazarıdır benim anam. (197, 263).*

Azerbaycan'ın büyük hiciv şairi Mirza Alekber Sabir'e adanan *Fahriye* (1996) adlı şiirde ana dili sorununa değinen şair kendi dilini küçümseyenleri, bu dilde konuşmayı kendine yakıştıramayanları, yabancı dilin gölgesine sığınanları, yabancı dilde konuşmayı uygarlık sananları sert bir şekilde kınamaktan çekinmemektedir:

*Asırlar buyunca şöhet sanmışız
Ana dilimize işve atmayı,
Özgenin dilinde boş boş ötmeyi. (201, 162)*

Bahtiyar Vahabzade'nin Azerbaycan'ın güneyinde esir hayatı yaşayan soydaşlarımızın dil sorununa adanmış yazıları onun bu meseleye daha geniş kapsamda yaklaştığını, ana dilini ulusal bağımsızlık probleminin asıl sorunu olarak algılamasını oluşturmaktadır. Mütefekkir şair ikiye bölünmüş Azerbaycan

Türklerinin İran Fars sömürge rejiminin baskısı altında ana dilinde okuyup yazmaktan yoksun bırakıldıklarına dayanamaz ve bu haksızlık karşısında itirazını dile getirir:

*Dilin kendi vatanında garip oldu, kardeşim,
Analı babalıyken yetim oldu, kardeşim.
Dilin okul görmedi, kürsülerden kovuldu.
Üveyler yakın oldu, yakınlar üvey oldu. (199, 266)*

Şairin Fuzuli'nin hayat ve faaliyetine ithaf ettiği *Şeb-i Hicran* manzumesinin farklı bölümlerinde de çeşitli yollarla ana dili sorununa değinilmiştir. Bu da edibin ana dili sorununa verdiği önemin ne kadar geniş çaplı olduğunu ispatdır.

Tabii ki Bahtiyar Vahabzade'nin ana dili problemine adanan şiirleri tahlil ettiğimiz örneklerle sınırlı değildir. Şairin sanat hayatında bu konudan bahseden çok sayıda edebi ürünü vardır. Araştırma yaparken sadece en belirgin özellik taşıyan eserler dikkate alındığından incelenen şiirlerle yetindik.

1.2. İnsan ve Zaman Bağlamında Kişilik Özgürlüğünün Şiire Yansması

Bahtiyar Vahabzade'nin şiir sanatında kişilik özgürlüğünün insan ve zaman bağlamında aydınlanması şairin meseleye daha geniş çapta yaklaştığını göstermektedir. Bu da onun bir sanatçı olarak milletin özgür, hür yaşaması, dünya halkları içerisinde söz sahibi olması, ulusal kimliğini algılaması, en önemlisi ise vatandaş olarak şekillenmesi için pek çok koşulun kaçınılmaz olduğuna dikkat çekmesi anlamına gelmektedir.

Prof. Dr. Yaşar Karayev'e göre, "Bahtiyar'ın şiirlerinde zamana ilgi demek, halkın manevi ebediyetine, manevi "şimdisine" ve geçmişine olan ilgi demektir. Zaman onu yalnız halkın tarihi kaderi ile manevi ve ahlaki hayat tecrübesi ile bağ-

lılığı bakımından düşündürmekte ve endişelendirmektedir. Geçmiş de geleceği de şair sırf "vatan tarihinin" sayfaları gibi çevirmektedir" (18, 61). Edebiyatçı âlim yorumlarını şöyle tamamlamaktadır: "Bahtiyar, kişiliği faaliyetinde belirgin şekilde tezahür eden şairlerdendir. Onu şiirsel "beni", kişisel üslubu, lirik kahramanı şiir sanatımızın manzarasında belirgin çizgileri ile seçilmektedir." (18, 65). Görüldüğü gibi Yaşar Karayev'in yorumlarında dikkat çeken başlıca özelliklerden biri şairin sanat hayatında insan ve zaman probleminin edebi tezahür şekillerinin titiz gözlemi ile ilgilidir.

Akademisyen Memmed Arif'in "entelektüel ve felsefi" eserlerin yazarı olarak (18, 181) değerlendirdiği Bahtiyar Vahabzade'nin sanat hayatında dönemle, muhitte, zamanla uzlaşamama duygusu oldukça belirgindir. Bu unsur onun çeşitli konularda yazdığı eserlerinde her şekilde kendini öne çıkarmaktadır. Zamanla, muhitte anlaşmazlık içinde olan şairin en büyük anlaşmazlığı ise kendisiyledir. Bu anlamda "bir tek şundan razıyım ki kendimden narazıyım" hükmü ve kararı şairin yaşam felsefesini biçimlendirmektedir.

Edebiyat eleştirmeni Vagif Yusifli şöyle yazar: "Benim düşünceme göre Bahtiyar Vahabzade Mirza Alekber Sabir'den sonra devirle, dünyayla en acımasız şekilde muhalif olan şairlerimizden biridir. Dâhi Sabir'in *Hophopnâme*'si gözyaşları içinde kahkaha idi, seslendiği halka "kendini algıla" haykırışını, feryadını ulaştırıyordu. Bahtiyar'ın "Bahtiyarnâme"si ise ne gözyaşlarıdır ne de kahkaha. Bilge bir filozof şairin bazen çılgın, bazen öfke, hiddet, isyan dolu seslenişidir. "Ey halkım, kendini algıla ve düşün... asırlar boyunca seni izleyen ve kahreden bu belalardan kendin çıkış yolu ara, tarihten ibret al!" (212). Böyle yorumlara katılmamak elde değil. Bahtiyar Vahabzade gerçekten de dönemle, zamanla, hakimiyetle, kendisi ile muhalif olmuştur. Onun: "bir tek şundan razıyım ki ken-

dimden narazıyım,” düşüncesi de bu yorumların doğruluğunu kanıtlamaktadır.

Bahtiyar Vahabzade mirasının araştırmacılarından olan Ramazan Gafarlı'nın şairin 12 ciltlik *Eserleri*'nin 8. Cildine yazdığı “İnsan Zamanla Barışmazsa...” adlı önsözde insan ve zaman problemi ile bağlı sorunlara dikkat çekilmiştir. Araştırmacının düşüncesine göre, “Bahtiyar Vahabzade bütün sanat hayatı boyunca zamanla çarpışmış, feleğin çarkına karşı çıkmış, insanlığın kader yüklü sorunlarını çözmek için çalışmıştır. Kalemini süngüye dönüştürmüş, sözlerine ateş katmıştır. Hayatı boyunca karşılaştığı hayrına olan önemli olayları ve iktidarı herkes gibi methetmemiştir.” (203, 3). Bu yoruma sadece şairin eserlerinde insan ve zaman probleminin ve bu bağlamda kişilik özgürlüğünün edebi ifadesinin kendine has bir şekilde tecessüm ettiğini ekleyebiliriz. Yani, şair insan ve zaman problemini birçok konuda yazmış olduğu eserlere yansıtmayı başarmıştır.

Bahtiyar Vahabzade'nin *Ölçü, Anlayamadı, Sakı Çiçekleri, Işık Arıyorsun, İki Kabahat, El Kaldırmışım, Zindanda Takvim, İhtiyat, İki Kör, Öyle Bir Fikir Ki..., Düşünce – Söz, Tahammül (orj. Dözüml), Gaye, Şairler, Selam Nesimi, Bir Büyük Amaca'urulduğu Zaman, Yevtuşenko'ya Mektup* vb. şiirleri kişilik özgürlüğünün insan ve zaman bağlamında aydınlandığı şiir örnekleri olarak merak uyandırmaktadır. Bahsedilen şiirlerde şair soruna farklı açılardan yaklaşmayı başarmış, onun çeşitli boyutlarını açıklamaya çalışmıştır.

Ölçü (1963) şiirinde çocukların hareketlerini sınırladığını, onları korkak olarak büyüten, donanımlı şekilde yetiştirmelerini, gelişmelerini engelleyen ebeveynler eleştirilmektedir. Şair, “Özgür çocuk gönlüne ölçüye ne gerek?” diyerek milletin sağlıklı geleceği için çocukların ve gençlerin eğitim öğretimini büyük bir öneme sahip olduğunun altını çizmiştir.

Bahtiyar Vahabzade'nin kişilik özgürlüğünün insan ve zaman bağlamında açıklandığı yazılarından biri de *İki Kör*

(1968) şiiridir. Orijinal bir ifade biçimiyle diğerlerinden ayrılan bu şiirde şairin kahramanları özellik olarak birbirlerinden büyük ölçüde farklıdır. Birinin gözleri kör olsa da aklının gözüyle görebilmekte, bu yüzden de dünyayı, insanları görmeyi, anlamayı, değerlendirmeyi başarmaktadır. Diğer kahraman gözlerinin görmesine rağmen manen kör olduğundan bu görmenin hiçbir yararı yoktur. Bu karşılaştırmada şair, kişilik özgürlüğünün insanın iç, manevi dünyası ile sıkı bağlantılı olduğunu dolaylı şekilde ima etmektedir:

*Gözleri görmeyen kör değil daha,
Görmek istemeyen kördür, derdim.
Böyle korkuluğa, böyle cahile
Hayat bile mezardır, derdim. (197, 216)*

Kişilik özgürlüğü ile ilgili daha değişik düşüncelere Bahtiyar Vahabzade'nin *Fikir Kanatlarım* (1969) şiirinde de rastlamaktayız. Bu eserde dikkat çeken asıl durum şairin meseleye yaklaşımının kendine özgü biçimidir. Şiirden çıkardığımız sonuca göre her toplumda kişilik özgürlüğünün temelinde düşünce özgürlüğü yatmaktadır. Eğer bir insan düşünce ve ruh açısından özgür değilse toplum ne kadar özgür olursa olsun bireyin kişilik özgürlüğünün garanti edemez. *Fikir Kanatlarım* şiirinin kahramanını ait olduğu toplumun diğer bireylerinden ayırt eden yön “fikrinin kanatlarının olması”, hayal gücü ile “evreni vatan olarak” algılamayı başarmasıdır. Şair kendi fikrini, düşüncelerini sırf özgür, sınırsız olduğu, sınır tanımadığı için kendinden büyük ve yüce bilir:

*Ben özgürüm, özgürüm!
Menzili görünmeyen
Bir ebedi yolum var.
Beni yerden kaldıran,*

*Haddi, hududu kıran
Fikir kanatlarım var. (197, 282)*

Şairin *Fikir Kanatlarım* şiirinde ortaya konulan kişilik özgürlüğü problemi biraz daha farklı bir şekilde yaklaşık aynı dönemin ürünü olan *Öyle Bir Fikir Ki...* (1970) şiirinde dile getirilmektedir. Önceki şiirde olduğu gibi bu eserde de şair kişilik özgürlüğünün temelinde özgür düşüncenin durması fikrini savunmaktadır. O, kendini her şeyi düzene sokmayı başaracak güçte bir düşünce sahibi olarak görmek ister:

*Öyle bir fikir ki o bana önder,
Bense ona sıradan bir er olayım.
Onun aşkı ile doğsun seherler,
Ben onun yolunda seferber olayım.
Yerimden oynatsın beni top gibi,
Canımdan çıkarsın ataletimi. (199,26)*

Düşünce – Söz (1975) şiirinde ise şair özgürlüğü kendi manevi dünyasında arar. Eserin asılandığı asıl amaç insanın içsel özgürlüğünün onun maneviyatında oluşturduğu değişikliklerle şekillenir:

*Kendime de görünmeyen
Gönüm benim,
Duygum benim,
Sevdam benim –
Özgürlüğüm – manevi dünyam benim.
Kendi içimde, kendi dünyamda
Hâkim de ben,
Mahkûm da ben. (199,131)*

Gaye (1978) şiirinde de hemen hemen aynı düşünceleri devam ettiren şair inançsız, amaçsız, meramsız yaşayan, toplumsal düşünceden yoksun olan insanları insan gibi hayat yaşamadıkları için ciddi bir biçimde suçlar. Şaire göre ayrıca, kişiliğin olgunlaşmasında, mükemmelleşmesinde ve şekillenmesinde özellikle bireysel özgürlüğün temelinde yatan gaye ve düşüncenin önemli rolü bulunmaktadır. Bu yüzden de o, gayeyi, inancı "hayat yolu" şeklinde değerlendirmekte, "hayattan yüce" sanmaktadır:

*İrademin efendisiyim,
İnancımın kölesiyim.
İnancımın yolunda da ölesiylim.
Niçin, nasıl yaşamayı o öğretti,
Hayatımı mana ile nakışladı.
Beni bana tanıttırıp,
Beni büyük bir vatana bağışladı. (199,153)*

Bahtiyar Vahabzade'nin sanat yolunu döneminin diğer şairlerinden ayıran yönlerden birinin de eserlerinin ideolojik, estetik değere sahip olduğunu, güçlü toplumsal gayeye ve amaca dayanmış olduğunu belirtmeden geçmeyelim. Ayrıca bu boyut şairin sadece faaliyetine özgü bir yön değil, aynı zamanda biyografisini oluşturan durumlardan biri olduğu için daha çok dikkat çekmektedir. Edip şiirlerinde defalarca bu soruna parmak pasmış ve bir vatandaş olarak kendi tutumunu dile getirmiştir. *Bir Büyük Amaca Vurulduğu Zaman* (1982) mısraları ile başlayan küçük hacimli şiirinde o, kişilik özgürlüğünün temelinde amacın rolünün büyüklüğünü vurgulayarak düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

*Bir büyük amaca vurulduğu zaman,
Kendini*

*Yeniden yaratır insan.
O büyük amacın çağrı sesinde
Kaygılar eriyor,
Maksat doğrulur.
Kendini yaratma mertebesinde,
İnsan olunlaşır, şahsiyet olur. (200, 171)*

Şairin Tahammül (Dözüml) (1979) şiirinin kahramanı sabır, tahammül, tevekkül kavramlarına karşı gelerek bunların hepsini "kölelik, uşaklık" olarak görür. Eserde kalbi ile aklını kıyaslayan şair, kalbine özellikle dayanıksız olduğu için minnet duyar. Şaire göre her insanın dayanıklılığı kesinlikle özgürlüğün dizginlenmesine dayanır. Şiirin son mısralarında insan ve zaman bağlamında kişilik özgürlüğü kendine özgü çizgilerle ifade edilmektedir:

*Tahammül – baştan başa azap, şikâyet.
Sen söyle, bu mudur yaşamak dediğin?
Dayanamamak – özgürlük,
Dayanmak – esaret,
Bir günlük özgürlük bir ömre değer! (199, 237)*

Bahtiyar Vahabzade bir kalem sahibi olarak şairliği diğer sanat türlerinden ayrı tutmuş, üretmekle ilgilenen insanelerin üzerlerine düşen toplumsal, manevi ve ahlaki misyonu bütün yönleriyle algılamıştır. Edibin şairliği "cemiyetin isyan sesi" olarak değerlendirdiği *Şairler* (1969) şiiri bu açıdan karakteristiktir. Eserde şairlerin heykelinin dikilmesini onların şanslılığınımış gibi düşünenlere yerinde bir cevap vermekte ve bu "şanslılığın" "uykusuz gecelere", "hakikatin gözlerine dik bakmaya", "yalanla uzlaşmamaya", "canından geçmeye", vatan ve millet yolunda "tutuşup yanmaya", ölümden, sürgünden korkmamaya dayandığını anlatmaktadır:

*Ölümden, sürgünden korkmayıp asla,
Yayıp kendinizi oda attınız.
Yürek kanınızla, amalinizle
Zindan köşesinde söz yarattınız. (1997, 284)*

Azerbaycan'ın büyük şairi İmadeddin Nesimi'nin Bakü'de heykelinin dikilmesiyle ilgili yazdığı *Selam Nesimi* (1978) şiirinde şair sözün doğrusunu, zamanın hakikatini söylemek için hayatından vazgeçmeyi başaran, ölümün gözünün içine cesaretle bakan bir sanatkârın karakterini oluşturmuştur. Edip, Nesimi'nin faaliyet dünyasının olağanüstülüğünü canlandırmakla birlikte asıl ilgiyi onun kişiliğine yöneltmiştir. Nesimi'nin kahramanlığının bütün yüzyılları sarstığına dikkat çeken şair inancı uğruna ölmeyi başaranların ölümsüzlüğe kavuştuğunu söylemiştir. Zamanın arkasından binlerce, milyonlarca insanın Hurufi şairin ölümüne imrenmesi sırf bundan kaynaklanmaktadır:

*Zamandır yaratan kahramanları,
Tarihten ne kadar dersler almışız.
Kırk yıl erkeklikten dem vuranları
Bir anlık ölümden korkan görmüşüz. (199, 163)*

Edibin *Feryat* piyesinin konusu da İmadeddin Nesimi'nin hayat ve mücadele yolundan bahsetmektedir. Manzum olarak kaleme alınan bu eserde şair "Hak Teala'nın en yüksek hakikatte olduğunu, Nesimi'nin felsefesinden yararlanarak daha cesaretle ifade etmiş, tasavvufta insanın Allah'ı idrak etmesini açıklamayı başarmıştır." (62,70). *Selam Nesimi* şiirinde olduğu gibi bahsi geçen piyeste de Nesimi şahsiyetinin azameti, özgürlüğe düşkünlüğü ilgi odağına dönüştürülmüştür.

Bahtiyar Vahabzade'nin ünlü Rus şair Yevgeni Yevtuşenko'nun Rusya'nın Çeçenistan'a saldırısına itiraz belirtisi olarak kendisine verilen "Halklar Dostluğu" ödülünü geri çevirmesi ile ilgili yazdığı *Yevtuşenko'ya Mektup* (1995) şiirinde de kişilik özgürlüğü bağlamında şairin üzerine düşen vatan-daşlık misyonu nitelendirilir. Edip meslektaşının bu cesur hareketini takdir etmektedir:

*Şair – susturulan gerçeğin dili,
Şair – adaletin, hakkın vekili.
Şair- hak yolunda geçer camından,
Geçmez öz aşkımdan,
öz vicdanından. (201, 119-120)*

Şiirde Rus sömürge tarihinde kısa bir tura çıkan şair, 19. yüzyılın başlarında A.S.Puşkin'in Rusya'nın Kafkaslardaki siyasetini "Kafkasya, eğ başını..." çağırısı ile desteklediği hâlde 21. yüzyılda Y.Yevtuşenko'nun bu işgale itiraz etmesini karşılaştırır, emperyalizme karşı çıkan çağdaşının davranışını kişilik özgürlüğü, inanç, amaç bütünlüğü zemininde değerlendirir. Şaire göre, Puşkin'in sömürge siyasetini, Y.Yevtuşenko'nun ise özgürlük idealini savunması tarihin kronolojisini bozarak "üstadı çırağa", "çırağı ise üstad" dönüştürmüştür.

Bahtiyar Vahabzade'nin *Anlayamadı* (2006) şiirinde kişilik özgürlüğü sorununun sembolik bir şekilde değinilmiştir. Şiirde sembolik anlamda şair özgürlük duygunun önemine dikkat çekmeye çalışmıştır:

*Filin ayağına henüz bebekken
Zincirli, kilitli pranga taktılar.
Niye?
Çünkü filin geleceğinden.*

Ağır darbesinden çok korkardılar.

Günler aya dönuştü,

aylar yıl oldu.

Büyüdü

yavru fil, koca fil oldu. (203, 77)

Şiirin devam eden dizelerinde şair, köle hayatına alışan filin bu yaşantısından memnun olmasına dikkat çekerek dolayısı ile sömürge altında yaşayan insanların da buna benzer hayat tarzı sürdükleri için özgür yaşamaya hevesli olmadıklarını vurgulamaya çalışmıştır:

O, öyle bildi ki öyle sandı ki

Bezektir, ziynettir pranga file,

Fil öyle bildi ki öyle anladı ki

Dede babası da yaşamış böyle.

Onu acıtmadı bu tutsak hâli,

"Herhâlde bu benim hakkımdır," dedi. (203, 77)

Bahtiyar Vahabzade'nin *Saksı Çiçekleri* (2006) şiirinde ise dolaylı olarak insanın bireysel özgürlüğüne odaklanılmıştır. Şiirde doğada yaşaması gereken çiçeklerin saksılara dikilmesine, evlere getirilmesine itiraz eden şair bu manzarayı insanın kendi köklerinden, aslından uzaklaşması ile kıyaslayarak özgün yorumlar yapar.

Şaire göre, özgürlük her şeyden önce kişilikten, bir birey olarak insanın iç dünyasından kaynaklanır:

Zulmünle kolum bağlı, elim bağlı, dilim lal,

Özgürlüğüm aşkımda, hayalimde tükenmez. (200, 478)

Şairin şiir sanatının özgün, eşsiz örneklerinden olan *İhtiyat* (1970) şiirinde kişilik özgürlüğünü karakterize eden durumlara dikkat çekilmiştir. İnsanın şahsiyet olarak şekillenmesinde “cesaretin” ne kadar büyük bir öneme sahip olduğunu vurgulayan edip, bütün zaferlerin arkasında da sırf “cesaretle sözün” ve “cesaretle atılmış adımın” durduğunu göstermektedir. Bunun zıddı olan “ihtiyatlı söze”, “ihtiyatlı harekete”, “korkaklık” eşlik ettiği için o hiçbir zaman ne bireyin ne de toplumun “hakikatini” ifade edemez. Felsefi konuda yazılan şiirde şair, “ihtiyatı” “kölelikle”, “cesareti” ise “özgürlükle” kıyaslayarak bu kavramların her birinin anlamını açıklamaya çalışmıştır. Edip, kendi özel tecrübesinden yola çıkarak hayatı boyunca cesur adım atmaktan zarar görmediğini, aksine bütün başarısızlıkların arkasında korkaklık ve ihtiyatlı davranışın bulunduğunu göstermektedir:

*Yolu gide gide adım sananlar,
Yolumuz yarıda niye yanlış olur?
Ancak cesaretle adımlayanlar
Ya her şeyi alır ya da mahvolur.* (199, 113)

İhtiyat eserinde ortaya atılan problemin şairin *Gayret mi, Akıl mı?*¹(1985) şiirinde nispeten farklı bir şekilde ifade edildiğini belirtmemiz gerekir. Birinci şiirde edip, “ihtiyatla” cesareti”, ikincide ise “ihtiyatla” “gayreti” kıyaslamış, gayrete üstünlük vermiştir:

*Bizi ihtiyata çağıran akli,
Bir tutam gayretle değiştirdim.* (200, 116)

Şaire göre akla dayanan ihtiyatlılığın arkasında her zaman korku saklandığından bütün zaferler sırf gayretle atılan adımlarla gerçekleşmektedir. Diğer bir deyişle, gayret milleti özgürlüğe götüren, “dünyanın siyasi haritasını değiştiren” fazlasıyla önemli etkenlerdendir. Şiirde şairin “akıllı düşününceye dek deli kalktı dereyi geçti” deyimini de örnek göstermesi tesadüf değildir. Bu durum aslında onun halkın zihnietine sinmiş olan abartılı “sabra”, “tahammüle” ve “ihtiyatlılığa” bağlılığına bir çeşit iğneleme olarak anlaşılmaktadır:

*Gayret özgürlüktür, bu inanç için,
Gayret dolaşiyor yer küresini.
Gayrettir değiştirip oluşturan bugün,
Dünyanın siyasi haritasını.* (200, 116)

Bahtiyar Vahabzade'nin *Işık Arıyorsun* (1991) şiirinde insan ve zaman bağlamında şahsiyetin üzerine düşen sosyal görev hedef olarak seçilmiştir. Şiirin kahramanı yaşadığı toplumdan memnun olmayan lakin onun değiştirmek için hiçbir davranışta bulunmayan, sadece farklı insanlarla konuşmasında memnuniyetsizliğini anlatan korkak karakterli bir insandır. Şair böyle insanları “kınında” saklanan “kılıca” benzeterek düşüncelerini şu şekilde ifade eder:

*Bakıyorum ki hep sohbetlerinde
Işıklı fikirler arayışındasın.
Zamanın bu “zulmet saltanatında”
Sen kılıç olsan da henüz kındasın.* (201, 56)

Şaire göre, toplumun gelişmesi için her birey mücadele meydanına atılmalı, işi, ameli, faaliyeti ile başkalarına örnek olmalıdır. Zira yalnız fedakârlık sayesinde gerçek anlamda

¹ Buradaki “gayret” kelimesi vatan, halk, aile şerefi anlamı ndadır (çevirmenden).

vatanseverlikten ve mücadelecilikten bahsetmek mümkündür:

*Başkasının ışığı göz yanıltandır,
Önce kendi kalbinde gam dağın olsun.
Işık arıyorsan,
kendini yak ki
Zulmeti yarmaya ışığın olsun. (201, 56)*

Şairin *İki Kabahat* (1993) şiirinin kahramanı halkın dert ve kaygısı ile yaşayan bir vatandaşdır. O, yeri geldikçe saygın ortamlarda halkın problemlerini dile getirir. Milletini fazlasıyla seven kahraman cesur konuşmalarıyla ciddi sorunlara değinmesine rağmen kendisini tanıyanlar onu bundan vazgeçirmeye çalışırlar. Bir kişinin çabasıyla bu ülkenin sorunlarını çözenin imkânsız olduğunu ona her şekilde kanıtlamaya çalışırlar. Kahraman bu kinamalardan ve sitemlerden yorulup susmaya karar verir ve bir daha toplumun sorunlarına karışmayacağı, milletin dert ve problemlerini dile getirmeyeceği konusunda kendine söz verir. Lakin bu sefer de aynı kişiler onu sustuğu, zayıflık gösterdiği için kınarlar:

*Bu hayat yalan, kusur, vicdanımsa hakikat,
Ama ben neyleyim ki
Konuşmam kabahat, susmam da kabahat!
Şimdi doğrusu şu ki korkuyorum,
korkuyorum ben
Yalan söylesem Tanrı'dan,
doğruyu söylesem bendeden. (201, 88)*

Bahtiyar Vahabzade'nin sanat hayatında kişilik özgürlüğünü sınıflandırırken onun şairlik inancını oluşturan hakikat

felsefesi ile ilgili düşüncelerinin tahliline de ihtiyaç duyulmaktadır. Şöyle ki kişilik özgürlüğünün hakikatle bağlılığına dikkat çeken, hakikati söylemeyi beceremeyenlerin kişilik bakımından özgür olmadıklarını vurgulayan şair *Güzel Esaret* (1994) şiirinde bununla ilgili düşüncelerini ifade etmektedir:

*Elden gitti özgürlüğüm,
Yalanlara ben dayanalı.
Hakikate esir olmak –
Esaretin en güzeli! (201, 101)*

Şiirde ilgi çeken önemli durumlardan biri “özgürlükle esaretin”, “yalanla hakikat” zemininde karşılaştırılması, bahsi geçen kavramların bu tezat bağlamında değerlendirilmesidir.

Edibin şiir sanatında mükemmel, eşsiz sanat örneği olarak dikkat çeken *El Kaldırmışım* (1998) şiirinde kişilik bölünmesi kendine özgü bir şekilde gösterilmektedir. Şiirin kahramanının iç dünyası ile dış dünyası arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. O, inancına zıt davranışlar sergilediği, kendine, benliğine ihanet ettiği için acı çekmektedir. Şair kahramanın ıstıraplarını şiirine şöyle yansıtmıştır:

*Kâh şuna çevrildim, kâh şuna dönüştüm,
Dışımın günahkâr kuluна dönüştüm.
İçimle yeminimi çoktan bozmuşum,
Ben kendi inancıma el kaldırmışım. (201, 262)*

Toplumsal motifler bakımından zengin *Zindanda Takvim* (1997) şiirinde şair, toplum için fazlasıyla önemli olan kişilik özgürlüğünün taşıyıcı boyutlarını ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Şairin düşüncesine göre, zindan dahi kişilik özgürlüğünün tam anlamıyla dizginlenmesi demek değildir. Şöyle ki insan her ortamda içsel özgürlüğünü koruyabilir, hatta zindanda

bile. *Zindanda Takvim* şiirinin kahramanı özgürlük uğruna insan için en önemli servet olan zamanın üzerine çizgi çizer. O bunu insan gibi yaşayabilmek adına özgürlüğün kaçınılmazlığını algıladığı için yapabilmıştır:

*Zemin – dünyası, tavan fezası
Özgürlük namına o, zamana kızar.
Bu yüzdən çizilen günler – cezası.
Ama günahdır çizilmeyenler. (201, 391)*

Bahtiyar Vahabzade'nin Azərbaycan'ın büyük hiciv ustası, Molla Nasreddin edebi okulunun kurucularından olan Mirza Alekber Sabir'e adadığı *Ağlar Gülen* (1962) manzumesinde kişilik özgürlüğü bağlamında özgürlük ve bağımsızlık problemleri şiire yansıtılmıştır:

*Ben görmek istiyorum,
Gözlerim özgür olsun.
Konuşmak istiyorum,
Sözlerim özgür olsun.
Bağırarak istiyorum,
Bırak dilim özgür olsun.
Dudağım özgür olsun.
İşitmek istiyorum,
Kulağım özgür olsun. (198, 215)*

Ağlar Gülen manzumesinin Mirza Alekber Sabir'e adanması rastlantı değildir. Şöyle ki şair büyük düşünürün faaliyet ışığında kendi amacını ifade edebilmiştir. Başka bir deyişle, bu konu şaire Azerbaycan halkını düşündüren en güncel meselelere dikkat çekebilme imkanı vermiştir. Manzumenin birçok bölümünde şair bugünün problemlerini yansıtmak için büyük hiciv ustasının düşüncelerinden yararlanmışır:

*Bizden sonra uyanan
Alabilirdi hakkını
Biz daha ağlıyoruz,
Tarihin tekerine
Hep ümit bağlıyoruz.
Yok, ben bağırma lıyım,
Yok, ben çığırma lıyım!.. (198, 220)*

Ağlar Gülen manzumesi kişilik özgürlüğünün kendine özgü ustalıklarla işlendiği edebi örneklerden biri olarak bugün de ideolojik ve estetik değerini korumaktadır.

Prof. Dr. Vagif Sultanlı genç edebiyatçı Asife Telman-kızı'nın *Bahtiyar Vahabzade'nin Yarancılığı* kitabına yazdığı "Hisle İdrakin Vahdeti" başlıklı önsözde haklı olarak şöyle yazmaktadır: "Bahtiyar Vahabzade dünyanın kudretli kalem sahipleri gibi daima dönemle, zamanla, çevreyle, toplumla, hakimiyetle karşı karşıya gelmiş, kendine muhalif olmuştur. Bu muhaliflik onun faaliyetinin içerik bakımından önderliğini, daima edebi gündemde olmasını sağlamıştır. Bir şiirinde "bir tek şundan razıyım ki kendimden narazıyım," hükmü ve düşüncesi altında kendisiyle uzlaşmamanın mecazi ifadesini sunan şairin kanaatine göre sanatın temeli manevi, ruhsal özgürlüğe dayanmaktadır" (136, 6). Kişilik özgürlüğüne bu kadar değer vermesi Bahtiyar Vahabzade'nin faaliyet amacını nitelendiren etkenlerdendir. Konusu ne olursa olsun şairin bütün eserlerinin iç katmanlarında bireysel özgürlük isteği kendini bariz bir şekilde belli etmektedir. Özellikle kişilik özgürlüğü şairin eserlerinde toplumsal siyasi özgürlüğün taşıyıcı etkenlerden biri olarak dikkat çekmektedir.

1.3. Evrensel Konularda Yazılan Eserlerde Özgürlük İdeolojisinin Yansıma Özellikleri

Bilindiği gibi Sovyet siyasi rejim döneminde evrensel konularda edebi eser üretmek ideolojik propagandanın başlıca amacı gibi düşünülse de (komünizm propagandası yapmak, uluslararası proletaryanın “çıkarlarını” korumak vs.) bazı sanatçıların faaliyetlerinde bunun ideolojik propagandaya uymayan farklı tezahürlerine rastlanmaktadır. Samed Vurgun'un *Zencinin Arzuları*, *Avrupa Hatıraları* manzume serileri, Süleyman Rüstem'in *Çinli Kardeş*, Memmed Rahim'in *Süngünle Yaz Destanı*, Ahmet Cemil'in *Halklar Ayaklanıyor*, Osman Sarıvelili'nin *Burjuva Diplomatlarına, Sadece Sorular, İklimden İklim*, Resul Rıza'nın *Zenci Yavrusu Willy Hakkında Ballad, Fil ve Filban, Dilencililer. Cezayir Meydanında, Kızaran Bayraklar, Hakkın Sesi, İki Dünya, Nebi Hezri'nin Vatan ve Gurbet*, Halil Rıza Ulutürk'ün *Özgürlüğün Sesi* şiirleri, Cabir Novruz'un *Batı Berlin* manzumesi Azerbaycan şiir sanatında evrensel konuda kaleme alınan manzum örnekler arasında özel bir yere sahiptir.

Aynı dönemde faaliyet gösteren diğer sanatçılar gibi Bahtiyar Vahabzade de evrensel konulara her zaman önem vermiştir. Hakkı, adaleti ısrarla savunduğu için defalarca soruşturma geçiren şair, daha sonra özgürlük ve bağımsızlık ideolojisini yansıtırken başka halkların hayatına değinme yolunu seçmiş, zaman ve mekânı değiştirerek söylemek istediğini söylemiş, içini parçalayan duygularını, beynini kemiren fikirlerini dile getirmiştir. Bahtiyar Vahabzade'nin evrensel konularda yazdığı şiir ve manzumelerinde bağımsızlık düşüncesi daha radikal bir zeminde edebiyata yansımıştır.

Bununla birlikte Bahtiyar Vahabzade evrensel konularda yazdığı eserlerde dünya edebiyatından Robert Burns (1759-1796), Sandor Petofi (1823-1849), George Gordon Byron (1788-1824), Federico Garcia Lorca (1898-1936), Musa Celil

(1906-1944), Pablo Neruda (1904-1971) gibi birçok şairin özgürlük ve bağımsızlık konusunda kaleme aldığı eserlerden ustalıkla yararlanmıştır.

“Evrensel konuda yazdığı şiirlerin hepsinde özgürlük uğruna mücadele eden halkların içler acısı durumunu kâğıda döken şair onların eninde sonunda kendi ülkelerinin sahibi olacaklarına yürekten inanır. Şair, karanlık geceden sonra aydınlanan ufku görür. O, en ibret alınacak olayların tasvirinde bile iyimserdir. Bu iyimserlik şairin yarına olan inancından doğar. İlginç olan, bu şiirlerin çoğunun nereye kastettiği belli olsa da yani kesin olarak bir ülkeden bahsetse de onlara birçok halkın kaderinin, derdinin yansıması olmasıdır.” (47, 97)

Bu yönün şairin Sovyet siyasi rejim döneminde evrensel konularda kaleme aldığı birçok şiir örnekleri içinde karakteristik özellikte olduğunu hatırlatmadan geçemeyiz. Şair, Rus Sovyet sömürgesinin hakimiyet döneminde sansürden kurtulmak adına özgürlük ve bağımsızlık düşüncelerini yansıtırken diğer halkların hayatına yönelme yolunu seçmiştir. Şair böyle konulara yönelirken “kızım, sana diyorum, gelinin, sen anla” ilkesini kullanmıştır.

Bahtiyar Vahabzade'nin evrensel konularda kaleme aldığı *Mısır, Alaaddin'in Lambası, Kendine Yalvarsana, Özgür Günün Gelecektir, Hatıralar, Piramitlerin Önünde, İstanbul, Açık Şehir, Aclardan Toklara, Işık – Zulmet, Gizli Tebessüm, Pompei Harabeleri Önünde, Ben Hazırım, Bakü Saati İle, Atılmayan Toplar, Feryat, Bir Yüzde İki Dünya, Suçsuz Suçlular, Nötron Bombası, Sınır Ağaçları, İstiklal, Günün Ayak Sesleri, Mutlu Ölüm, Eski Mâni, Derde Bak!.., Asker- Şair, Hyde Park, Hakka Haksız Dediler, A. Lilienthal'in Carter'a Mektubu, Tan Yeri* vb. şiirleri yalnız onun faaliyet alanında değil, bütün Azerbaycan şiir sanatında değerli edebiyat örnekleri olarak sınıflandırılabilir. Bahsedilen şiirlerde şair,

başka halkların tarihine yönelerek dolaylı şekilde Azərbaycan'ın bağımsızlık sorununu yansıtmaya çalışmıştır.

Mısır (1956) şiirinde şair İngilizlerin Mısır'daki egemenliğine değinmiş, Arap halkının ağır köle hayatının canlı, gerçek edebi manzarasını oluşturmuştur. Şair, antik tarihe ve kültüre sahip olan bir ülkenin yabancıların işgaline maruz kalmasının sebebini halkın bağımsızlığında görmekte birlikte, cehalet ve fanatizmi yaşadıklarını vurgulamış, insanların vatanlarını işgal eden düşmanlarla mücadele etmek yerine dine, Allah'a sığınmalarını, körü körüne kadere, kismete boyun eğmelerini milli facia olarak değerlendirmiştir. İlginç olan şu ki şair, eserde köleliğin sebeplerini ortaya çıkarmakla yetinmemiş, aynı zamanda Arap halkını ayaklanmaya, esaretin prangalarından tamamen kurtulmaya, yabancıları ülkeden kovmaya çağırıştır:

*Vatani sattılar, ili sattılar,
Bilmedi satıldığını ne zaman Mısır.
Sinesi üstünde at oynattılar,
Yine uyanmadı uykudan Mısır.*

*"Allah'ın emridir, dedi – bu belki,"
Sustu, konuşmadı, "tevekkül" dedi.
Yadlara baş eğdi büyük bir ülke,
İtiraz etmedi ancak inledi. (196, 151)*

Hiç kuşkusuz Bahtiyar Vahabzade bahsi geçen şiirde Mısır halkının uğradığı facialardan hareketle Rus Sovyet sömürgeciliğinin ağır şartları altında inleyen Azərbaycan'ın kaderine dolaylı yoldan imada bulunmuş, kendi halkının da aynı faciayı yaşadığını gösterme meramını izlemiştir.

Piramitlerin Önünde (1959) şiirinde şair, kendi vatanında dilencilik yapan, öz yurdunu işgal eden ecnebilere el açarak günlük rızıkını sağlamaya çalışan lakin her seferinde yaban-

cıların hakaretleri, küfürleri ile karşılaşan Mısırlı bir dilenci karakterine hayat vermiştir. Dilencililiği meslek edinerek kendisine sunulan ömrü bir şekilde tamamlamaya çalışan kahraman bir kere bile dönüp geçmişine, tarihine bakmaz, dünyayı bugün bile şaşırtan piramitleri yapan atalarının yapıp bıraktıklarından bir şeyler öğrenmek, ders almak istemez. Şair, kahramanını ayağa kalkarak onu dilencililiğe sevk eden köle hayatına son vermeye, ataları gibi özgür, hür bir hayat için mücadele etmeye çağırır:

Arap'ın vatanında
Başını dik tutmuş ecnebi
ehram gibi;
Arap gezmeye korkar öz yurdunda
toy gibi.
Kardeşim, dilenirken geçmişini ansana!
Atanın yüceltiği ehamdan
utansana! (196, 300)

Süpürge (1959) şiirinde de Bahtiyar Vahabzade Mısır halkının esaret hayatının acıklı, üzücü manzarasını yansıtmıştır. Kendi vatanında sömürgecilerin ağır zulmü altında inleyen bir Mısırlı, zengin yabancıların ayakkabılarını temizleyerek günlük rızıkını sağlamaktadır. Şair, kahramanını ayakkabı temizlemekten vazgeçmeye, onu bu duruma düşürenleri ülkeden süpürüp almak için eline süpürge almaya çağırılmaktadır.

Prof. İfrat Aliyeva'ya göre "Bahtiyar Vahabzade'nin *Süpürge* şiiri Tacic şair Mirza Tursunzade'nin *Hindistan'ı Dolaşan Seyyah* şiirini hatırlatmaktadır. Tursunzade de kapitalist ayakkabısının tozunu temizleyen doğuluya, senin haklarını çiğneyen bu ayakkabılardır. Onların tozunu değil, vatani onlardan temizlemek lazım, der" (47, 82). Hiç kuşkusuz, Bahtiyar Vahabzade ile Mirza Tursunzade'nin aynı kalıba day-

nan eserler yazması, aynı soruna parmak basması tamamen doğaldı. Zira her ikisi de kendi halkının tarihine ve kaderine dokunurken hemen hemen aynı konumdan yola çıkmışlardı.

Şairin Irak gezisi sırasında kaleme aldığı *Alaaddin'in Lambası*, *Kendine Yalvarsana* vb. şiirlerinde bir zamanlar esareti yaşayan Arap halkının özgürlük ve bağımsızlık arzuları edebiyata yansımıştır. Bin Bir Gece Masallarından yola çıkarak kaleme aldığı *Alaaddin'in Lambası* (1959) şiirinde şair, Arap halkının esaret altında yaşadığı tarihe sömürge zincirinden kurtulduğu yılları karşılaştırmalı olarak canlandırmakta:

*Uzun yıllardan beri
Dicle'nin sahilleri
Işık yüzü görmedi,
Rahat ömür sürmedi
Arap kendi ülkesinde,
Gam titredi sesinde
Arap zulmette yattı.
Zulmette de uyandı
Arap'ın kendi çırası.
Yadın evinde yandı. (196, 297)*

Lakin yıllar geçtikten sonra bağımsızlığı için ayaklanan halk yurdunu işgal eden yabancılara kovup ülkeden çıkarmayı başarır. Irak halkı yeniden bağımsızlığına, özgürlüğüne kavuşur. Alaaddin'in düşman elinde yanan lambası tekrar vatana döner, millet aydınlığa, özgürlüğe kavuşur:

*Coştı Arap'ın kini:
Yadların pençesinden
Aldı yitirdiğini.
Alaaddin'in lambası
Yandı kendi ilinde –*

*Dicle'nin sahilinde.
Gerçekten ne mutludur
Toprağının hasadını
Kendisi toplayanlar. (196, 298)*

Kendine Yalvarsana (1959) şiirinde şair, Kerbela'da İmam Hüseyin'in mezarı önünde el açıp ondan kurtuluş uman bir Arap kölenin kaderinden bahsederken kahramanını el açıp kurtuluş umduğu mezardan kopmaya, kendine, kendi gücüne inanmaya çağırılmaktadır:

*Bakıyorum gövdesine,
gövdesi dağ gibidir,
Bu köle hâliyle o, titreyen yaprak gibidir.
Kendi kendime diyorum:
Sen, ey bedbaht Müslüman,
Sen madem ki bu kadar Allah'a inanırsın,
Allah sana o eli el açmak için vermemiş,
Köle olmak için seni
dünyaya getirmemiş. (196, 299)*

Şairin *Dicle Sahillerinde*, *Turnalar*, *Tespîh*, *Açlardan Toklara*, *Tak – ı Kısra Önünde*, *Baba GurGur* (1959) şiirleri de aynı konuda yazılan şiir örnekleri olarak ilgi çekmektedir. Folklorik motifler veetnografik detaylarla zengin olan bu şiirlerde her şeyden önce dikkat çeken hiç kuşkusuz sömürgecilik, kölelik aleyhine olan mücadele ruhunun belirgin biçimde ifade edilmesidir.

İstiklal (1961) şiirinde şair, bir tarafta uzun yıllar İspanyol esaretinde yaşamaya mahkûm olan Fas halkının ağır, keşmekeş hayatını canlandırmış, diğer tarafta onların özgürlük, bağımsızlık uğruna yürüttüğü mücadelenin gerçek çizgilerini yansıtmıştır. Şairin sunumunda aç, sefil, dilenci durumunda yaşayan

Fas halkından farklı olarak İspanyol halkı özgür, refah içinde hayat sürmektedir. Onların refahının arkasında Afrika'dan yağmalanıp götürülen servetlerin özel bir yeri olduğuna dikkat çeken edip, halkın ayaklanmasını, işgalcilere direnmesini, bağımsızlık mücadelesine katılmasını alkışlamaktadır. Şiirin isminin de 1943'te Fas'ta kurulan partinin adından alınması ilginçtir:

*Yeter, asırlarca takıldın şişe,
Açık artırmada satıldı derin.
Biz iyi biliriz: boynu her zaman
Pamukla kesilmiş eğilenlerin!*

*Ayağa kalkmıştır artık vatanım,
Bırak onun önünde diz çöksün zaman.
Öperim kardeşim, öperim senin
İstiklal söyleyen dudaklarından. (198, 23-24)*

Yunanistan gezisi sırasında kaleme aldığı *Suçsuz Suçlular* (1961) şiirinde şair, Alman faşizminin cinayetlerini anlatırken bir taraftan kişilik özgürlüğü, diğer taraftan ise ulusal bağımsızlık problemine değinmiştir. Şairi düşündüren asıl mesele Yunanistan'ın Alman faşizminden kurtarılması uğruna mücadele eden iki bin vatansever gencin on altı seneden fazla Ege hapishanesinde yatması, canları, hayatları gibi sevdikleri vatanlarının koynunda vatana hasret kalmalarıdır.

Şairin sanat yaşamında özel bir yeri olan *Pompei Harabeleri Önünde* (1961) şiirinde yabancıların kendi virane şehirlerinden kazanç sağlaması, bizim ise kendi servetimize sahip çıkamamamız şiire aktarılmıştır:

*Peki biz?
Uyanmadık asrın sesinden.*

*Dondu sevgimiz de nefretimiz de,
Ecnebi kazanç sağlar harabesinden.
Bize düşman olmuş servetimiz de. (202, 24)*

Bahtiyar Vahabzade'nin Amerika'nın Vietnam'da yaptığı katliamları protesto etmek için BM binası önünde kendini yakan Roger Allen La Porte'a adadığı *Ben Hazırım* (1965) şiirinde diğer milletlerin topraklarını zapt ederek halkını zorla sömürgeleştiren büyük devletlere itiraz motifleri yer almıştır. Öznel şiirin kusursuz örneklerinden biri olan bu eserde özgürlük, bağımsızlık, hürriyet ruhu belirgin biçimde ifade edilmiştir:

*Her milletin,
Herkesin
Şerefidir kendi yurdunun istiklali... (197, 215)*

Bahtiyar Vahabzade'nin *Sandıktan Sesler* serisinden yayımlattığı *Kırım, Yalta, Kızıltaş* (1961) şiirinde de sömürgecilik aleyhindeki motifler şiire yansımıştır. Kırım gezisi sırasında bizzat gözlemleyerek kaleme aldığı bu şiirde şair ona öz ve yakın olan bu yurdun kaderi ile ilgili edebi düşüncelerini kâğıda dökmüştür:

*Kırım, Yalta, Kızıltaş...
Bir halkın ata yurdu-
O halka yad, ey Allah,
yabancıya vatan oldu.
Söyle, mümkün mü ayırmak
burda hayırdan şeri?
Oysa hakkın gözleri oylum oylum
oyulmuş.
Toprağın altındadır toprağın sahipleri,
Yabancılar toprak üzerinde
toprağa sahip olmuş. (202,23)*

Gördüğü gibi şiirde Kırım'ın kaderini anlatırken şair, bir nevi kendi halkının kaderine ayna tutmuş, onun esarette yaşadığını gözler önüne sermeye çalışmıştır.

Şairin Hindistan'ın büyük siyaset adamı Cevahirlal Nehru'nun ölümü üzerine yazdığı *Mutlu Ölüm* (1966) şiiri özgürlük, bağımsızlık ideolojisinin ifade edildiği mükemmel edebiyat örneklerinden biri olarak ilgi çekmektedir. Şöyle ki şiir, bahsedilen Hintli düşünürün ölümüyle ilgili yazılsa da şair Hindistan'ın sömürgecilik tarihine hafifçe değinmiş, buraya İngiliz egemenliğinin bıraktığı hasarların acıklı, üzücü manzaralarını yansıtmıştır. Şaire göre, Hindistan'da İngiliz sömürgecinin uzun sürmesine rağmen işgalciler halkın iradesi karşısında sonuna kadar dayanamamışlar. Mahatma Gandhi, Cevahirlal Nehru gibi vatan evlatlarının özgürlük ideolojisinden, fedakârlık ve kahramanlıklarından güç bulan Hint halkı ayağa kalkmış, ülkeyi uzun zamandan beri yağmalayan yabancıları kendi topraklarından kovmayı başarmıştır:

*Yıkıldı, dağıldı onca mahpushane,
Ferman beklemedi Londra'dan vatan.
Bir dilenci payı ummadı herkes,
"Hâkim-i mutlaktan" – İngiltere'den. (197, 390)*

Mutlu Ölüm şiirinde şair, Cevahirlal Nehru'nun ölümü ile ilgili efsaneleşmiş bir ayrıntıya da dikkat çeker. Şöyle ki vasiyetine göre mezarının olmamasını isteyen Hintli düşünürün cenazesini yakıp küllerini gümüş kutulara doldurarak uçaklardan Hindistan topraklarına saçarlardı. Çok geçmeden bu kül tanelerinden binlerce, milyonlarca çiçek açar ve uzun yıllardan beri özgürlüğe hasret olan halk onları koparıp merhem gibi hasta vatanın yaralarının üzerine koyar. Şaire göre, Cevahirlal Nehru gibi şahsiyetlerin hiçbir ölçüye sığamayan emekleri

mezar taşının üstüne dikilen bir anıta sığamaz. Onun hatırasına yapılacak en büyük anıt özgür, bağımsız Hindistan'dır:

*Yaratıldığı bu devlet –
Özgür vatan ya nedir?
Özgür Hindistan zaten
Onun hatırasına
En büyük abidedir. (197, 393)*

İsrail'in ABD'nin gizli ve açık desteği ile Filistin topraklarını gasp etmesini protesto amacıyla kaleme alınan *Eski Mâni* (1967) şiirinde şairi öfkeliendiren dünyanın bazı büyük devletleri ve güç merkezleri tarafından işgalciliğin meşrulaştırılmasıdır. Şiir, bir gazete haberiyle başlar: "BM toplantısında Pakistan temsilcisi Ağa Şahi şöyle dedi: Eski sömürgeciler gibi İsrail de ettiği tecavüzü iltifat gibi göstermeye çalışarak zapt edilen arazilere sözde "medeniyet tohumları" getirdiğini iddia etmektedir." (197, 400) Aslında şiirin yazılmasını sağlayan da şairin gazetelerden edindiği bu bilgi olmuştur. Şaire göre, işgalcinin tecavüzünü "medeniyet" saçmak gibi açıklamaları bütün medeni dünyaya karşı yönelmiş ideolojik tahribattır:

*Medeniyet perdesiyle
Yaptığını inkâr edersen.
Başımıza yağdırdığın bombaları
Yoksa çiçek desteleri sanırsın?
Bir milletin
Başkasına köle olması
Ne zamandan medeniyet sayılmış? (197, 401)*

Bahtiyar Vahabzade'nin evrensel konuda kaleme aldığı şiirler içerisinde *Tan Yeri* (1972) şiirinin özel bir anlamı vardır. Şairin sert, radikal tutumunun eslik ettiği şiirin başına gazete

haberinden şöyle bir alıntı eklenmiştir: “Son zamanlarda ABD’de “farklı düşünenlerin” isimleri kara listeye alınmakta. Bu listeye alınanlardan biri de ünlü fizikçi “Milletlerarası Barışı Sağlamak İçin” uluslararası Lenin ve Nobel ödüllü Linus Pauling’dir.” (199, 307) bahsedilen şiirde şair toplumda düşünce plüralizminin sıkıştırılmasına, ülkenin aynı şekilde düşünen vatandaşlardan oluşan kampa dönüşmesine itiraz etmektedir:

Bir ülkenin milyon milyon vatandaşı,

Başka başka düşünürse,

Peki, hükümet neye gerek?

Biz hepimiz bir fikrin

bir sesiyiz.

Linus dedi, yok yok yoksa

Biz hepimiz aynı renkli

İnkübyasyon civcivi miyiz? (199, 307)

Araştırmacı Azer Bağirov *Tan Yeri* şiirini Sovyet siyasi rejiminin çirkinliklerini ifşa eden bir belge gibi değerlendirerek şöyle yazar: “Birçok şiir ve manzumede olduğu gibi burada kullanılan alıntı da aslında iz kaybetirme aracından başka bir şey değil. Cesaretle söyleyebiliriz ki şiirde ABD yerine “SSCB”, “FBI” yerine “KGB”, “Beyaz Saray” yerine “Kremlin”, “Pauling” yerine “Sakharov”, “hükümet” yerine “parti” yazılırsa o, tamamen totaliter Sovyet rejiminin gereklerini yansıtan esere dönüşecektir” (182, 21). Araştırmacının kendine özgü bakış açısı ile seçilen düşüncelerine katılmamak mümkün değil. İşte bu türlü yaklaşım şairin faaliyetinin milli kuramsal zeminde değerlendirilmesini sağlamaktadır. Geçtiğimiz yüzyılın 30’lu, 40’lı yıllarında Azerbaycan muhacir edebi tenkidi ve edebiyatının araştırmalarında Sovyet siyasi rejim

döneminde ortaya çıkan edebi mirasın değerlendirilmesinde sırf bu açının kullanıldığını kaydetmeden geçemeyiz.

Hakka Haksız Dediler (1980) şiirinde Bahtiyar Vahabzade Filistin topraklarını İsrail işgalcilerinden kurtarmaya çalışan Yaser Arafat’ın attığı ve atmak istediği cesur adımları takdir etmiş, aynı zamanda büyük devletlerin onun haklı, adaletli tutumuna kötü yaklaşımlarını sergilemeye çalışmıştır. Şiirde şairi endişelendiren asıl sorun dünyada adaletin ayaklar altında çiğnenmesi, “hakka haksızlık denmesi”, barbarcasına güçlülerin “haklı”, güçsüzlerin “haksız” sayılması, “bir ilin kendi derdinin” o ilden daha iyi “okyanusun diğer yakasında” bilinmesi izleniminin oluşturulmasıdır. Şairin *A. Lilenthal’in Carter’a Mektubu* (1980) şiirinde ise *Middle East Perspectives* dergisinin baş editörü Alfred Lilienthal’in Amerika başkanına yazdığı mektubu esasında Filistin topraklarının işgal edilerek halkın kendi yurdundan atılmasını sert bir üslupla kinematadır:

Sen güçsüzü çiğneyip,

Güçlülerini alkışladın.

Bir milletin hakkını

Öbürüne bağışladın.

Yahudi’nin kolu zorlu,

Peki nerede doğmuş Arap oğlu?

...Kuş yuvası olamaz,

Halk vatansız olur mu ya? (200, 134)

1968’de gerçekleşen Asyalı ve Afrikalı yazarların Taşkent toplantısının izlenimlerinden yola çıkarak kaleme alınan *Neo* (1968) şiirinde şairin neokolonializm, yeni sömürgecilik aleyhindeki itiraz duyguları yankı bulmuştur. Dünyanın iki farklı kıtasının kalem sahiplerini buluşturan bu toplantıda şairin dikkatini çeken şey, kürsüye çıkanların edebiyat, sanat,

kültür değil de siyaset konuşmaları, yeni sömürgecilğe karşı çıkmaları, itirazlarını belli etmeleridir. Şair, “neoların” arkasında saklanan kurnazlığı, halkları, milletleri kandırarak tuzağa düşürme planlarını anlayan kalem ve düşünce arkadaşlarını alkışlar, onların özgürlük arzularına katıldığını bildirir:

*Yaman derttir,
Başkasına yamak olmak!
Yaman derttir,
Özgürlüğün hasretine
damak olmak.
Yaman derttir,
gözün ola
Ama göremeysin.
Yaman derttir,
dilin ola
Ama konuşamayısın. (197, 434)*

Bahtiyar Vahabzade mirasının araştırmacılarından biri, Azerbaycan'ın emektar gazetecisi Azer Bağirov'un düşüncesine göre *Neo* şiirinde “hassas okurlar demokrasinin, özgürlüğün sadece Anayasa adı verilen kâğıdın üzerinde var olduğu, halkların “özgürce nefes aldığı” eski Sovyetler Birliği’ne gönderme yapıldığını kolayca anlıyorlardı.” (182, 22) Bu veya benzer durumlar şairin evrensel konuda kaleme aldığı diğer şiirleri için de geçerlidir.

Şairin özgürlük savaşçısı, dünyaca ünlü Macar asıllı şair Sandor Petofi’ye adadığı *Asker - Şair* (1970) şiirinde ulusal bağımsızlık sorununa farklı açıdan yaklaşılması eserin özgünlüğünü oluşturmakla birlikte aynı zamanda onun edebi ağırlığını şartlandıran etkenlerden birine dönüştürmüştür. Sandor Petofi’nin “Özgürlük Allah’ındır” sözlerini alıntı yaparak, bu sözleri şiirle yorumlayan şair, özgürlüğü “ulaşılmaz”, kavuşul-

maz olduğu için Allah’la kıyaslamış, onu “gizemli, mucizeli” kutsal güce benzetmiştir:

*Ulaşılmaza Allah dedi insan,
Allah dedin özgürlüğe
ulaşamadığından. (199,303)*

Evrensel konuda kaleme alınmış bu şiir örneğinde şair, sömürgeci rejimlerin esaretine boyun eğerek yaşayan, köle hayatını mutluluk sanan, köleliği “kıymetli armağan gibi” nesillerden nesillere taşıyan esir halkların genelleştirilmiş karakterini oluşturmuştur. Şaire göre, köle olmak henüz facia değildir, asıl facia köleliği kabullenmek, onunla uzlaşmaktır:

*Kul olmak olur,
eylese meçbur seni gerdiş.
Kullukla barışmak daha müthiş! (199, 303)*

Bahtiyar Vahabzade Sandor Petofi’nin yetenekli bir şairken sanatın gizemli, büyümlü dünyasından ayrılarak halkının özgürlüğü için mücadele eden “nefere” dönüşmesini “şair olması” ile değil “asker olması” ile gurur duymasını, “övünmesini” onun vatandaşlık amacıyla bağdaştırmakta. Bu kahraman düşününün yazdığı şiirler de özellikle özgürlük uğruna mücadele misyonuna hizmet etmektedir.

Amerika’da ölümlü 126 ülkenin bayrağı dalgalanan BM Genel Merkezi’nde süren bir toplantının izleniminden yola çıkarak kaleme aldığı *Derde Bak!* (1971) şiirinde şair büyük devletlerin sömürge siyasetini sert bir biçimde eleştirip ifşa hedefine dönüştürmüştür. Kürsülerde durmadan yer değiştiren konuşmacıların ABD’nin Vietnam halkının ve diğer mazlum halkların başına bomba yağdırmasına “adaletin çiçekleri”, sivil halkın katledilmesine “zaferin tantanası”, bebeklerin feryadına

“kahkaha” demeleri şairi öfkelenndirmektedir. Onu sinirlendiren diğer husus da büyük devletlerin gasp ve sömürge siyasetlerini “özgürlük, demokrasi” adıyla gerçekleştirmeleridir:

*Burada “sevgi” sözünde sen “nefreti” anla,
“Özgürlük” kelimesinde “esaret” anla. (199, 301)*

Derde Bak! Şiirinde dikkat çeken durumlardan biri de burada dünyanın siyasi haritasının değişeceğinin ima edilmesidir. Dönemi için son derece cesur bir tutum sergileyen bu fikirle şair, dolaylı olarak Azerbaycan'ın bağımsızlık kazana-acağına dair inancını sergilemiştir.

Şairin Büyük Britanya gezisinin izlenimlerini kaleme aldığı *Hyde Park* (1978) şiirinde ifade özgürlüğü bağlamında insani ve ulusal özgürlük meseleleri ile ilgili düşüncelerine yer verilmiştir. Londra'daki ünlü Hyde Park'ı seyredenken burada insanların korkup çekinmeden siyasi düşüncelerini rahatlıkla ifade etmeleri şairde asosyatif düşünceler uyandırmış ve bahsedilen şiirin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Lakin şairi şaşırtan durum Hyde Park'ta ifade ve düşünce özgürlüğüne izin veren Büyük Britanya Hükümetinin antik tarih ve uygarlıklara sahip olan halkların özgürlük ve bağımsızlıklarını ellerinden alması, onların özgür ifade ve düşüncelerini dizginlemesidir:

*Boğuyorlar, düşünip anlayanları,
Halk yine asırlıkgürtlütüsünde.
Gerçeğin yerine ak yalanları
Gördük hakikatin kaidesinde.
“Özgürlük bendedir” – söyleyen ülke,
Ülkeleri yıkıp kana batmışsın. (199, 473)*

Edibin Ukrayna'nın kahraman, özgürlük sevdalısı şairine adanmış *Taras Şevçenko*'ya (1984) şiirinde özgürlük düşünceleri

yanıtlanmış, esaretle, monarşiyle mücadele motifleri tecessüm etmiştir. Hayatı çalkantılarla geçen Taras Şevçenko'nun hem biyografisi hem de faaliyeti şaire özgürlükle ilgili düşüncelerini ifade edebilme olanağı tanımıştır:

*Dünyaya geleli düştü zillete,
Taras kendi yurdunda esir doğdu.
Zaten bunun için monarşiye,
Zulme, esarete o düşman oldu. (200, 53)*

Şair, Taras Şevçenko'nun korkutulmalara, tehditlere, sürgüne, hapis ve işkencelere rağmen inancından vazgeçmemesini, mücadele meydanını bırakmamasını büyük kahramanlık örneği olarak sunmaktadır. Özgürken yaptığı gibi hapis-hanede de susmayan bu kahraman şair halkını esaretten, monarşi zulmünden kurtarana dek mücadelesini sürdüreceğini beyan eder. Baştan sona itiraz, isyankarlık havasında yazılan şiirin üslubu da özgündür.

Bahtiyar Vahabzade'nin evrensel konuda kaleme aldığı *Yollar- Oğullar, Ebedi Heykel, Tezlatlar* vb. manzumeleri sadece onun faaliyetinde değil Azerbaycan şiir sanatının tamamında özel yer tutan eserler olarak sınıflandırılabilir.

Şairin *Yollar – Oğullar* (1962-1963) manzumesinde Cezayir halkının Fransız işgaline karşı yürüttüğü ulusal bağımsızlık mücadelesinden bahsedilmektedir. Edebiyatçı yazar Mehdi Hüseyin'e göre “Gergin dramatik özelliklere sahip bu eserde vatanını seven, emperyalizmden nefret eden soylu bir halk görmektedir. Şairin hem esas olayların betimlenmesinde hem de şiirsel geri dönüşlerinde Cezayir halkına duyduğu sevgi çok güzel ifade edilmiştir.” (18,21) Gerçek şu ki Sovyet Azerbaycan'ının edebi tenkidi manzumenin alt katmanlarında gizlenen sanatkarın gerçek niyetini açıklama olanaklarından

yoksundu. Eleştirmen Mehdi Hüseyin'in yorumlarında da bu durum bariz bir biçimde belli olmaktadır.

Azerbaycan bağımsızlık kazandıktan sonra ortaya çıkan araştırmalarda manzumeye gerçek değer verilmiştir. Bu bağlamda gazeteci eleştirmen Azer Bağirov'un düşünceleri dikkat çeker: "*Yollar – Oğullar*" manzumesinin konusu Cezayir halkının ulusal bağımsızlık mücadelesini anlatmasına rağmen manzumede Azerbaycan'ın tarihi kaderi ile örtüşen durumlar çoktur. Şair, Cezayirlielerin mücadelesinin arka planında Cezayir'le yaklaşık aynı dönemde sömürge zincirine vurulan Azerbaycan'ın dertlerini de kaleme almıştır. Manzumenin Azerbaycan'ın "gönüllü" olarak Rusya'ya katılmasının 150. yılının "bayram" kutlamalarına hazırlık arifesinde yazıldığını hatırlarsak, o dönem için çok büyük cesaret gerektiren "Öz yurdumda kul olup bir buçuk yüzyıl ağladım" dizesinin asıl hedefi ve anlamı hemen anlaşılacaktır." (182, 20) şunu da belirtelim ki *Yollar – Oğullar* manzumesinin alt katmanlarında gizlenen gerçek hedefi edebiyatçı şair Halil Rıza Ulutürk de düzgün şekilde belirlemiş, eserden kaynaklanan fikir ve arzuları "yalnız Cezayir halkının değil, özgürlük ve ulusal bağımsızlık aşkıyla çırpınan bütün sömürge halklarının meramı" (141, 187) olarak değerlendirmiştir.

Bahtiyar Vahabzade'ni *Yollar – Oğullar* manzumesi Cezayir halkının ulusal bağımsızlık mücadelesine adanmasına rağmen şair dolaylı olarak Azerbaycan halkının dert, istek ve arzularını ifade etme amacını gütmüştür:

*Gitti elimizden namus, ar, ismet,
Buna mı diyorsun sen medeniyet?!*
*Gelip evimizde bizi soydular,
Ancak adımızı vahşi koydular.*
*Bir soran yok mudur şu gelmelerden,
Şu vahşi dediğin sen misin yoksa ben?* (198, 265)

Bahtiyar Vahabzade'nin sanat hayatını millî açıdan inceleyen Türk edebiyatçı Hüsnüye Mayadağlı şairin Sovyetler Birliği'nin en zor dönemlerinde evrensel konuda yazdığı çeşitli eserlerde Azerbaycan Türklerinin kaderini yansıttığına dikkat çekmiştir (248, 28).

*Biz ki kul olmak için
gelmemişiz hayata,
İşit, işit, ey ata,
Bak, bu mermi sesleri
Ben de bir halkım, diyen
halkımın öz sesidir,
Özgürlük nağmesidir.
...Bak, bu mermi sesleri,
Kolumuzdan kırılan
zincirlerin sesidir.* (198, 281-282)

Bahtiyar Vahabzade'nin *Yollar – Oğullar* adlanan manzumesinde yarattığı Ben-Osman, Mustafa, Nana, Selim vb. Kahramanlar usta sanatçı kaleminden çıkmış edebi karakterler olarak dikkat çekmektedir. Şair bu kahramanların her birini yüksek edebi seviyede canlandırmayı başarmıştır. Ünlü Rus eleştirmen V.G. Belinski bir zamanlar şöyle yazmıştı: "Şiirsellik, bizim onlarca cilt bile yazsak ifade edemeyeceğimiz şeyleri bize bir çizgi ya da bir sözle canlı ve kapsamlı bir şekilde sunar. İşte bu yüzden şiirsellikten uzak olan bütün eserlerde haddinden fazla kelime yığını bulunmakta... Sanatçının ise aksine kelime yığınının ihtiyacı yoktur: Açıklaması bazen bir cilt gerektiren fikri ifade etmek için ona birkaç çizgi ve birkaç kelime yeterlidir." (21, 226) İşte, bu açıdan Bahtiyar Vahabzade'nin *Yollar – Oğullar* manzumesine bakıldığında şairin ister karakter seçiminde isterse de eserin ideolojik ve estetik biçimlerinin

açıklanmasında şiirsellik prensiplerinden yararlandığına şahit olmaktadır.

Şairin *Ebedi Heykel* (1951) manzumesinde İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanların Norveç'i işgal etmesi üzerine cereyan eden olaylar konu edinmiştir. Eserin kahramanı olan heykeltıraş Wagner Alman asıllı olmasına rağmen faşistlerin işgalci siyaseti ile uzlaşmaz, tam tersine olanca gücüyle onlara karşı mücadele eder. Şair onun karakterinde Norveç halkının özgürlük, bağımsızlık arzularını ifade etmiştir. Aynı zamanda, manzumede esas hedef olarak Alman işgal siyaseti seçilse de şairin dolaylı olarak kendi halkının sömürgecilik zinciri altında ezildiğine dikkat çektiğini belirtmek gerekir. Ayrıca, yalnız konuyu oluşturan olaylar kapsamında değil ayrı ayrı geri dönüşlerle kendi maksat ve meramını aksettirebilmiştir.

Bahtiyar Vahabzade'nin evrensel konuda kaleme aldığı *Tezatl* (1966-1967) manzumesinin konusunu Vietnam halkının işgalci Amerikan tecavüzcülerine karşı yürüttüğü bağımsızlık mücadelesi oluşturmaktadır. Şair manzumede Vietnam halkının çıplak elle, silahlı olarak en gelişmiş silahlarla donanan Amerikan işgalcilerine karşı verdikleri savaşı kazanmalarının sebeplerini onların hak ve adalet uğrunda mücadele etmeleri ile ilişkilendirmektedir:

*Vietnam, kuvvet de hak da sendedir,
Senin bütün gücün akidededir.
Güçlüsün bin defa sen düşmanından,
Çünkü o haksızdır, haksın ama sen.* (198, 420)

Şairin *Yollar – Oğullar, Ebedi Heykel* manzumelerinde olduğu gibi *Tezatl* eserinde de dolaylı anlatımla Azerbaycan halkının hürriyet, bağımsızlık arzuları aksettirilmiştir:

*Her gün bir ülkede kopar velvele,
Zalimler, zulümler gelip geçicidir.
Beşerin tarihi – eskiden hele
Özgürlük yolunda çekişmelerdir.
Özgürlük alınır, yaddan unulmaz,
Özgürlük verilmez armağan gibi.
Verilen özgürlük özgürlük olmaz,
Başka bir rengidir o, esaretin.* (198, 426)

Yahut başka bir bölümde şair, özgürlükle ilgili düşüncelerini ifade ederken onun mutlulukla uyumlu olduğuna dikkat çeker. Edip, özgürlüğün yitirilmesini bütün felaketlerin başlangıcı olarak değerlendirir. Ona göre, özgürlük öyle bir değerli servettir ki onun kaybedilmesi arzulara, hayallere sınır koyar ve “dünya da hayale dar gelir.”

*Özgürlük!
Özgürlük elden gitti mi,
Dünya da hayale dar gelir.
İnsan özgürlüğü yitirdiğinde,
Bütün felaketler peş peşe gelir.* (198, 421)

Prof. İfrat Aliyeva'nın görüşüne göre, Bahtiyar Vahabzade'nin “evrensel siyasi konuda yazdığı eserlerinin başlıca karakteristik özelliği şunlardan oluşmaktadır: Burada irticaya karşı öfke ve nefret duygusu okura klişe sözlerle aşılalmaz. Olaylar kesin bir zaman ve mekân içerisinde cereyan eder. Bu konudaki şiir ve manzumeler insanlığa felaket getiren emperyalizm saldırılarına insanlığın güçlü nefretini aksettirir.” (48, 78) Araştırmacı aynı zamanda şairin evrensel konulu şiirlerinde farklı halkların özgürlük ve bağımsızlık probleminin de geniş kapsamda aydınlatıldığına dikkat çeker: “B. Vahabzade'nin şiir sanatında özgürlük ve bağımsızlık uğrunda mücadeleye kal-

kışan halkların tarihi gelişimi, hayatı ve kaderi canlı bir şekilde gösterilmiştir.” (48, 78)

Tahlil edilen şiir örneklerinden açıkça anlaşıldığı gibi Bahtiyar Vahabzade sanat faaliyetinde Sovyet siyasi rejiminin en zor dönemlerinde bile özgürlük ve bağımsız devletçilik düşüncelerini sürekli tebliğ etmiş, esarete, köleliğe, sömürgeciliğe karşı itirazını yüksek sesle dile getirmiştir. Dönemin sert sansürleri ve sosyal siyasi ortamın ağır şartları şaire fikirlerini doğrudan aktarma olanağı tanımadığı durumlarda o, evrensel konulara yönelmiş, farklı farklı halkların tarihi ve mücadelesi ışığında özgürlük düşüncelerini ifade etmeye çalışmış ve bunu başarabilmiştir.

II. BÖLÜM

ŞİİR SANATINDA DÜŞÜNCE, KONU VE ÜLKÜ YENİLİĞİ

20. yüzyıl Azerbaycan halkının özgürlük ve bağımsızlık uğrunda mücadele tarihi olarak nitelendirilir. Dünyanın altında bir bölümünü zapt eden Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Kuzey Azerbaycan bağımsızlığına kavuşsa da vatanımızın büyük bir kısmı hâlâ İran İslam Cumhuriyeti'nin esareti altında sömürge hayatı yaşamaktadır.

Bilindiği gibi Güney konulu şiirler vatansever kalem sahiplerinin faaliyetinde önemli bir yere sahiptir. Azerbaycan şairleri yazılarında zaman zaman vatanın ikiye bölünmesinden yürek sızısı ile bahsetmişler. Stalinizmin ifşasından sonra diktatörlüğü kötüleme olanağı sağlayan ortam oluştuğundan yazarlar da bu fırsattan yararlanarak değerli eserler ortaya çıkardılar. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucusu, büyük düşünür M.E.Resulzade özellikle o dönemlerde Güney Azerbaycan'da Türkçülük ve Azerbaycancılık ideolojisinin propagandası konusunda elinden geleni yapmaya çalışmıştır. O, gelecekte Kuzey'le Güney'in birleşmesi sonucunda tek, bağımsız ve demokratik Azerbaycan devleti yaranacağına inanıyordu.

Sovyet siyasi rejimi döneminde Samed Vurgun, Süleyman Rüstem, Memmed Araz, Halil Rıza Ulutürk, Balaszeroğlu, Medine Gülgün, Ali Tude, Fikret Sadık, Mirvarid Dilbazi, Neriman Hasanzade, Fikret Koca ve diğer kalem sahipleri Güney Azerbaycan sorununu her şekilde aksettirmişlerdir. Güney Azerbaycan sorununun daha cesur bir şekilde edebiyata getirilmesinde Bahtiyar Vahabzade'nin hizmetleri sonsuzdur. Şöyle ki şiire sadece adı “İstiklal” olan adrese, varış noktasına götüren patika, yol olarak gereksinim duymaktadır.

Daha doğrusu, Bahtiyar Vahabzade milletin özgürlüğünü milli şiirin büyük idealine o yıllarda herkesten daha fazla dönüştürmeyi başarmıştır. Güney derdi birçok şairimizin faaliyetinde mahzun bir konu olarak anılmasına rağmen özellikle Bahtiyar Vahabzade bu konuyu *Gülistan* manzumesinde iki imparatorluğa karşı itham hükmüne dönüştürerek halkımızın en büyük derdini ortaya koymuştur.

Bahtiyar Vahabzade'nin şiir sanatında Güney Azerbaycan sorununun önemli yer tutması birtakım sebeplerle ilgilidir. Her şeyden önce şair, bir vatandaş olarak sevgili halkının ve vatanının ikiye bölünmesine itirazını bildirme meramını izlemiştir. Diğer taraftan şair, Sovyet siyasi rejiminin en sert dönemlerinde ulusal bağımsızlık problemini belirgin bir biçimde ortaya koymak için özellikle bu konuyu seçmiştir.

Ayrıca, geçtiğimiz yüzyılın sonlarında Sovyet siyasi rejimin çöküşünün ardından ortaya çıkan Dağlık Karabağ sorunu şairin sanat hayatında yeni bir sayfa açmış, ulusal bağımsızlık düşüncesinin kendine özgü bir tarzda ifade edilmesini sağlamıştır. Dönemin birçok kalem sahibi gibi Bahtiyar Vahabzade'nin bu bağlamdaki arayışları onun konularının sınırlarını genişletmiş, yazılarını yeni nitelik ve tonlarla zenginleştirmiştir.

İşte bu nedenle monografinin İkinci bölümünde problemin araştırılmasının aşağıdaki sıralamayla gerçekleşmesini uygun gördük:

2.1. Bahtiyar Vahabzade şiirlerinde Güney Azerbaycan ve milli manevi bütünlük sorununun sanatsal çözümü;

2.2. Milli manevi hafızanın ışığında Dağlık Karabağ faciası.

Tabii ki araştırmanın bu bağlamda genelleştirilmesi bahsedilen sorunun belirgin bir şekilde canlandırılması misyonundan kaynaklanmaktadır.

2.1. Bahtiyar Vahabzade Şiirlerinde Güney Azerbaycan ve Milli Manevi Bütünlük Sorununun Sanatsal Çözümü

Bahtiyar Vahabzade'nin bağımsızlık şiirlerinin önemli bir bölümünü ise Azerbaycan'ın güneyi ile ilgili kaleme aldığı eserler oluşturmaktadır. Şairin faaliyet hayatının kronolojik zeminde incelenmesi onun daima bu konuya hassas yaklaştığını göstermektedir. Şöyle ki şair, ister şiir ve manzumelerinde isterse de eleştiri ve makalelerinde Güney Azerbaycan konusuna defalarca değinmiş, yüksek edebi değere sahip eserleri ile bu problemin toplumsallaşması, milletin ortak derdine dönüşmesi için çabalamıştır. Bilindiği gibi *Gülistan* (1813) ve *Türkmençay* (1828) anlaşmaları sonucunda Rusya ve İran devleti arasında ikiye bölünmüş Azerbaycan halkı uğradığı acıklı akıbeti asla kabullenememiş, ayrılığın ilk dönemlerinden itibaren bütünlük için mücadele yolunu seçmiştir. Bütün engellere rağmen halkın ikiye bölünmesi edebiyatın en önemli konularından biri olarak güncelliğini ve yeniliğini korumayı başarmıştır. Hatta totaliter Sovyet rejiminin en acımasız dönemlerinde bile Güney konusu ilgisiz kalmamıştır.

Güney sorununun sadece Bahtiyar Vahabzade'yi değil Azerbaycan'ın her iki tarafındaki bütün vatansever kalem sahiplerini derinden düşündürdüğünü hatırlatmakta fayda var. Samed Vurgun, Muhammed Hüseyin Şehriyar, Süleyman Rüstem, Resul Rıza, Habib Sahir, Nebi Hezri, Bulut Garaçorlu Sehend, Muhammed Biriya, Memmed Araz, Halil Rıza Ulutürk, Ali Tude, Fikret Koca, Fikret Sadık, Memmed İsmail, Balas Azeroğlu, Medine Gülgün, Hökume Bülluri, Hamid Nutgi, Yahya Şeyda, Savalan, Eldar Bakış vb. kalem sahiplerinin bu konuda yazdığı şiirler sorunun farklı boyutlarının canlandırılması bakımından önemlidir.

Şunu da belirtmeliyiz ki “Azerbaycan’da Güney konusu ile ilgili ortaya çıkan bu dönemlerin edebiyatında hayatın sert gerçekleri ile mukayesede romantik vüsat daha belirgin yansıtılmıştır. Sebebi ise Güney sorununun ve Azerbaycan’ın bütünlüğü ideolojisinin gerçek tarihini değil, romantizm aşamasını yaşaması ile ilgilidir. Çünkü Sovyet siyasi rejimi içerisinde Azerbaycan’ın kaderi için son derece önemli olan bu soruna sadece romantik bir biçimde yaklaşılabilir” (133, 175). Bu düşüncelere katılmamak elde değil. Gerçekten de Sovyet siyasi rejimi döneminde Güney Azerbaycan sorunu romantik zeminde edebi tecessümünü bulmuş lakin Azerbaycan’ın kuzeyinde bağımsız devletin kurulması bu meselenin farklı bağlamda ele alınmasına neden olmuştur.

Sovyet siyasi rejimi döneminde “Güney Azerbaycan konusunda yazılan şiirleri yaklaşım biçimlerine göre birkaç bölüme ayırmak mümkündür. Araz Nehri’ne yönelik şiirler bu konuyu kapsayan eserler içerisinde çoğunluk oluşturmaktadır. İkinci bölümdeki şiirler ise dolaylı olarak Güney Azerbaycan’ın özgürlük ve bağımsızlık savaşçıları olan tarihi şahsiyetlerin isimleri ile ilgilidir. En son ise Güney Azerbaycan’da halkların bağımsızlık mücadelesini tasvir eden şiirler gelmektedir. Konuya başlamadan önce şunu da kaydetmeliyiz ki tek Güney konusunun birkaç bölüme ayrılması son derece karakteristik özellik taşımaktadır, aslında bu bölümlerin içerdiği edebi örnekler ruhu ve yapısı bakımından birbirini tamamlamaktadır. Aralarındaki fark sadece yönelme objesinin çeşitliliğindedir. Bu durum ise çok fazla önem arz etmemektedir, asıl amaç hem tarihi hem de güncel olayların şiirsel tasvirini yaparak diğer kıyıda yaşayan halkın mücadelesine yardımcı olmaktır” (34, 85-86).

Sovyet siyasi rejimi döneminde Azerbaycan’ın kuzeyinde Güney konusunun gündeme gelmesinde Muhammed Hüseyin Şehriyar’ın ana dilinde kaleme aldığı *Haydar Baba’ya Selam*

manzumesinin önemli bir etkiye sahip olduğunu kaydetmeden geçemeyiz. Bununla ilgili Prof. Dr. Almaz Alıkızı’nın düşünceleri dikkat çekicidir: “1958’de Prof. Hamid Memmedzade’nin çabaları sonucunda *Haydar Baba’ya Selam* Araz’ın bu kıyısına geçer geçmez Kuzey Azerbaycan’da da hızla yayıldı ve yüzbinlerce hayran kazandı. Hakani’yi, Nizami’yi, Nesimi’yi, Sabir’i, Hüseyin Cavid’i, Samed Vurgun’u yetiştiren millet bir gözünde keder, diğer gözünde sevinçle Şehriyar’ın peşinden gitmeye başladı. Bunun rastlantı değil de doğal bir durum olduğundan şüphe etmeden söyleyebiliriz ki ... *Haydar Baba’nın* bütün Azerbaycan’ı fethetmesi halkın dertlerini açık, samimi bir şekilde, herhangi bir ideolojinin, kurultay direktiflerinin, parti nizamname ve programının, yöneticilerin diktesinden bağımsız olarak yazılması ile de belirli ölçüde ilgilidir. Şehriyar’ın istibdadı açık açık damgalaması, düzenin çirkinliklerini nefretle ortaya çıkarması Kuzey Azerbaycan’da bile totaliter rejim yüzünden acı çekenlerin yüreğine su serpmiştii” (43, 143). Hiç kuşkusuz, Şeyriyar’ın *Haydar Baba* manzumesinin Azerbaycan’ın kuzeyinde geniş bir şekilde yayılması her şeyden önce onun ana dilinde yazılmasından kaynaklanmaktaydı. Prof. Dr. Sabir Emirov’un doğru tespitine göre “şairin *Haydar Baba* manzumesini annesinin ona ninni söylediği ana dilinde yazma arzusuyla kaleme aldığını itiraf etmesi, mevcut toplumsal koşulların aslanları zincirleyen bir ortam olduğunu açıklaması, halkı ayrı düşünlere lanet okuması, bir ömür acı üstüne acı eklemesini açıkça göstermesi dönemin sosyal siparişini karşılaması çabasını onaylayan güvenilir delillerdendir” (52, 60).

Bundan başka, ülkemizde Güney Azerbaycan sorununun güncelleşmesinde ve toplumsallaşmasında son dönemlerde yapılan araştırmaların etkisi de inkâr edilemeyecek derecededir. Özellikle Muasır Azerbaycan Edebiyatı Kürsüsü’nün üniversiteler için hazırladığı *Muasır Azerbaycan Edebiyatı* kitabının

ikinci cildine eklenen geniş hacimli *Güney Azərbaycan Edebiyatı* bölümü bu bakımdan takdire layıktır. (105, II. cilt, 199-281)

Bahtiyar Vahabzade'nin daha faaliyetinin ilk dönemlerinden itibaren Güney Azərbaycan konulu eserler yazması onun bağımsızlık ülküsüne bağlılığından kaynaklanmaktadır. Şöyle ki şairin kaleminden çıkan *Güneyli Bacıma, Vatandan Vatana, Şehriyar'a* vb. şiirleri bu bakımdan ilgi çekmektedir.

Güneyli Bacıma (1951) şiirinde Azərbaycan'ın Güney derdi kendine özgü bir şekilde tecessüm edilmiştir. Güneyde halı fabrikasında ağır koşullarda çalışan bir kadının acıklı, umutsuz hayatının bazı bölümlerini yansıtan şiirde şair, dolaylı olarak Azərbaycan halkının kaderi ve içler acısı durumuyla ilgili fikirlerini yansıtmaya merakını izlemiştir:

*Ey arzusu kalbinde kıvrılan bacım,
Dertli şarkıların tamıdiktır bana.
Sisli Tebriz'in sislerinden
Çiy mi saçılmıştır kirkiklerine?* (196, 84)

Hacim bakımından fazla büyük olmayan *Vatandan Vatana* (1962) şiirinde edip, Azərbaycan'ın parçalanmasının milletin tarihi, kaderi ve manevi ruhsal dünyasında yol açtığı acı ve ıstıraplarla ilgili düşüncelerini ifade etmiştir:

*Araz'ın
Bu yakası vatanım,
O yakası vatanım.
Vatanımı görmeye imkânım
yok benim.* (197, 88)

Vatanına bağlı şair, öz vatanının ikiye bölünmesine, eski tarihe sahip olan milletin farklı sınırlar içerisinde yaşamasına

katlanamaz. Halkına yapılan bu haksızlık onu fazlasıyla öfkelenendir. Şair derdini Bağdat'ta yaşarken gurbetten vatanına bakan Fuzuli ile kıyaslar. Lakin Fuzuli'den farklı olarak o kendi vatanına gurbetten değil kendi vatanından bakmaktadır:

*Bu gamım, bu derdim dağlardan ağırdı,
Araz'ın suyuna karışıp akarım.
Fuzuli hasretle gurbetten vatana bakardı,
Ben ise...
Vatandan vatana bakarım.* (197, 88)

Bahtiyar Vahabzade'nin 1959'da yazdığı *Gülistan* manzumesi Sovyet siyasi rejimi döneminde kaleme alınmış şiir örneklerinden biri olarak dikkat çekmektedir. O dönemlerde genç olan şair, kendinin ve ailesinin hayatını tehlikeye atarak bu manzumeyi yayımlatma teşebbüsünde bulunmuştur. Lakin merkez basınında manzumeyi yayımlamak imkânsız olduğundan bu eseri basma cesaretini üstlenen *Şeki Fehlesi* Gazetesi'nin editörü Mehmeddin Abbasov'a sunmuştur. Eser, 23 ve 26 Ekim 1960'ta gazetede yayımlanmış, o dönem için yeterince büyük ve günümüzde bile hatırlanan bir çalkantıya sebep olmuştur. Şair, manzumede kusursuz şiirsel biçimde Azərbaycan'ın parçalanması ve sömürge tarihine edebi bir gezi dozenlemiş, imparatorluklar yüzünden halkın sürüklendiği bu faciyanın canlı manzarasını oluşturmuştur.

Azərbaycan'ın bütünlüğü ve bağımsızlığı uğrunda mücadele eden Settar Han, Şeyh Muhammed Hiyabani ve Seyid Cafer Pişeveri'nin hatırasına adanan *Gülistan* manzumesi vatanımızın İran ve Rusya arasında parçalanma tarihini anlatmaktadır. Burada ortaya atılan problemler kesinlikle önemli meselelerdir. Eserin basılır basılmaz anında sansür kurumunun dikkatini çekmesi, gazetenin bütün sayılarına el konulması tesadüf değildir. Manzumede Azərbaycan'ın parçalanması

Sovyet Dönemi tarihçilerinin belirttiği şekilde "ilhak" olarak değil "işgal" olarak karakterize edilmiştir:

*Sivri ucuyla bu kuş tüyü kalem,
Deldi sinisini Azərbaycan'ın.
Başını kaldırdı ancak dem be dem
Kestiler sesini Azərbaycan'ın. (196, 596)*

Manzumede şairin Azərbaycan'ı ikiye ayıran "bu işgalin sadece tarihe değil bugüne de ait olduğunu ısrar etmesi" (211, 190) merak uyandırıcı bir husustur. Dikkat edilmesi gereken diğer bir durum da özellikle bu manzumeyeyle "milli birlik, Azərbaycan'ı vahit görme ideolojisi Sovyet Dönemi'nde Bahtiyar Vahabzade ile başlamaktadır." (211, 190)

Manzumenin başlarında şair, Azərbaycan'ın parçalanması için imza atan imparatorluk cellatlarının halkın arzu ve isteklerine olan kayıtsızlıklarına dikkat çekmeye çalışır. Bu umursamazlığın arkasında milletin kaderine yazılmış gelecekteki faciaların belirtileri görülmektedir:

*Kâğıda hevesle o imza attı,
Dudağı altından gülümseyerek.
Bir kalem asırlık hicran yarattı,
Bir halkı yarıya böldü kılıç tek.*

*O güldü kâğıda imza attığı zaman,
Kıydı yüreklerin hicran sesine.
O güldü hak için daim çarpışan
Bir halkın tarihi faciasına. (196, 596)*

Gülistan manzumesinin ruhunda ve içeriğinde ikiye ayrılmış bir ülkenin bütün olma azminin durduğunu kaydetmek zorundayız. Şaire göre, ülke "kağıtlar üstünde" bölünse de

ruhen, manen bütündür ve bu bütünlük hiçbir belgeyle, mühürle sarsılıp, yok edilemez:

*Ağalar bilmedi birdir bu toprak;
Tebriz de Bakü de Azərbaycan'dır.
Bir ilin ruhunu, dilini ancak
Kâğıtlar üstünde bölmek kolaydır. (196, 603)*

Bahtiyar Vahabzade'nin *Gülistan* manzumesinde asıl ilgi sadece tarihi gerçeklere yönlendirilmemekte, burada aynı zamanda esarete, parçalanmaya boyun eğmemesi, özgürlük, bağımsızlık mücadelesi için halka seslenmektedir:

*Nerde bu illerin mert oğulları,
Açın engelleri, açın yolları.
Ya nerede bu asrın Koroğlu'su,
Kılıç Koroğlu'su, söz Koroğlu'su? (196, 597)*

Gülistan manzumesinin satırları arasında bazen kötümserlik, umutsuzluk aşılayan dizelere rastlansa da bunlar geçici özellik taşımaktadır ve eser bütünüyle mücadele ruhuna yönelmiş sanat örneği olarak ilgi çeker. Eser, üstat Şehriyar'ın *Haydar Baba'ya Selam* manzumesinden alınan mısralarla biter. Bu mısralarla şair ayrılık acısının büyüklüğüne dikkat çekme meramını izlemiştir:

*Bir uçaydım bu çırpınan yelinen,
Kavuşsaydım dağdan aşan selinen,
Ağlasaydım uzak düşen elinen,
Bir göreydim ayrılığı kim saldı,
Ülkemizde kim kırıldı, kim kaldı. (196, 604)*

Gülistan'ın yayımlanmasının ardından Bahtiyar Vahabzade uzun yıllar baskı ve takibe uğramıştı. Prof. Şirmemmed Hüseyinov bu konuyu şöyle anlatır: "70'li yılların başında üniversiteden iki profesör açık imza ile Merkezi Komite'ye onun üniversiteden uzaklaştırılması gerektiğini anlatan 9 bölümden oluşan bir mektup yollamıştı. O profesörlerden biri bugün aramızda yok, diğeri ise yaşıyor. Merkezi Komite'den gerekenin yapılması için aynı mektubu üniversiteye yollamışlardı. Ben de o mektupta gösterilen bölümleri belgelerle tekzip eden delilleri toplayıp Bahtiyar'a verdim. Onu amfilerden uzaklaştırmaya çalışıyorlardı. Ama biz buna müsaade etmedik" (70, 404-405).

Şairin faaliyetlerinin sonraki dönemlerinde kaleme aldığı farklı şiirlerinde de Güney Azerbaycan'la ilgili durumlara önem verilmiştir. Şairin bu konudaki şiirlerinde vatan sevgisinin ilahiliği, kutsallığı ifade edilmiştir. Edip, *Gurbet- Vatan* (1998) şiirinde dikkatleri Azerbaycan'ın bütünlüğüne yönlendirir, yurdu parçalanmış şekilde sunanlara bir vatandaş olarak itiraz eder:

*Anamız bir ise vatan da birdir,
Ne ana ne vatan iki olamaz. (201, 232)*

Bahtiyar Vahabzade'nin *Şehriyar'a, Üstat Şehriyar'dan Süleyman Rüstem'e, Sehend'e Mektub, Sehend Kardeşimize, Vuslatla Hicran, Sahir'e Cevap, Aynı Yaştayız, Ne Ondansın Ne Bundan, Bakü'yle Tebriz'in Arasında'yım, Azeroğlu'na, Tarihın Kanunu, Güzel Sözler, Ölüme Giderken, Gurbette Görüş, Yasemin İçin, Bıçak – Kalem, Sağır Dilsiz* ve diğer birçok şiiri Güney Azerbaycan sorununu işlemektedir. Bu şiirlerde edip bir vatandaşın iç acısıyla sevgili halkının başına getirilen felaketlere yaklaşımını göstermektedir. Şair, Azer-

baycan halkının yaşadığı faciaları hem kişisel hem de toplumsal zeminde değerlendirmeye çalışır.

Azerbaycan Oğluyum (1966) şiirinde vatanın parkalanmasına kendine has açıdan yaklaşan şair, Tebriz'le Bakü'yi kutsal Mekke'yle Medine sanır kendine:

*Neyleyek ki...
Zamanın
Uğursuz yollarında
İkiye bölünmüşüm.
İki başlı bir kalpli
Bir bedene dönmüşüm.
Hem Tebriz hem Bakü'dür
Mekke'm, Medine'm benim. (197, 199)*

İran Meşture ayaklanmasının ünlü mücadeleçilerinden olan Siqetül İslam'ın hatırası için yazdığı *Ölüme Giderken* (1972) şiirinde şair, halkımızın başına getirilen olmadık musibetlere rağmen özgürlük ruhunun sönmediğine, dikkat çekerek Azerbaycan Türklerinin er geç zincirlerini kopararak zafer kazanacağına dair ümit ve inancını ifade etmiştir. O, ülkede kurulan daraclarına doğru cesaretle yürüyen kahraman oğulların sarsılmaz iradesi sayesinde vatan toprağında özgürlük güneşinin parlayacağından şüphe etmez.

Bahtiyar Vahabzade'nin *Şehriyar'a, Üstat Şehriyar'dan Süleyman Rüstem'e, Sağır Dilsiz* vb. gibi şiirleri üstat Muhammed Hüseyin Şehriyar'a hitaben kaleme alınmış, onun sanat hayatından etkilenecek yazılmıştır. Sovyet siyasi rejimin sert yasaklarına rağmen bu iki şair fırsat buldukça irtibat kurmuş, birbirlerinin başarılarını izlemeye çalışmışlar. Şehriyar kendi şiirlerinde Bahtiyar Vahabzade'yi büyük sanatçı ve vatansever şair olarak anarken (135, 106) Bahtiyar Vahabzade de Şehriyar'a olan sevgisini çeşitli eserlerinde dile getirmiştir.

Şehriyar'a (1965) şiirinde Bahtiyar Vahabzade Haydar Baba'nın şairine uzun ayrılıklardan sonra ana dilinde şiir yazdığı için bir şair vatandaş olarak teşekkür eder. Edip, Fars dilinde yazarak annesinden, yakınlarından, halkından ayrı düşen üstat Şehriyar'ın milletine dönüşünü büyük bir gururla alkışlar:

*Halk demiş ki bostan ekme bey ile,
Yalan olmaz halk ağzından denilen.
Haydar Baba karşısında eğilen –
O başının önünde baş eğerim,
Yalnız şimdi sana kardeşim derim! (197, 145)*

Şairin Üstat Şehriyar'dan Süleyman Rüstem'e (1980) şiirinde Azərbaycan'ın ikiye bölünmesi sonucu ortaya çıkan vatan hasretinin ıstırapları ifade edilmiştir:

*Hudaferin Köprüsü'nden,
Geçemeyiz ne sen ne ben.
Henüz oradan geçebilen
Şiirimizdir, gider, gelir
Aramızda köprü kurar. (200, 33)*

Muhammed Hüseyin Şehriyar'a hitaben yazılan Sağır Dilsiz (1979) şiirinde şair, üstadın "Dil açmada dilsizliğimiz de gider, sağırlığımız da. Çün dilsizliğimiz doğmuş idi sağır-lığımızdan" mısralarını alıntı yaparak düşüncelerini bu mısra-larda ifade edilen fikirler üzerine kurmaya çalışmıştır.

Gurbette Görüş (1978) şiirinde şair, ikiye bölünmüş Azərbaycan Türklerinin vatan hasretinin kederli ve acı dolu manzarasını oluşturmuştur. Şiirin kahramanları olan iki öz kardeş yıllar süren ayrılıktan sonra buluşmak için gurbete gitmek zorunda kalır. Çünkü birinin bir diğerinin yaşadığı

ülkeye gitmesi yasaktır. Şair, kardeşlerin buluşmak için gurbeti seçmelerini yürek sızısı ile canlandırmıştır. Buluşma sırasında onların içinde kopan fırtınaları gerçek çizgilerle yansıtan şair, Azərbaycan halkının evlatlarına ayrılık, hicran derdi getirenleri suçlamaz sadece yaşadığımız çağdaş dünyada böyle bir olayın yaşanmasına şaşkınlığını gizleyemez:

*Biri nehrin bu yakasından,
Biri nehrin o yakasından
iki kardeş
Duruyorlar yad ülkede
yüz yüze.
Bu ne hicran,
Bu ne görüş?
Bu görüşün bir adı var: mucize! (199,484)*

İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra vatan-daşlara tanınan kısmi özgürlükten yararlanan Güney Azerbay-can Türklerinin anadillerinde gazete ve dergiler çıkarması şairde sevgili halkının özgürlüğüne inanç ve umut duyguları oluşturmuştur. "İnkılaplar beşiği ana Tebriz'in" "kendinden kat kat güçlülere" karşı zafer kazanması şairin ruhunu coştur-muştur. Bu sebeple kaleme aldığı *Tarihin Kanunu* (1979) şiirinde şair, yurttaşlarını hak ve adalet uğrunda yürüttüğü mücadelenin karşılığını buldukları için kutlar:

*Yüz yıllar zulüm oturdu adaletin yerinde.
Zulme tanıtmaq için kendi yerini
kan aktı.
Tahrان sokaklarında,
Tebriz sokaklarında.
Galiba bu kuraldır:
Gönüllerin ateşi karanlığı yarmasa,*

*Toprak, evlat kanyyla tutuşup kızarmasa
Vatan ufuklarında kızarmadan tan yeri
Kanla sulanmalı özgürlük çiçekleri! (199, 266)*

Aradan kısa bir zaman geçtikten sonra ülkede başlayan yeni zulüm ve işkence dalgası şairin derin üzüntü ve sarsıntı yaşamasına neden olur. Yeniden esaret mengenesinde sıkıştırılmaya mahkûm edilen, hakları çiğnenen halkın ahı, feryadı duyulmaya başlar. Bu acı izlenimin sonucunda yazdığı *Güzel Sözler* (1979) şiirinde şair, “özgürlük, saadet, demokrasi” sloganları ile hakimiyete gelen İran İslam rejimi yöneticilerinin çok geçmeden halkın özgürlük, saadet ve demokratik haklarına düşman olduklarını şiirle ifade etmiştir. “Özgürlüğün bulunmadı yerde” “özgürlük” kelimesinin “bol bol” kullanılmasına dikkat çekmesi şairin despotluğun, esaret rejiminin içeriğini çok iyi bildiğini göstermektedir:

*Özgürlük, saadet, demokrasi!
Bu güzel sözleri dünya alkışlar.
Aslında her biri bir hile, riya.
Benim bu sözlere içim acır. (199, 269)*

Şiirin devam eden dizelerinde şair, İran denilen ülkenin tekrar zulüm, işkence yuvasına dönüşmesinin sebeplerine dikkat çeker. Onun fikrine göre, zulmün, zalimliğin dış yüzüne her zaman hümanizm örtüsü sarıldığından o, kendi varlığını bu isimle geçici de olsa sürdürebilmiştir:

*Özgürlük adına çarpıştı İran
Şahı memleketten kova da bildi.
Özgürlük namına silah kaldıran
Sonra özgürlüğe düşman kesildi. (199, 269)*

Lakin doğada olduğu gibi toplumun hayatında da hiçbir şey sonsuz değildir. Bu anlamda şair, özgürlüğe düşman olanların er geç tarih sahnesinden silineceklerini de vurgular.

Bahtiyar Vahabzade'nin sanatında özel bir yeri bulunan *Aynı Yaştayız* (1981) şiiri şairin 23 Ocak 1981'de üstat Şehriyar'la yaptığı telefon konuşmasından sonra kaleme alınmıştır. Şair, burada Azerbaycan'ın kaderi ile ilgili düşüncelerini ifade etmiştir:

*Zamanın garip oyunları var,
Dün dağ dediğin yıkılır bugün.
“Benim benim!” diyen imparatorluklar,
Dünkü kuluna kul olur bugün. (200, 37)*

Bahtiyar Vahabzade'nin Güney Azerbaycan'ın ünlü şairlerinden biri olan Bulut Garaçorlu Sehend'e adadığı *Sehend'e Mektup* (1968), *Vuslatta Hicran* (1970), *Sehend Kardeşimize* (1971) şiirlerinde şairin bir taraftan ayrılık derdi, hicran ıstırapları, vuslat hasreti, diğer taraftan ise birlik, bütünlük arzuları ifade edilmiştir. Sehend'e hitaben yazılan ilk şiirinde şair, kalem sırdaşıyla Azerbaycan halkının başına getirilen facialarla ilgili konuşma yapar. Edip, ikiye bölünerek kudreti, azameti sarsılan Azerbaycan'ın dertlerinin hiç kimse tarafından dile getirilmediğini üzümlerle belirtir:

*Dünyada her şeyin bütünü güzel,
Yarım saadet düşmanın olsun.
Eyl!.. Yarım canınla deme ki varsın.
Gamun da tamamı isteyen oğul,
Peki yarım vatanda nasıl
yaşarsın? (197, 275-276)*

Şiirin son dizelerinde şair, anlatmak istediği asıl amacını rahatça ifade etmekten kaçınmaz:

Nerde?...

Sormadılar – ya diğer yarın?

Niye yükseltmezsin isyan sesini?

Henüz görmemişiz Azerbaycan'ın

Bir yerde biz bütün haritasını... (197, 276)

Vuslatla Hicran ve Sehend Kardeşimize şiirlerinde ise Sehend'in Bakü'ye gelişinin ve onunla buluşmalarının şairin manevi dünyasına bıraktığı izler ve bu karşılaşmanın oluşturduğu canlı izlenimler aksettirmiştir. Uzun yılların ayrılığından sonra Bakü'de kendi evinde ünlü âlim Hudu Memmedov'la birlikte Sehend'le buluşması edibin derdini tazeler. O, uzun yılların ayrılığından sonra sevgili kardeşi ile buluşsa da bu buluşma onun ayrılık hasretinin, hicran azaplarının yükünü azaltacağına daha fazla artırır. Her iki şiirde de hem Sehend'in hem de şairin Azerbaycan'ın kaderi ile ilgili düşüncelerinin yer alması enteresandır:

Beni görür görmez sen hüngür hüngür

Açtın kollarımı...

Sarıldık biz.

Bugün sarılan kollarımız gibi

Ne zaman birleşecek şu vatanımız? (199, 40)

Güney Azerbaycan şiir sanatının ünlü isimlerinden olan Habib Sahir'eyazdığı *Sahir'e Cevap* (1971) şiirinde her iki kıyıdaki halkımızın başına getirilen felaketler edebi tahlil konusu olarak seçilmiştir. Halkının, milletin uğradığı felaketlerden bahsederek kendi kaderinden şikâyet eden Habib Sahir'e şiirle cevap veren Bahtiyar Vahabzade "vatan şöhrete

kurban edildiğinde" "vatanın derdine derman bulunmaz" der. Edip, meslektaşının kimseye güvenmemesini, kimseden yardım beklememesini ister. Şairin diğer şiirlerinde de rastlanılan kuşakların karşılaştırılması durumu burada da belli olmaktadır:

Niye bey, han atadan bu kadar kullar türedi?

Niye kartal atadan serçe oğullar türedi?

Bize avize yakışmaz, ne gerek?

Kendimiz yanmalıyız avize gibi! (202, 63).

Şairin orijinal, benzersiz eserlerinden olan *Ne Ondansın Ne Bundan* (1980) şiiri de Güney Azerbaycan sorununa kendine has yaklaşım tarzıyla dikkat çekmektedir. Aslından, köklerinden, vatanından, yakınlarından ayrı düşen, yabancılaşarak milli aidiyetini kaybetme tehlikesiyle karşılaşan kahramanının acıklı, üzücü kaderini sert bir şekilde şiirine yansıtmıştır:

Yazmışsın ki: "Değiştim,

Başka gözle bakıyorum şimdi bütün her şeye.

Bana kitap gönderin dilimi öğrenmeye."

Kitap?

Bu ne demektir?

Kitaplardan ne yarar?

Oysa ana dilini anadan öğrenirler.

Anan bunu yapmadı,

O sana öğretmedi

Anasının dilini.

Anan sana öğretti ağasının dilini. (200, 40-41)

Göründüğü gibi, şair bu mısralarda ikiye bölünmüş Azerbaycan halkının bir millet olarak mahvedilmesi siyasetine karşı çıkmakta ve milleti kendi hakları için mücadeleye çağırmaktadır. Şiirin tamamından ortaya çıkan sonuç şöyledir:

Millet benliği, maneviyatı, özgürlüğü yolunda canından geçmeye hazır olmadıkça, özgürlüğüne ve bağımsızlığına kavuşamayacaktır.

Hasret, keder ve ayrılık ruhuyla yoğrulan *Bakü'yle Tebriz'in Arasında*ym (1969) şiirinde Azerbaycan'ın parçalanmasının şairin ruhunda yol açtığı sarsıntı ve ıstıraplar ifade edilmektedir. Dört bentten oluşan bu şiire toplumsal endişe, dert ve hasret duyguları yansıtılırken, şiir okurun derin düşüncelere dalmasını sağlar. Şiirin son bendinde ise şairi kaygılandıran derdin içeriği açığa çıkar:

*Bahtiyar, sinenden nice "ben" geçer;
Biri dertli geçer, biri şen geçer.
Dikenli duvarlar sinemden geçer,
Bakü'yle Tebriz'in arasıdayım. (197, 596).*

Eleştirmen Vagif Yusifli şöyle yazar: "Bahtiyar Vahabzade, şiir sanatımızda milli birliğin, tek Azerbaycan fikrinin lideri idi. Bu düşüncüyü açıklaresen onun şiir tarihindeki hizmetlerini abartmaya çalışmıyoruz. Ancak gerçek şu ki milli birlik, Azerbaycan'ı biri bütün olarak görme düşüncesi Sovyet Dönemi'nde Bahtiyar Vahabzade şiirleri ile başlar." (212) Bu yorumlara şunları da eklemenin geçemeyiz, Bahtiyar Vahabzade milli birlik ve bütünlük ülküsünü yaşatmak için Sovyet siyasi rejiminin en sert döneminde bile hayatını tehlikeye atmadan korkmamış, asla inancından, amacından vazgeçmemiş, mücadele azmini kaybetmemiş, değerli sanat örnekleri bırakıp gitmiştir.

Azerbaycan'ın halk şairi Balas Azeroglu'ya yazdığı *Azeroglu'na* (1961) şiirinde şair, Güney Azerbaycan asıllı kalem arkadaşı Azerbaycan Milli Hükümeti'nin yadigarı ile karşılaşırken kalbinde tutuşup yanan hicran ateşinin sızısını ve ıstıraplarını yansıtmaya çalışmıştır:

*Sen bana hasretsin, ben sana hasret,
Bütmez mi hasretin ömrü, ey Balas?
Kalmışız vatanda vatana hasret
Nasıl vatandasız, nasıl vatandas? (202, 25)*

Kendine Azeroglu lakabını alan vatansever şairin vatanının düşman esaretinde olması şairi üzmektedir:

*Kırdılar vatanın kol kanadını,
Biz hayır oğluyuz, olduk şer oğlu.
Niye Azeroglu koydun adını,
Nerde Azerbaycan, ey Azeroglu? (202, 25)*

B. Vahabzade'nin ünlü kalp cerrahı ve Türkolog Doktor Cevat Heyet'e adadığı *Bıçak – Kalem* (1982) şiirinde Azerbaycan halkının tarihinde, kültüründe, maneviyatında açılan yaraların edebi manzarası oluşturulmuştur. Tahran'da Varlık Dergisi'ni yayımlatan meslektaşının gündüzleri vatan evlatlarını cismen tedavi ettiğini, geceleri ise yazıları ile halkının manevi yaralarını iyileştirerek onlara kurtuluş verme meramını alkışlayan şair, Azerbaycan'ın işte böyle insanların omuzlarında yükselebileceğini vurgulamıştır:

*Yaz ki bütün idik, parçalanmışız,
O kıydan dünyaya sesin yükselsin.
Yaz ki kaleminden süzülen ılık,
Vatandan vatana bir köprü kursun! (202, 27).*

Cevap (1984) şiirinde Azerbaycan'ın Güney sorunu milli kültürel zeminde anlatılmaktadır. Şiirin başına eklenen alıntıdan eserin yazılma sebebi belirli ölçüde anlaşılabilir: "İran'da Azerbaycan halkının varlığını inkâr eden, halkımızı

Farslardan dönme sanan “âlimler” peyda olmuştur. Onlardan biri de milliyetçe Azerbaycanlı olan Yahyâ Zekâ’dır.” (200, 164)

Bilindiği gibi İran’da Azerbaycan Türklerinin milli, siyasi, medeni hakları uzun yıllardan beri kaba bir biçimde ihlal edilmektedir. Orada ana dilinde okuyup yazmak ciddi şekilde yasaklanmış, yerel gazete, dergi ve kitap basımına sert yasaklar getirilmiştir. Ülkenin vatansever insanları hapis ve sürgün hayatı yaşamak, gurbete yönelmek zorunda kalmışlardır. Aynı zamanda İran – Fars ırkçıları Azerbaycan Türklerinin soy kökünü, etnik mensubiyetini inkâr eden, bilimsel gerçeklere dayanmayan, hasta düşüncenin ürünü olan çok sayıda “araştırmalarla” asimilasyon siyasetini sürdürmektedir. *Cevap* şiirinde bütün bu felaketler sıralanmakla birlikte daha ciddi bir durumdan bahsedilmektedir. Burada halkımıza karşı yalan ve asılsız dedikoduların yayılmasında “sapı kendimizden olan baltaların” siyasi maşaya dönüştürülmesi şairi öfkeleridir. Şair, kendi topraklarında oturup gücünü, yeteneğini, bilgisini milletine karşı kullanan Yahya Zekâ gibi yüzkarası “âlimleri” daha tehlikeli bularak keskin bir dille suçlar:

*Senin şanın hani, şerefın hani?
Eğilme özgeye öz menzilinde.
Ninen mâniyi, anan ninni
Niye çağırmadı ya Fars dilinde?
Altay Dağları’nı deden aşarken,
Ağan bu cüreti hiç inkâr etmedi.
Korkut öz dilinde türkû yazarken
Sadi’nin gazeli yaranmamıştı. (200, 165)*

Yasemin İçin(1989) şiirinde şair ayrılık, hasret ve hicran gibi konulara biraz farklı bir açıdan yaklaşmıştır. On bir yaşında Tebrizli bir kız olan Yasemin’in gurbete yaşayan dayısı

Habib’e yolladığı mektubun etkisiyle yazılan bu şiirde İran istibdat rejiminin ülkenin vatansever insanlarını muhacir olamaya zorlaması ve bu olayın insanların manevi dünyasında bıraktığı onulmaz izler aksettirilmiştir. Şiirin kahramanı küçük Yasemin, dayısını vatanına geri çağırır. Kızı korkutan şey, ayrılığın yakınlarının giderek yabancılaşmasına, eş dost, akrabaların birbirlerini tanımakta güçlük çekmesine sebep olacak kadar uzun sürmesidir. Şair, oluşturduğu manzara ışığında kahramanının dilinden her halk ve topluluk için milli birlik ve bütünlüğün son derece önemli olduğunu vurgulamıştır:

*Asrın hükmüne bak! Bir millet neden,
Ayrı düşmelidir öz vatanından?
Niçin öz yurdunda kaçak olmalı
Yurdun evlatları?
Ne diyelim buna?
Niçin yıllar boyu hasret kalmalı
Kardeş kardeşine, ana oğluna? (200, 91)*

Bahtiyar Vahabzade’nin Hudu Memmedov’un hatırasına yazdığı *Gülüstan – Karabağ* (2006) şiirinde Dağlık Karabağ’ın Ermeni taşnak gaspçıları tarafından işgal edilmesi konusundan bahsederken Azerbaycan’ın parçalanmasının tarihi hatırlatılır. Şair, 1813’te imzalanan Gülüstan Barış Antlaşması’nı hatırlayarak vatanın parçalanması sürecinin şimdi de devam ettiğine dikkat çeker:

*Bu yerde “Gülüstan” geldi aklıma,
Ağır taş bağlandı kol kanadıma.
Gülüstan Anlaşması bir kelepçe gibi
Geçti kolumuza, biz mahkûm olduk.
Esir Karabağ’ım eski derdimi,
Sızlattı, biz yeni derde tutulduk. (203, 24-25)*

Şairi endişelendiren husus Azerbaycan'ın ikiye bölünmesinin iki yüzyılı kapsadığı gibi Dağlık Karabağ'ın kaybedilmesinin de uzayarak arazi yitirilmesi ile sonuçlanabilmesidir.

Bahtiyar Vahabzade'nin Azerbaycan'ın Güney derdine adanmış şiirlerinde Araz, ayrılık ve hasretin simgesi gibi dikkat çekmektedir. Prof. Dr. Muharrem Kasımlı *Parçalanmış Milletin Haykırışı* isimli şiir antolojisine yazdığı *Halkın Arasında Duvar Olmaz* önsözünde şöyle açıklar: "Edebiyatımız, maneviyatımız boyunca benzersiz bir kalp sızısı, acı ve ıstırapla onca yıldır akıp giden Araz suları aynı zamanda vatan sevgimizin, ana yurt yangınının gücünü, kudretini damarımızda, ruhumuzda dalgalandırmaktadır." (118, 29) Bu bağlamda şairin faaliyetinin tahlil konusuna dönüşmesi Araz'ın temsilinde vatan ve millet sevgisinin şiire yansımaları sağlar.

Bahtiyar Vahabzade'nin Sovyet siyasi döneminde kaleme aldığı *Marziye* (1984) manzumesinin konusu da Güney Azerbaycan halkının hayatından alınmıştır. Manzumede kötü yazgılı kadın şair Marziye Üskuyi'yi anlatırken aslında Azerbaycan'ın dert ve acıları özgün bir ifadeyle şiire dönüşmüştür:

*Korku bize ne verir, korku bizden ne alır,
Korku adlı o iblis doğurur köle yavrular.
Köle yavrular ise mutileri yavrular.
Bir halk için sefalet,
Ya açlık ya felaket
Öyle bir zillet değil. (200, 481)*

Şairin düşüncesine göre, her milletin varlığı, şerefi, onuru onun özgürlüğü, bağımsız devletçiliği ile ilgilidir. Marziye Üskuyi'nin İran'da esir hayatı yaşayan Azerbaycan Türklerinin dili, özgürlüğü uğrunda ciddi bir şekilde mücadele etmesi ve bu

yüzden katledilmesi şairi öfkeleridir. Bu manzume yazıldığı dönemde Azerbaycan'ın kuzeyi de henüz bağımsızlığına kavuşmamıştır. Bu açıdan şairin özgürlükle ilgili düşünceleri her iki kıyıda yaşayan Azerbaycan halkını kapsamaktadır:

*Ama millet kul olsa
Ayaklara çul olsa,
Fikirce yoksul olsa
O henüz millet değil.
Milletin milletliği yaşar liyakatinde –
Aşkında, gayretinde,
Şerefinde, adında
Bir de... özgürlüğünde. (200, 481)*

Bahtiyar Vahabzade'nin *Gülistan* eserinin ikinci bölümü olarak kaleme aldığı *İstiklal* (1999) manzumesi de Güney Azerbaycan sorununu anlatmaktadır. Azerbaycan'ın güneyinde süren ulusal özgürlük ve bağımsızlık hareketinin ünlü liderlerinden biri olan Doktor Mahmut Ali Çöhraganlı'ya adanan manzumede aradan uzun zaman geçmesine rağmen milli sorunlarımızın çözilememesi şairi derinden düşündürür:

*Taş köprü – vahdetim, taş Hudaferin!
Gereksiz taşların yığını oldu.
Üstünden bir kimse geçemedi,
Bölünen bir halkın gözdağı oldu. (201, 665)*

Manzumede dünyanın esir, köle olan bütün halklarının bağımsızlık elde ettiği, özgürlüğüne kavuştuğu, hatta emperyalizmin zulmüyle inleyen Afrika'nın bile bağımsızlık kazandığı lakin eski medeniyete ve devletçilik tarihine sahip olan Azerbaycan Türklerinin hâlâ esaret boyunduruğundan kurtula-

madığı yürek acısı ile tasvir edilmiştir. Şairin kendi halkının kadersizliğine duyduğu acı şöyle ifade edilmiştir:

*Kullar silahlandı gazaptan, kinden,
Ayrabildiler dumandan sisi.
Kovdu aşasını memleketinden,
Köle Afrika'nın köle zencisi.*

*Göge direk oldu amanım, ahım,
Helalce hakkımız bizden yan kaçır.
Zencinin bahtını açan Allah'ım
Ya benim bahtımı ne zaman açar? (201, 658)*

İstiklal manzumesinde şair, Azerbaycan'ın kuzeyinin bağımsızlığını kazandığına, güneyde ise halkın hâlâ esaretin zulmüne boyun eğdiğine dikkat çekmiş, İran İslam rejiminin Ermenilerle iş birliğini kötülemiştir.

Genel olarak Bahtiyar Vahabzade'nin şiir sanatında Güney Azerbaycan sorununun önemli bir yer tutması birtakım sebeplerle ilgilidir. Bu konu şaire ulusal bağımsızlık problemini Sovyet siyasi rejimin en sert dönemlerinde bile açık açık dile getireme olanağı vermiştir. Ayrıca bu bağlamda edip, şiirsel arayışlarının konu sınırlarını genişletmiş, eserlerini yeni edebi nitelik ve estetik tonlarla zenginleştirmiştir. Şairin Güney Azerbaycan sorunu ile ilgili kaleme aldığı eserler Azerbaycan şiir sanatında bahsedilen konunun daha geniş zeminde işlenmesini sağlamıştır.

2.1. Milli Manevi Hafızanın Işığında Dağlık Karabağ Faciası

Azerbaycan'ın bağımsızlığının ardından ortaya çıkan Karabağ sorunu edebiyatta, özellikle de şiirde en çok baş-

vurulan konulardan biridir. Prof. Dr. Şamil Salmanov'un *Bilsin Ana Toprak...* (Savaş ve Çağdaş Edebi Bedii Düşünce) makalesinde doğru belirttiği gibi: "Şimdi edebiyatımızın en ertelenemez görevi her vatandaşa seferberlik duygusu ve bilinci aşlamak olmalıdır." (129, 176) Bu misyonu üstlenen Azerbaycan ediplerinin kaleme aldığı eserler konu derinliği ile birlikte biçim ve sanatkarlık bakımından da kusursuz sanat örnekleri olarak değerlendirilebilir.

Bilindiği gibi Bahtiyar Vahabzade'nin bağımsızlık ideolojisinin yansıtılmasını konu edinen şiirlerinin önemli bir kısmını Dağlık Karabağ konusunda yazılan şiirler oluşturmaktadır. Bu konuda kaleme aldığı şiirlerde şair bir yandan Karabağ Savaşı'nın, yurt kaybının insanların kaderine, manevi psikolojik hayatına bıraktığı izlere dikkat çekerken diğer yandan bağımsızlığa giden yolun acılarını, ıstıraplarını yansıtmaya çalışmıştır.

"Aşırı milliyetçi Ermenilerin fitnesiyle başlayan Karabağ olayları" (9, 123) Bahtiyar Vahabzade'nin sanatına sistemli şekilde yansımıştır. Şair bu meseleye özel bir ilgiyle yaklaşmış, Karabağ ve bağımsızlık sorununu bir bütün olarak sınıflandırmaya çalışmıştır.

Şunu da belirtelim ki "Ermenilerin bize yaptığı soykırımda uğradığımız mahrumiyetlerin, zulüm, işkence ve kayıplarımızın boyutu Ermeni gaddarlığının dışında hem de millet olarak unutkanlığımız ve sınırsız yumuşak kalpliliğimizle ilgilidir. Diğer yandan da yetmiş yıllık Sovyet propagandası ve siyaseti Türk halklarının beynelmilel adıyla uyutulması ve onları her türlü siyasi baskı ateşleyle yaktığı hâlde şair Ali Nazmi'nin söylediği gibi "Ermeni'ye imparatorlukta darğalık²" verilmişti. Odur ki zaman zaman bir yandan arazilerimiz gasp edilirken diğer yandan da insanlarımız, düşünen beyinlerimiz siyasi baskılara maruz kalıyordu." (20, 82) Prof. Dr. Alhan

² Darğa: eski zamanlarda yargı lama görevini de uygulayan vilayet, ilçe yöneticisine verilen isim. (Çevirmenden)

Bayramoğlu'nun yorumlarında öne çıkan esas hususlardan biri burada Azerbaycan Türklerinin başına getirilen faciaların arkasında önceleri Çarlık Rusya'sı, sonra ise Sovyet sömürgecilerinin durmasına dikkat çekilmesidir.

Bazı araştırmalarda belirtildiği gibi, "Yüz yıl süren Ermeni – Türk Savaşı'nda zafer her zaman bizim olmuştur. Yalnız henüz bitmeyen son savaşta dünyanın her yerinden destek alan Ermeniler savaş meydanında yalnız kalan oğullarımızın direncini kırarak topraklarımızın bir kısmını işgal edebilmişler." (28,3) İşte bu yenilgi Azerbaycan'ın yakın tarihinde üzücü sayfalar açmış, halkın manevi ruhsal dünyasında derin izler bırakmıştır.

Bahtiyar Vahabzade'nin istiklal konulu şiirlerinin belirli bir kısmı Dağlık Karabağ münakaşasına, Ermeni taşnaklarının halkımızın başına getirdiği facialara, sığınmacılık, zorunlu göçmenlik sorununa ayrılmıştır. İstila edilmiş topraklarımızın geri alınacağına dair inanç ve umudunun yansıtıldığı bu şiirlerde şair, bağımsızlığın azaplı yollarına dikkat çekmeye çalışmıştır. Yaşar Karayev'in şairin *Liyakat* kitabına yazdığı önsözde belirttiği gibi, Bahtiyar Vahabzade Karabağ'ı "Azerbaycan'ın yalnız arazisinin değil, maneviyatının, manevi "beninin" bir parçası sanır ve özellikle halkın gayreti, şerefi seviyesinde onun ismetini korumasını, esir düşmüş güzelin – Şuşa'nın kurbanı, çilekeşi, şehidi olmasını şairin ve şiirin, halkın ve ayrı ayrı her vatandaşın vazifesi olduğuna inanır" (187, 5). Bu durumun her şeyden önce Bahtiyar Vahabzade'nin faaliyetinde karakteristik olan vatandaşlık gayesinden kaynaklanır. Edibin Karabağ konusunu işlediği, içinde vatandaşlık gayesinin belirgin bir biçimde yansıtılmadığı hiçbir şiiri yoktur.

Prof. Dr. Vagif Yusifli *Şiiriyatımızla ilgili Düşünceler* makalesinde çağdaş Azerbaycan şiir sanatında Karabağ sorununun edebiyata aktarılması meselesine dikkat çekerek şöyle yazar: "Karabağ Savaşı başladığında ilk şehitlerimizin kanı bu

toprağı lale gibi kızarttığında, köylerimiz, topraklarımız işgal edildiğinde şiirimizde seferberlik ruhu, çağrı motifleri daha güçlüydü... lakin sonraki yıllarda bu çağrı ruhu biraz azalmaya başladı, giderek toprak kayıpları, yurt hasreti şiirimizde taşıyıcı konuya dönüştü. Bir yandan şehitlerin kahramanlıkları anlatıldı diğer yandan ise hüznün notaları güçlenmeye başladı, kahramanları savaşta değil, savaştan sonra bacağı kesilmiş, kolu kırılmış veya ölümlül durumda betimlemeye başladılar. Sığınmacılığın, zorunlu göçmenliğin doğurduğu belâlar sadece Muğan bozkırlarında değil, şiirlerimizde de çadır kentlerin sayısını artırdı" (213, 171). Edebiyat eleştirmeni Vagif Yusifli'nin düşüncelerine katılamamak mümkün değil. Şöyle ki Azerbaycan şiir sanatında Karabağ sorununun işlenmesi savaşın gerçek kronolojisine dayanmakta ve yaşanmış tarihin gerçekliklerini yansıtmaktadır. Bu yön Memmed Araz, Halil Rıza Ulutürk, Kabil, İsa İsmailzade, Fikret Sadık, Memmed İsmail, Abbas Abdulla, Alekber Salahzade vb. şairler gibi B.Vahabzade'nin de sanatında yüzeye çıkmaktadır.

Bahtiyar Vahabzade'nin *Belki Uyardım, Utanırım, Yurt Yad Elinde, Hem Oğul Hem Baba, Didergin*³, *İntikam Büyütsün Seni, Vatan Mecnunluğu, Bize Ders Olmadı, Issız Mezar, Dur Kaçma Dur, Ötme Bülbül, Karabağ Kafe'si, Parçalandık Bu Malumdur Herkese, Kendimden Kendime Şikâyet* vs. şiirlerinde Dağlık Karabağ Savaşı ile ilgili yaşanan facialar aksettirilmiştir. Bahsedilen şiirlerde şair, Azerbaycan halkının başına getirilen faciaların sebeplerini çözmeye, açıklamaya, yapılan yanlışlardan ibret almaya çalışır.

İrkçı "araştırmaları" ile tanınan Ermeni gazeteci Zori Balayan'ın *Ocağ* kitabına cevap olarak kaleme alınan *Belki Uyardım* (1984) şiirinde şair Rusya'nın Azerbaycan'ın Kuzeyini işgal ettikten sonra İran'dan göç ettirilen Ermenilerin kasıtlı

³ Didergin: Yurdundan, vatani ndan ayrı düşmüş insan.

olarak Karabağ'a yerleştirilmesini imparatorluğun iç siyasetinin oyunu olarak değerlendirir. Azılı düşmanların Azerbaycan'ın sızlayan yarası Karabağ'a göz dikmesinde bu etkenin önemli rolü olduğunun altını çizen şair aynı zamanda Ermenilerin karakterinin kendine özgü yönlerine de dikkat çekmeyi önemli sayar. Edip, "tarih yazan" bir milletin, kendine "sahte tarih uyduran" bir toplumun yalanları, sahtekarlıkları karşısında zor duruma düşmesini ironi gibi değerlendirerek Ermeni gazettecinin yazdığı karalama ile Azerbaycan Türklerini harekete geçirdiğini vurgular:

*Balayan, Allah aşkına beni iğnele.
Öyle iğnele ki sızlayan ağrı
Bana çoktan ulaştı, herkese ulaşsın.
Düşünüp yarım diyorum bari
Yönetim uyanıp halkı uyandırсын. (202, 121)*

Şair, Nisan 1992'de yazmış olduğu *Hem Oğul Hem Baba* şiirinde devleti yönetenlerin, yetki sahiplerinin Dağlık Karabağ'da şehit olan vatan oğullarının kaderini umursamadıklarını sert bir dille eleştirir:

*Millet Karabağ'da kırıldığı zaman,
Oğlunun düğününde çalıp oynayan
Adamdan millete baş olamaz,
Bu halkın kendinden ağır yükünü
Çeken arabaya katılamaz.
Halkın yangınıyla alevlenmeyen,
Cephede can veren şehit askeri –
Kendine özbeöz evlat saymayan,
Nasıl olabilir halkın lideri? (201, 28)*

Hem Oğul Hem Baba şiirinde şairi rahatsız eden asıl sorun halka, devlete liderlik yapanların sorumluluk duygusundan uzak olmaları, vatanın kaderini düşünmemeleri, yaşanan olayları gerektiği gibi değerlendirememeleridir. Şair, ülkenin ve milletin kaderinin böyle insanların elinde olmasına fazlasıyla üzülmekte ve böylelerinin millete liderlik yapamayacakları düşüncesini ifade etmektedir. Şiirin son dizelerinde bahsedilen sorunla ilgili düşüncelerini sonuçlandırarak şöyle yazmakta:

*Şuşa'da, Şelli'de, Kerkicahan'da
Atılan topların gürültüsünü
Bakii'de evinde duymayan şahıs,
Vallahi, bu millete baş olamaz. (201, 29)*

Bahtiyar Vahabzade *Didergin* (1993) şiirinde topraklarımızın işgali sonucunda kendi yurdundan, yuvasından ayrı düşen insanların kaderine dikkat çekerek onların felaketine kayıtsız kalmama çağrısı yapar:

*Gönlünde köz tutmuş vatan hasreti,
Tükenmiş sitemi, sözü, sohbeti.
Kendi kem talihi, kendi musibeti
Kendisinin başına kakılan didergin. (188, 200)*

Şairin fikrine göre, millet kendi soydaşlarının kaderine kayıtsız kaldıkça, sığınmacıyı, göçmeni suçlamaya başladıkça bu durum halkın birliği, bütünlüğü için ciddi bir engel demektir.

Şairin marş biçiminde yazdığı ve bu biçimin son yıllarda oluşan özgün örneklerinden olan *Kalk Ayaga* (1993) şiirinde Dağlık Karabağ'ın gaddar Ermeni faşistleri tarafından işgal edilmesine karşı sesleniş ve seferberlik ruhu ifade edilmiştir:

Kalk ayağa!
 Hankendi'ne varmalıdır,
 Bizim zafer arabamız.
 Vatan oğlu!
 Maya tutmuş senin kanın –
 Bu topraktan, bu vatandan.
 Kalk ayağa!
 İmdat umar vatan senden. (188, 194)

Şairin eserlerinin içinde dikkat çeken *Bize Ders Olmadı* (1999) şiirinde Karabağ sorununun oluşmasının içyüzü aydınlatılmaya çalışılmıştır. “Gönlünde Karabağ derdi olmayan, vallahi, bu halktan, bu ilden değil” söyleyen edibin düşüncesine göre, bu arazilerin kaybedilmesi milli düşüncenin bulunmamasından, kalbimize, ruhumuza, maneviyatımıza yüzyıllarca köle psikolojisinin sinmesinden (ya da sindirilmesinden) kaynaklanmaktadır:

Ağacın kökü var, yapraktan önce
 Yalan libasını artık çıkarmış.
 Hakikat budur ki topraktan önce
 Adımız, kastımız işgal edilmiş. (201, 441)

Bahtiyar Vahabzade'nin *Yurt Yad Elinde*, *Dur Kaçma Dur* ve diğer şiirlerinde Karabağ Savaşı'nda yurdumuzu gerektiği gibi koruyamayan, korkaklığı, cesaretsizliği yüzünden topraklarımızı düşmana kaptıran “vatan oğulları” eleştirilmektedir.

Şairin *Yurt Yad Elinde* (1994) şiirinde Dağlık Karabağ'ı kaybetmenin milletin ruhunda, maneviyatında, hafızasında oluşturduğu üzüntü ve umutsuzluk anlatılmaktadır. Şair, aynı zamanda vatan toprağının işgal altında olmasının verdiği manevi aşınmalara dikkat çekmeye çalışmıştır:

Verip Karabağ'ı Bakü'ye kaçtık,
 Bakü'de Karabağ Kafesi açtık.
 Verip Karabağ'ı okuyoruz biz,
 Düşünlerde “Karabağ Şikestesini”.

...Çaldı Karabağ'ı çaldı düşmanım,
 Ya o şikesteyi okuyan kimdir?
 Düşman elindeyken Karabağ benim,
 Şikeste söylemem şikestliğimdir⁴. (188, 224)

Şairin aynı konuda kaleme aldığı *Karabağ Kafe'si* (1998) şiirinde de yurdun kaybedilmesinin milletin manevi dünyasında oluşturduğu olumsuz özellikler yansıtılmıştır. Şöyle ki kaybedilmesi halkı seferber edeceğine tam tersi arsızlığa, cesaretsizliğe, umursamazlığa sürüklemeşi şairin derin düşüncelere dalmasına neden olur. Şiirde edibi endişelendiren husus, bu kadar büyük bir arazisi düşmanın elindeyken o halkın sevinmemesi, aksine dert içinde boğulması gerektiğidir. Çünkü millet karşılaştığı problemi çözmedikçe onun bu problemden kurtulması mümkün değildir.

Şairin *Dur Kaçma Dur* (1993) şiirinde de aynı motif biraz farklı şekilde anlatılmaktadır. Dağlık Karabağ'da en şiddetli çarpışmaların yaşandığı anda düşmanın ilk hamlesi ile geri çekilen askerlere hitaben yazılan bu şiirde derin vatanseverlik ve vatandaşlık duyguları yansıtılmıştır:

Sen nereye kaçıyorsun, ey vatan oğlu?
 Kaçtığın o toprak senin değil mi?
 Sana bırakılan o ata yurdu,
 O çeşme, o pınar senin değil mi? (201, 83)

⁴ Şikest: sakat, engelli.

Şiirin devam eden dizelerinde şair, daha sert biçimde kendi yurdunun firari evlatlarını attıkları bu yanlış adım yüzünden suçlamaya başlar. Şairin fikrinde, çaresizlikten, düşünce-sizlikten kaynaklanan bu hata vatana çok pahalıya patlayacaktır. Millet her zaman bu şanssızlığın acısını vücudunda taşıyacaktır:

*Daim öne koşmak hakkın yoluydu,
Geriye koşarken haktan kaçaksın.
Deden, baban sana yurt yuva bıraktı,
Ya sen, evladına ne bırakacaksın? (201, 84)*

Bahtiyar Vahabzade *Gülistan – Karabağ* (2006) şiirinde Dağlık Karabağ faciasını 1813 yılında Rusya ile İran arasında imzalanan Gülistan Anlaşması ile kıyaslar:

*Karabağ hâlâ da bekliyor bizi,
Bekliyor imdada yetişmemizi.
Yıllar uzadıkça sabır kısaldı,
Karabağ'ın gözü yollarda kaldı. (203, 24)*

Edibin *Topraktan Pay Olmaz* (1966) şiirinde Ermeni provokatörlüğü kendine özgü bir şekilde ifade edilmiştir:

*Toprak istiyorsun sen şimdi benden,
Bu nasıl kardeşlik, yoldaşlık oldu?
Özge toprağına göz diktiğinden,
Senin kaç defa gözün oyuldu?
Sana ders olmadı yine de bunlar,
Yoksa dökülecek fazla kanın mı var? (202, 45)*

Şaire göre, başkasının toprağına göz koyan namert komşulara, Ermeni gaspçılara güvenmek imkânsızdır. Zira ilk

fırsatta onlar kötü niyetlerini gerçekleştirmek için en çirkin yöntemlere başvurmaktan çekinmeyeceklerdir.

Parçalandık Bu Malumdur Herkese (1992) dizesiyle başlayan, toplam dört dizeden oluşan şiirde ortaya konan problem yurdun düşman istilasından korunması meramına yönelmiştir. Şair, vatanın savunmasında milli birliğin şart olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Zira milli birlik bulunmadığı zaman karşılıklı ilişkilere bencillik hâkim olur, bu da sonuç olarak manevi bütünlüğün temelini sarsar, “aramıza düşmanlığın girmesine” neden olur. Şaire göre “aramıza düşmanlığın girmesi” yurdun istila edilmesinin başlıca sebebidir:

*Parçalandık, bu malumdur herkese,
Bizi saldı bu müşküle “sen”, “ben” hey.
Aramıza düşmanlık girmese
Giremez yurdumuza düşman, hey. (201, 51)*

Bahtiyar Vahabzade'nin *Vatan Mecnunluğu* (1992) şiiri de Karabağ konusunu anlatan örneklerden biri olarak dikkat çeker. Azerbaycan'ın ünlü şairi Halil Rıza Ulutürk'ün oğlu Tebriz'in Karabağ'da şehit edilmesinin üzerine yazılan bu şiirde yurt, vatan sevgisi kendine özgü bir şekilde ifade edilmiştir:

*Vatanın yolunda kimi kan ağlar,
Kimi de can verir...
Sense sen oldun.
Vatan için parasından
vazgeçmeyenler var,
Özbeöz yavrundan sen
vazgeçen oldun. (201, 33)*

Bahtiyar Vahabzade'nin 1992 yılında yazmış olduğu *Hâlâ Suçluyuz* şiirinde Şehitler Hiyabanında hazır mezarların bulunması şairi bir vatandaş olarak endişelendirmektedir:

*Belki defnedilen hiç naaş değil,
Zaman canlı canlı gömüyor bizi.
Hazır mezarlara biz şehit değil,
Belki gömüyoruz benliğimizi. (188, 186)*

Şiirin devam eden dizelerinde şair, Azerbaycan'ın bağımsızlığı yolunda kurban gidenlerin intikamının alınmamasıyla ilgili bir vatandaş olarak endişelerini dile getirmiştir:

*Korkunçtur, gözündə sitemi bin bin,
Hırsını dişində çiğneyən millət.
Hâlâ suçludur, şehitlərinin –
İntikamı gönlündə sızlayan millət. (188, 187)*

Bahtiyar Vahabzade'nin *Ötme Bülbül* (1994) şiirinde Dağlık Karabağ'ın kaybedilmesinin şairin manevi dünyasında oluşturduğu acı, umutsuzluk ve karamsarlık duyguları ifade edilmiştir. Edip topraklarımızın düşmana kaptırılmasını hiçbir şekilde kabullenememekte, acısını hafifletmek için bülbüle hitap etmektedir. Şiirin bülbüle hitaben yazılması da duyduğu büyük üzüntünün kendine has ifadesiyle ilgi çekmektedir:

*Bu bahar ötme bülbül, Allah aşkına,
Taşaltı Çayı'nın kesilmiş sesi.
Bizsiz o kükremez, o hiç coşmaz.
Vallahi inanmam, bülbül nağmesi
Hayastan diline uyum sağlamaz.
Ötme, ötme bülbül, Allah aşkına. (201, 106)*

Eski Maraz (1994) şiirinde şair, Dağlık Karabağ'ın yitirilmesinde bencillik duygusunun önemli rolü olduğuna dikkat çekmiştir. Şairin düşüncesine göre, topraklarımızın düşmanın eline bu kadar kolayca geçmesinin sebebi halkın önde giden oğulları savaşta vatan için çarpışırken bazılarının isyan çıkarak yine de “makam için savaşmayı” tercih etmeleriydi:

*Pahaliya patladı bu nefret bize
Niye tutmaz bizi şehidin kanı?
Karabağ toprağı birbirmize
Hasedin, nefretin oldu kurbanı. (201, 110)*

Karabağ'ın kaybedilmesinden epey sonra, ateşkes döneminde kaleme alınan *Utandırım* (1995) şiirinde şair, aynı motifleri daha farklı şekilde devam ettirmiştir. Şair, ateşkesin halkın hayrına değil, birilerinin hayrına olduğunu, ateşkesin toprakların yitilmesiyle sonuçlandığını, sanki milletin hafıza ve düşüncesinden büyük bir faciyanın silinme sürecinin yaşandığını yürek acısıyla kaleme almıştır. Nispeten büyük hacimli bu şiirde edip, Azerbaycan halkının eski fetih tarihi ile bugünkü durumunu kıyaslar. Şair, bir zamanlar düşmanın karşısında dağ gibi duran atalarımızın yaptığı kaleleri, savunma siperlerini bugün de gururla seyrettiğini yazar. Çünkü bu kaleler halkımızın şerefini, namusunu, mücadele azmini, yenilmezliğini anlatır. Şair aynı zamanda atalarımızın bırakıp gittiklerini koruyamadığımız, onlara layık olamadığımız için derin üzüntü yaşar:

*Ataların yükselttiği
Bizim galip kalelerden utanırım.
Çadırlarda
Donan körpe yavrulardan utanırım.*

*Bu toprağı korumayı
Kendimize borç bilmedik.
Vatan gitti,
Vatandaşlık zirvesine yükselmedik,
utanırım. (201, 114-115)*

Utanırım şiirinde Bahtiyar Vahabzade Karabağ Savaşı'nı kaybetmemizin sebeplerini de kendine has bir şekilde aramaya çalışır. Edibin düşüncesine göre, acımasız düşmanın önünden çekilmemizin en önemli nedenlerinden biri hakimiyet, vazife, makam uğrunda süren mücadeledir ve bu mücadelede ne yazık ki asıl darbeyi sıradan halk yemektir. Çünkü toprağını, yuvasını, yurdunu yitirerek zor durumda kalan, kendi vatanında sığınmacıya, zorunlu göçmene dönüşen sıradan halkın temsilcileridir. Ermeni gaspçıları ile mücadele eden Azerbaycan halkını Rusya Federasyonu ile çarpışan Çeçenlerle kıyaslayan şair Çeçen halkının kahramanlığına duyduğu hayranlığını gizleyemez. Şair, "cüce kadar" Çeçen halkının kendisinden kat kat güçlü, "deve kadar" Rusya'ya karşı savaşarak ona "ders vermesini", "Rusya'yı şöhret makamından indirmesini" büyük kahramanlık olarak değerlendirir ve "Çeçen gayretinden ders çıkarmaya" davet eder:

*Cüce kadar Çeçenistan
Deve kadar Rusya'ya ders vereli
Onu şöhret makamından indireli
Ben kendimi nasıl varsa
Öyle görüp utanırım.
Şimdi Çeçen gayretinden
Ders çıkarıp utanırım. (201, 117)*

Bahtiyar Vahabzade'nin iki bölümden oluşan *Kendimden Kendime Şikâyet* (1993) şiirinde Karabağ'ın kaybedileme

sebebi olarak her bireyin üzerine düşen görevi gerektiği gibi yapmadığı anlatılmakta, yaşanan acıların nedenleri açıklanmaktadır. Şair kurnaz, acımasız düşmanla mücadelede insanların doğru tutum sergilemediklerini, savaş meydanını terk ederek para, servet, refah peşinden koşmalarını manevi aşınma olarak ifade eder:

*Giden toprakları geri almak için
Savaşamadık, barışla övündük...
Atamız kurt idi
ancak biz bugün,
Ellerden ot yiyen kuzuya dönuştük. (201, 126)*

Şairin *İssız Mezar* şiirinde 1918'in Eylülünde Bakü'yü Taşnak Ermenilerden kurtarmak amacıyla Azerbaycan halkına yardım için gelen kardeş Türk askerinin kahramanlıklarından bahsedilmektedir. Şamahı'nın Acidere bölgesinde düşman kurşunuyla hayatını kaybeden ve oraya defnedilen Türk askerinin fedakarlığı şiirin konusunu oluşturmaktadır. Şair, bir yandan Türk askerinin karşılıksız, kardeşçe yardımına dikkat çekerken diğer yandan da her milletin kendi özgürlük ve bağımsızlığına sahip çıkarak yaşama hakkı olduğunu göstermeye çalışır:

*Uzaktan ses verip senin sesine,
Geldi, dönmedi kendi ülkesine.
Düşman saflarını o soldan sağa,
Kırıp gurubuyla cepheyi yardı,
Toprağın yolunda düşüp toprağı
Senin toprağını o geri aldı. (189, 44)*

Bahtiyar Vahabzade'nin *Siper – Masa* (1996) şiirinde Dağlık Karabağ'da süren savaşın en çözümleyici anında büyük devletlerin baskısıyla imzalanan ateşkese itiraz edilmektedir.

Şaire göre, silahla alınan toprağın barışla geri verilmesi mümkün değildir. Yani, ateşkes barışa götüren yol değil, bu sadece düşmana işgal ettiği arazilere yerleşmesi için büyük bir olanak verilmesi anlamına gelmektedir.

Tabii ki 1993 yılından beri yürütülen siyaset, ateşkes hâlâ devam etmekte. Bu durum ise yabancıların kutsal topraklarımıza iyice yerleşmelerine olanak verdi. Zamanı geldiğinde bütün gizli durumlar ortaya çıkacak, suçluların gerçek yüzü anlaşılınca onların halka hangi darbeyi ne için vurdukları belli olacak:

*Silahla sözünü söyleyemeyen,
Masa arkasında ne diyecektir?
Düşmanı önünde eğemeyen
Düşmandan merhamet dileyecektir...
Siperde eğilip "teslimim" diyen
Masa başında da eğilecektir. (201, 158)*

Tahlillerden görüldüğü gibi Karabağ Savaşının ardından Azerbaycan Türklerinin karşılaştığı sığınmacılık, zorunlu göçmenlik, yurt hasreti Bahtiyar Vahabzade şiirinin esas konularından biridir. Onun faaliyetine bu sorun derin şiirsel biçimiyle yansımaya başlamıştır. Yaşar Karayev'in *Tarih: Yakından ve Uzaktan* eserinde belirttiği gibi: "Sığınmacılık konusu" ve "sığınmacı yazarlar" savaşın edebiyattaki karakterine yeni tonlar katar, onu hem şiir hem de nesir için ortak genel motiflerle ve renklerle zenginleştirir. Tarihi meskenlerimizin, bizim yüce Oğuz illerinin yaşadığı Dede Korkut'un, Kazan Han'ın, Basat'ın, Beyrek'in uyuduğu kutsal toprakların Ermenistan adlandırılmasına edebiyat ve gazetecilik yalnız son birkaç yıldır... itirazını bildirmeye başladı." (85, 580) Karabağ sorununun edebiyatın başlıca konularından birine dönüşmesin-

de Bahtiyar Vahabzade'nin önemli hizmetlerde bulunduğu su götürmez bir gerçektir.

Özetle, Bahtiyar Vahabzade'nin faaliyetinde Karabağ sorunu bağlamında kaybedilen yurtlar, topraklarımıza göz diken Ermeni gaspçıların işgal siyaseti, sığınmacılık, göçmenlik, yurttan, yuvadan ayrı düşürülme vs. gibi konular önemli yerlerden birini tutmaktadır. Şair, Azerbaycan'ın özgürlüğü ve bağımsızlığı bağlamında yeri geldikçe bu meselelerle ilgilenmiş, hassas bir vatandaş gözlemi ile halkı endişelendiren bütün problemleri gözden kaçırmamaya çalışmıştır. Ayrıca şunu da belirtelim ki edibin şiirlerinde Karabağ sorunu ulusal bağımsızlık probleminin asıl parçası olarak tezahür etmektedir.

III. BÖLÜM

ŞİİR SANATINDA ULUSAL BAĞIMSIZLIK VE
ÖZGÜRLÜK İDEOLOJİSİ

Bahtiyar Vahabzade'nin sanat hayatına ulusal bağımsızlık sorunu kendine özgü şekilde yansıtılmıştır. Şairin faaliyetinin bu zeminde değerlendirilmesi onun bahsedilen soruna son derece hassas yaklaşımını sergilemektedir. Bu da her şeyden önce onun büyük milli düşünce sahibi olmasından kaynaklanmaktadır. Ünlü Kırgız yazar Cengiz Aytmatov Bahtiyar Vahabzade'nin iki ciltten oluşan *Seçilmiş Eserleri'nin* (2004) I. cildine yazdığı *Yaratmıştır İnanc Beni Ben İnancın Evladım* önsözünde şairin milliyetçi düşüncesine dikkat çekerek şöyle yazar: “Vahabzade'nin şiirsel düşünce kültürü doğası gereği millidir. Evladı olduğun halkın dilbilgisinde yüklem olmayı başarmak, halkının canlı dil mimarisine hediyelerini sunabilmek müstesna bir zorunluluktur. Bununla birlikte Vahabzade'nin şiirsel düşünce kültürü daha üstün bir önem oluşturmakta ve millilikten evrensel seviyeye yükselmektedir.” (194, 6) Bu yorumda asıl dikkati çeken durum Bahtiyar Vahabzade fenomeninin milli ve insani bağlamda değerlendirilmesi, onun faaliyet inancının gerçek niteliğinin ortaya çıkarılmasıdır. Şairin faaliyet dünyasının sınırlı çerçevede değil, insani ölçüde değerlendirildiği bu tür yaklaşım tarzı onun edebi potansiyelinin yüzeye çıkarılmasını zorunlu kılar.

Monografide Bahtiyar Vahabzade şiirlerinde ulusal bağımsızlık sorununun edebiyata yansımaları aşağıdaki gibi incelenmiştir:

3.1. Vatanseverlik ve vatandaşlık okulu olarak şiir;

3.2. 20 Ocak olayları ve ulusal bilinç sorununun edebi ifadesi;

3.3. Kuzey Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesi ve Bahtiyar Vahabzade şiirlerine yansımaları;

Bahtiyar Vahabzade'nin zengin ve çok yönlü faaliyetinde ulusal bağımsızlık sorununun bu sıralamayla tahlil edilerek bitirilemeyeceğini belirtmemizde de fayda var.

3.1 Vatanseverlik ve Vatandaşlık Okulu Olarak Şiir

Bahtiyar Vahabzade'nin “bir şair olarak faaliyetinin gerçek boyutunu belirlerken onunla ilgili çağdaş eleştirmenlerce sık sık “milli şair”, “istiklal şairi” ifadelerinin kullanıldığını görmekteyiz. Bu durum, ünlü şaire hitaben söylenen gelişigüzel bir tarif değil, millet, vatan sevdalısı şairin yüce inancına, emeğine verilen değerdir. B. Vahabzade'nin şiir hayatına böyle yüksek değerin verilmesi şairin acı, ıstırap dolu faaliyeti sonucundadır. Onun kaleminden çıkan eserler, B. Vahabzade'nin sözün gerçek anlamında milli şair, istiklal şairi olduğunu tekrar tekrar kanıtlamaktadır. Milliliğin, bağımsızlık duygu ve düşüncesinin onun şiir sanatının gerçek ideolojisi, gerçek ilham kaynağı olduğunu kesinlikle onaylayabiliriz.” (29, 108)

Çağdaş Azerbaycan edebi tenkidi ve edebiyatında ortaya çıkan bazı araştırmalarda bağımsızlık konusunu işleyen edebi örnekler “vatandaşlık şiiri” olarak sınıflandırılır. Şöyle ki “vatandaşlık şiiri” ifadesi “...çoğunlukla şairlerin eserlerindeki toplumsal coşkuya göre belirlenir. Eğer şair vatanın üzerindeki tehlikeden, facialardan, çevresel düzenin bozulmasından, bin bir çeşit sosyal felaketten yazıyorsa üstelik yazdığı şiirlerin estetik değerine bağlı kalmaksızın yine aynı ifade yardımı koşar.” (209, 46)

Bu yoruma katılmamak mümkün değil. Ancak bununla birlikte belirtmeliyiz ki edebi tenkitte “vatandaşlık şiiri” ifadesi bazen daha geniş anlamda kullanılmaktadır: “Vatandaşlık şiirini yalnız belirli konularla sınırlamak tabii ki doğru değil. Bir

anlığına bizden önceki dönemin, zamanın, o yılların önemli toplumsal siyasi problemlerine şiirsel yaklaşımları izleyelim. Vatanın acılarından, vatan evladının manevi mahrumiyetlerinden, sosyal belalardan bahseden yüzlerce şiir bugün de tazeliliğini ve güzelliğini hiç mi kaybetmemiş? Bu şiirler ağır, zor, karmaşık ve korkunç günler yaşadığımız çağdaş zamanda da gerçekten güncelliğini koruyabilmiş mi? O yıllarda yazılan hangi şiir “vatandaşlık şiirini” temsilen bugün özgürlük savaşçılarımızın, şehit düşen askerlerimizin, genel olarak bizim her birimizin duygularını anlatacak güçtedir? Var mı böyle bir şiir? Tabii ki var...” (209, 46-47)

Örnek verdiğimiz yorumlardan vatanseverlik ve vatandaşlık düşüncesinin Azerbaycan’ın yalnız yeniden bağımsızlık kazandığı şimdiki zamanda değil, önceki dönemlerde de belirli anlamda güncel meselelerinden olduğu açıkça görülmektedir. Bahtiyar Vahabzade’nin faaliyetine bu açıdan baktığımızda çok sayıda edebi örneklerle karşılaşacağımız kuşkusuzdur.

Prof. Yaşar Karayev’in Bahtiyar Vahabzade’nin şiir sanatının “çağdaş şiir bilincinin önemli parçasına dönüşmesi” (182, 121) ile ilgili yorumları şairin eserlerinin estetik biçimi ile birlikte faaliyetinin vatanseverlik ve vatandaşlık meramından kaynaklanır. Çünkü şiirin “çağdaş şiir bilincinin önemli parçasına dönüşmesi” için onun vatanseverlik gayesine dayanması başlıca etkenlerden biridir. Bahtiyar Vahabzade’nin şiirlerinde vatanseverlik ve vatandaşlık gayesi estetik düşüncenin önemli parçalarından biri olarak göze çarpmaktadır.

“Vatan sevgisini her şeyden üstün tutan” (260) Bahtiyar Vahabzade’nin düşüncesine göre, “dünyanın en büyük dâhileri, edebiyatçılar ve sanatçılar en güzel eserlerini vatana adanmışlardır.” (162, 213) Şairin *Vatandaş, Güzel Vatan, Anan Ölsün Ey Vatan, Eski Maraz, Zavallı Vatan, Vatan Aşkı Her Aştan Ezeldir; Gurbet – Vatan, Vatan Tarihi, Cennet Ola Gurbet Yine Vallah Vatan Olmaz, Çağırır Şimdi Bütün Milleti İmdada*

Vatan, Alkış Vatan Yolunda Vuran Güçlü Kollara, Vatan Derdi, Bu Toprak İçin, Biz Vatan İçin Doğduk, Ana Yurdum, Vatan Toprağı, Azerbaycan, İlk Andım – Vatanımdır, Şehit Mezarları, Ekmek – Saadet, Ekmek – Vatan, Muhalif, İlk ve Son Derdim – Vatan ve diğer şiirlerinde vatanseverlik ve vatandaşlık duyguları benzersiz şekilde ifade edilmiştir.

“Daima halkın, vicdanın sesi olmayı başaran” (241, 394) Bahtiyar Vahabzade’nin *Vatandaş* (1980) şiirinde her insanın bir vatandaş olarak üzerine düşen görev ve toplumsal borç kendine özgü bir biçimde değerlendirilir:

*Vatandaş! Ne güzel söylenir bu söz,
Yani, bir vatanın evladınız biz. (200, 16)*

“Hayatı boyunca vatan, millet, özgürlük ve bağımsızlık arzusuyla yazan” (105, II. cilt, 168) şairin düşüncesine göre, vatandaş olmak “vatana güvenerek”, halkın, milletin önünde “sorumluluklarını bilerek”, toprağı, yurdu karşılıksız aşkla severek, toprak uğrunda ölmeyi başararak mümkündür. *Vatan Aşkı Her Aştan Ezeldir* (1969) dizeleriyle başlayan şiirde Bahtiyar Vahabzade vatani milletin “ili, dili,” varlığı, canı, kısıcası her şeyi olarak görür, vatansızlığın en büyük felaket olduğuna dikkat çeker. Şairin sevgili yurduna bu kadar değer vermesinin arkasında vatan kavramının ana ile birlikte anılması, faklı bir deyişle vatana “Ana vatan” denilmesidir:

*Bu topraktan kuvvet alıp boy attık,
Vatan için biz yaşadık, yarattık.
Bülbül ötmez gülistansız, çayırsız
Biz de köksüz dallarız vatansız. (197, 290)*

Şunu da belirtelim ki “Şiirde vatandaşlık çeşitli biçimlerde ifade edilebilir. Lakin onun bir gerçek ifade şekli vardır.

Bu da halkın tarihi kaderine yaklaşımla oluşan ifade şekildir.” (11, 51) Hiç kuşkusuz halkın kaderine yaklaşımda vatandaş tutumunun sergilenmesi vatanseverlik şiirinin asıl hedeflerinden biridir ve Bahtiyar Vahabzade’nin faaliyeti de bu bağlamda zengin örnekler sunmaktadır.

Şairin *Muhelif* (1993) şiirinde vatanseverlikle ilgili ciddi bir duruma değinilmiştir. İktidar muhalefet meselesini konu edinen edibin düşüncesine göre, vatanın kaderi söz konusuken hiçbir fikir ayrılığına müsaade edilmemelidir. Şairin aşlamak istediği gerçek şu: Azerbaycan hepimizin ortak vatanıdır ve yurdun kaderine ikili yaklaşım olmamalı. Çünkü yurdumuza göz dikmiş düşman, iktidarı yahut muhalefeti hedef almamıştır, onun asıl niyeti topraklarımızı gasp etmektir. Böyle bir durumda iktidar-muhalefet meselesini bir kenara bırakmalı, bütün gücü, kuvveti ortak düşmana, Ermeni işgalcilere karşı kullanmak gerekmektedir:

*Düşman pençesinde kahrolur vatan
Biri de bağıır: “Muhelifim ben.”
Kime muhelifsin, ey vatan oğlu,
Bu vatan hem senin hem de benimdir.
Ana yurdumuza göz diken yaği,
Yoksa bir tek benim düşmanım mıdır? (201, 81)*

Eski Maraz (1994) şiirinde aynı motifi biraz farklı şekilde işleyen şair uzun yıllardan beri milletin ahlakına sinen manevi hastalıkların birinden bahsetmekte. Bu manevi hastalık – maraz, milletin hafızasında toplumsal düşüncenin bulunmamasıdır. İşte bu toplumsal hafızadan yoksun olmasa farklı farklı bireylerin gücünü birbirlerine karşı kullanmasına yol açmakta ki bu da milli birlik olma duygusunu ortadan kaldırmaktadır:

*Ben sana yad oldum, sen bana düşman
Vatanın dardına olmadık ortak.
Nefreti düşmana çevirmeliyken
Birbirimize çevirdik ancak. (201, 110)*

Bahtiyar Vahabzade *Vatan Hakkında Düşünceler* makalesinde şöyle bir soruna dikkat çekmekte: “Vatanın çıkarlarından onun evlatlarının hepsi aynı derecede sorumludur. Vatan çeşitli düşünce ve inanca sahip evlatları birleştiren tek anadır.” (174, 73) Edip, makalelerinde olduğu gibi şiir faaliyetinde de bu veya benzer düşünceleri ifade etmeye çalışmıştır. Örneğin, *Azerbaycan* (1971) şiirinde şairin vatan sevgisinin kutsallığı kendine özgü şiirsellikle aksedilmiştir. Şair, sevgili yurduna olan aşkını dönemin pek çok şairinin eserlerinde olduğu gibi kuru, retorik biçimde değil, nitelikli şekilde ifade ettiğinden eser akıcılığı, etki ve telkin gücü ile diğerlerinden seçilmektedir:

*Azerbaycan,
Benim aşkım,
benim adım,
benim anam!
Biz ikimiz bir toprağız,
Ben de senin bir parçanım. (199, 43)*

Azerbaycan şiirinde ifade edilen vatanseverlik motifleri *İlk Adım – Vatanımdır* (1972) şiirinde de aynı bağlamda sürdürülmüştür. Bu bakımdan her iki eser bahsedilen meselenin benzer parçalarıyla devam eder:

*İlk adım vatanımdır,
Ben hem odum hem suyum.
Bu topraktan yarandım,
Bu toprağa borçluyum. (199, 79)*

Şehit Mezarları (1975) şiirinde vatan toprağını şehitlerin mezarı ile kıyaslayan şair, doğduğu yere ilgisiz davrananları suçlar ve her insanın vatanına ve toprağına borçlu olduğunu hatırlatır. Şaire göre, insan vatanını “kuru sözle” değil, “ölümü ile sevip yaşatmayı” başarmalıdır. Şehit mezarlarını milletin “kahramanlığının, gururunun” vatan uğruna ölüme yürüye-bilmenin simgesi, “mührü” gibi değerlendiren edip “halkın tarihini” kanla yazıldığını hatırlatır:

*Vatanı severim – diyen çok olur.
Demeye ne var ki dil yorulmasa.
Vatan da bizim gibi ölü, yok olur,
Vatanın yolunda ölen olmasa.* (199, 120)

Almanya gezisi sırasında Batı Berlin’de karşılaştığı Türk göçmenlerle konuşmasının canlı izlenimleri olarak kaleme aldığı *Ekmek – Saadet ve Ekmek – Vatan* (1972) şiirlerinde şair, vatan meselesinin başka bir boyutuna dikkat çekmiştir. Şöyle ki edip, kendi vatanı Türkiye’yi bırakarak “ekmek” ve “saadet” arayışı için gurbete giden insanların aslında amaçlarına ulaşamadıklarını, mutlu ve refah içinde bir hayatın vatanızsız mümkün olmadığını ifade etmeye çalışmıştır. Bu ve benzer şiirleri ile edibin vatan sevgisinin içeriğini, önemini anlayamamak imkânsızdır. Aynı motiflere şairin *İlk ve Son Derdim – Vatan* (2006) şiirinde de rastlanıldığını belirtelim. Bu şiirde gurbette yaşayan besteci Adil Behirov’un yaşamından yola çıkarak refah bir hayat arayışı için Azerbaycan’ı terk eden insanları lirik şiirin kahramanına dönüştüren şair vatandan ayrı yaşamayı hayattan saymamaktadır:

*Ben nasıl yaşayayım vatandan ayrı?
Yaşayan ruhumdur, bedenden ayrı.* (203, 59)

Derin toplumsal konuda yazılan *Vatan* redifli gazeline vatan sevgisinin kutsallığına dikkat çeken şair sevgili yurdun ağır günlerinde her insanı üzerine düşen vatandaşlık borcunu ödemeye çağırır:

*Çağırır şimdi bütün milleti imdada vatan,
Değişilmez ey oğul, cennete dünyada vatan.*

*Bize meydan okuyan bilmelidir bir defalık
Ne satılmaz ne verilmez ezelden yada vatan.
Sine altında gerek kalp gibi her an dövüne,
Yana yıldız gibi her sözde,
her imzada vatan.* (180, 63)

Şunları da hatırlatmamızda fayda var: “Bahtiyar Vahabzade’nin vatanla ilgili yazdığı şiirlerinin büyük bir bölümü ilahi duyguların, samimi hislerin dışavurumu olarak dikkat çeker. Bu şiirler sadece şairin vatan sevgisini ifade etmez aynı zamanda vatan için ölüme yürümenin felsefesini açıklar.” (136, 24) düzgün gözlemlenen bu yön şairin faaliyet dünyasına has olan vatandaşlık meramını ortaya koymaktadır.

Bahtiyar Vahabzade *Vatan Derdi* (1999) şiirinde Azerbaycan’ın bağımsızlığına kavuşmasından sonra henüz bağımsızlık kazanmış bir ülkede ayrımcılığa götüren her adımın olumsuz sonuçlanacağına inandığı için milleti birliğe, bütünlüğe çağırır, vatan namına bütün parçalanmalara son verilmesini ister. Şunu da belirtelim ki bu tür çağırışlar şairin vatanla ilgili yazmış olduğu diğer şiirlerinde de görülmektedir.

Bahtiyar Vahabzade’nin sadece şiirlerinde değil, manzumelerinde de vatanseverlik ve vatandaşlık motifleri kapsamlı bir şekilde ifade edilmiştir. Konusu Japon halkının hayatından alınan *Vatan Benim Ben Vatanım* (1972) manzumesinde şair

sıradan bir Japon vatandaşının fedakârlığından yola çıkarak vatan sevgisini eşsiz tonlarla sunmuştur. (199, 526-535) Esere *Vatan Benim Ben Vatanım* adının verilmesi de rastlantısal değildir. Şair bunu yaparak her bireyin yaptığı işlerle vatanın şerefini yükseltebileceğini de adına zarar verebileceğini de anlatmaya çalışmıştır. Azerbaycan'ın halk şairi Süleyman Rüstem, Bahtiyar Vahabzade'nin faaliyetinin vatanseverlik ve vatandaşlık boyutlarını değerlendirerek şöyle yazar: “Bahtiyar Vahabzade'nin faaliyetinde benim hoşlandığım husus ne midir? Bu soruyu şöyle yanıtlardım: İlk olarak vatandaşlık, Azerbaycanlılık, sonra da cesaret, derinlik. Onun ülkemizin dışında yayımlanan şiirlerinde imzasının yanında Azerbaycanı kelimelerini yazmasalar da olur. Sanki onun bütün faaliyetine “Azerbaycan” mührü basılmıştır.” (120) Şairin faaliyet dünyasını ustalıkla açıklayan bu sözlerle katılmamak elde değil.

Yukarıda belirtildiği gibi, Bahtiyar Vahabzade milli ruhlu, vatanseverlik ve vatandaşlık gayesi taşıyan eserlerinin büyük bir kısmını Sovyet siyasi rejimi döneminde kaleme almıştır. Sansürün hükmettiği o yıllarda şair büyük bir cesaretle şunları yazmıştı: “Yavrularımızı evrensellik ruhuyla büyütmek için de vatan sevgisi asıl koşullardandır.” (164, 308) Vatana duyduğu bu ilahi sevgi edibin hayat ve mücadele amacının temelinde durmaktaydı. Bu sevgiyi daha büyük cesaretle şiirlerinde sergiliyordu.

Tahlillerden de açıkça görüldüğü gibi Bahtiyar Vahabzade'nin şiir sanatı vatanseverlik ve vatandaşlık inancı açısından çok zengindir. Şairin bütün faaliyetinin altını çizen bu yön onun şiir dünyasında bağımsızlık ülküsünün şekillenmesinde çözümleyici rol oynamıştır.

3.2. 20 Ocak Olayları ve Ulusal Bilinç Sorununun Edebi İfadesi

Bahtiyar Vahabzade'nin bağımsızlık şiirlerinde 20 Ocak olaylarının şiire yansımaları dikkat çekmektedir. Şairin bu konuya olan hassasiyeti bir yandan onun faal sanatçı kişiliğinden, diğer yandan sömürgecilikle zulüm ve kölelikle uzlaşmazlığından kaynaklanmaktadır.

“Azerbaycan şiir sanatında belirgin şekilde hissedilen vatanseverlik ve ulusal bilinç gayesi kendine özgü şekilde hissedilmektedir. Bu durum, vatan ve toprak sevgisinin geleneksel şekilde temsil edildiği şiirlerle birlikte daha çok dönemin beklentisi olan toplumsal siyasi süreçlere – 20 Ocak olaylarına – yaklaşımda gerçekleşmektedir. Bu yüzden de 20 Ocak olaylarından bahsetmeden araştırılan dönemin vatanseverlik ruhunu nitelendiren durumları tam anlamıyla algılamak mümkün değildir. Rus Sovyet sömürge rejiminin çöküşünün ardından gerçekleşen bu kanlı olay Azerbaycan şiirinin lirik romantik havasını ortadan kaldırarak onun toplumsal siyasi bir ruha bürünmesinde çözümleyici etken olmuştur.” (36, 14 -15)

20 Ocak 1990'da “...gerçekleşen kanlı olaylar hemen edebiyatımıza yansdı. Konuya hızlı ve toplu yaklaşım sanatçılarımızın olayların içerisinde olduğunu, ulusal mücadelenin heyecan ve umudu ile yaşadığını bir daha kanıtlamış oldu. Bütün engellere rağmen gazeteci, şair ve yazarlarımız ülkede yayın yasağının bulunduğu o zor günlerde, olağanüstü hâl durumunda sözün olanaklarını fedakârca kullanarak Ocak faciası ile ilgili korkunç gerçekleri bütün halka ve dünyaya ulaştırmayı başardılar.” (98, 42-43)

Şair, 20 Ocak olaylarını tarihi siyasi zeminde değerlendirirken olayın çeşitli boyutlarına dikkat çekerek şöyle yazar: “20 Ocak bize karşı yapılan manevi tecavüzün mantiki sonucuydu. Faciayı hatırlamak, üzülmek, kahrolmak değil, ulusal

gayret, cesaret, kahramanlık sahiplerini, masum kurbanları – şehitleri saygı ve sevgiyle hatırlamakla birlikte bunlardan sonuç çıkarmayı, gelecekte böyle felaketleri önlemenin yollarını ve araçlarını aramalı ve bulmalıyız.” (207, 149)

“20 Ocak faciasını düşündükçe yoktan var oluyoruz. Bir yandan sarsılırken diğer yandan kalbimiz sonsuz gururla kaplanıyor. Oğullarımızın suçu, kabahati neydi ki pisi pisine kurgan gittiler, diye sarsılırken şehitlerimiz yarına, geleceğe ışık tuttukları için de iftihar ediyoruz. Onlar bizim inanç kaleimizde ebedi meşale yaktılar. Bizim kadim anelerimizde şehitlik ölümün en yüce katı olarak bilinmektedir.” (190, 144-145)

20 Ocak faciasının Azerbaycan halkının manevi ruhsal dünyasında oluşturduğu toplumsal keder Bahtiyar Vahabzade ile birlikte Kabil, Nebi Hezri, Memmed Araz, Halil Rıza Ulutürk, Balaş Azeroğlu, Fikret Sadık, Mirvarid Dilbazi, Medi-ne Gülgün, Musa Yakup, Fikret Koca, Memmed İsmail ve birçok diğer şairin sanatına da yansımaları belirtmeden geçemeyiz. Bu sanatçıların her biri yaşanan faciaya kendine has bakış açısıyla yaklaşabilmiş, onun siyasi içeriğini açıklamaya çalışmıştır.

Azerbaycan halk şairi Kabil'in klasik şiir üslubuyla kaleme aldığı Kerbela musibeti ile 20 Ocak olaylarının karşılaştırmalı şekilde canlandırıldığı *Mersiye* şiiri bu konuda yazılan ilk şiir örneklerinden biri olarak dikkat çeker:

*Öldü genç, öldü çocuk, öldü gelin kızlarımız,
Ölmedi, şanlı şehit oldu nice yüzlerimiz.
Şu saat Kerbela düzleridir düzlerimiz.
Nasıl kan ağlamasın, yüzlerimiz, gözlerimiz?
Geceyi ateş ile kırmızı kan eylediler,
Halkımı, milletimi gülle baran eylediler. (80, 8).*

Bahtiyar Vahabzade'nin 20 Ocak olaylarının hemen ardından kaleme aldığı *Şehitler* manzumesi Azerbaycan edebiyatında özgürlük ve bağımsızlık ideolojisinin yayılmasında önemli rol oynamasıyla birlikte şehitlik konusunun yeni dönemde vatandaşlık hakkı kazanmasının önünü açtı. Eserde aziz şehitlerden bahsederken millete karşı yapılan bu korkunç kıyama isyan eden şairin konuyla ilgili düşünceleri dikkat çeker:

“Çıplak elle tankların üzerine yürüyen cumartesi gecesinin yiğitlerinin cesaret ve kahramanlıklarını kendi gözlerimle gördükten sonra tarihi kahramanlarımızın cesaret ve mertliğinden hiçbir şüphem kalmadı.

Düne kadar her gün karşılaştığımız, milyonlardan biri olarak tanıdığımız şu sıradan gençler bir gecede ne denli koca bir yüreğe sahip olduklarını ölümleri ile kanıtlayarak olağanüstü oldular. Cumartesi gecesini onların sıradanlıktan olağanüstü olmaya geçiş gecesini oldu” (205, 612). Doğru, kan döküldü, facia yaşandı, şehitler verdik ama halkımızın iradesini dünyaya ispatlamış olduk. Halkımız özgürlük uğruna ölüme bile hazır olduğunu kanıtladı. Ölüme hazır olamayan millet ise hiçbir zaman özgürlüğünü kazanamaz:

*Onlar ispat etti her kara zulmün
Eli uzunsa da ömrü kısadır.
Halkın özgürlüğü yarın, öbür gün,
Şehit yarasından yeşerecektir. (201, 686).*

Şairin basiretli bir şekilde söylediği bu dizeler gerçeğe döndüştü, özgürlüğünü zaruret bilen halk ölüm saçan tanklara meydan okuyarak şehitlik zirvesine yükseldi.

Şairin ortaya koyduğu problemler meselenin milli ve insanı boyutlarının yüzeye çıkması bakımından önemlidir. Şair, bu eserle yıllar boyu açık açık söyleyemediklerini ifade etmeye

çalıştı. *Şehitler*'de Azərbaycan halkının özgürlük, bağımsızlık isteği edebiyatın olanakları çerçevesinde aksettirildi.

“20 Ocak faciası ve şehitlik konusunun Çağdaş Azərbaycan şiirinin esas, taşıyıcı konularından birine dönüşmesinde Bahtiyar Vahabzade'nin *Şehitler* manzumesinin özel bir önem taşıdığı da belirtilmelidir. Sırf bu eserin yayımlanmasından sonra aynı konuda pek çok yeni örnekler verilmesi dikkat çekmektedir.” (36, 19)

Bahtiyar Vahabzade'nin *Şehitler* manzumesi ister konu ve kapsamı isterse de biçim ve sanatkarlık bakımından özgün, benzersiz bir sanat örneği olarak ilgi çekmektedir. Manzumede Azərbaycan halkının karşılaştığı bu korkunç olay karşısında yaşadığı acılar kusursuzca şiire aktarılmıştır. Eserin dikkat çeken yönlerinden biri yaşanan facianın insanların ruhunda, hafızasında oluşturduğu çalkantıların, sevgili yurdun özgürlüğü, bağımsızlığı uğrunda yapılan mücadelelerde hayatından vazgeçen kahramanların eylemlerinin yüksek edebi biçimde ifade edilmesidir. Eser acı dolu bir konuyu anlatmasına rağmen burada karamsarlık ve umutsuzluk ruhu kesinlikle sezilmemektedir:

*İnsan, insan olur kendi hüneriyle,
Millet, millet olur hayrı, şeriyle.
Toprağın bağına cesetleriyle
Özgürlük tohumu serpti şehitler.* (176, 46).

Prof. Dr. Yavuz Ahundlu'ya göre: “Bahtiyar Vahabzade'nin şehitlerin ruhuna yazdığı bu satırlarda dökülen kanlarla özgürlüğün yeniden doğacağı fikri keskin bir dille ifade edilmiştir” (240, 21). Eserde bir yandan yaşanan facianın içyüzünün, diğer yandan ise bu facianın felsefi insani boyutlarının açıklanmasına çalışıldığını belirtmemiz gerekir. Manzume facianın toplumsal siyasi boyutunu bütün çıplaklığı ile yüzeye

çıkaran şiir örneklerinden biri olarak geniş okur kitlesinin sevgisini kazanmıştır.

Edebiyat eleştirmeni Elçin Mehreliyev Bahtiyar Vahabzade'nin *Şehitler* manzumesinin tahlilinden bahsederken şöyle yazar: “Şehitliğin anlamıyla ilgili şairin manzumede ifade edilen düşüncelerinin akışında bu fikir (korkuyu def etmek) çok önemli ve asıl fikir olarak etkilere. Şair bu olayı ulusal uyanış, imparatorluğun zulmüne itirazın en yüksek makamı olarak algılar ve anlamlandırır. Şehitlik, milletin kalbinde korku duygusunun, ürpertisinin mahvolması demektir. Şehitlik, kendini algılamak demektir. Manzumenin ana fikri, edebi gayesi de budur işte. Lakin Bahtiyar Vahabzade bulduğu fikri bir kere ifade etmekle yetinmez, onu devam ettirir ve geliştirir, tek düşüncenin çeşitli aforizm biçimlerini... kullanır.” (98, 62)

Azer Bağirov'un düşüncesine göre, Bahtiyar Vahabzade'nin 1962'de kaleme aldığı *Yollar – Oğullar* manzumesinde özgürlük konusuna değinilen bazı durumlar şairin gelecekte Azərbaycan'da yaşanacak olan 20 Ocak faciasını güçlü bir basiretle hissetmesinin sonucudur. Şöyle ki araştırmacı bahsi geçen manzumedeki “Mahkûm bir memleket gülistan olmaz, O şehit kanıyla sulanmaz ise” dizeleriyle edibin kendi halkının özgürlük tarihini çok iyi bildiğini gösterdiğini vurgulamıştır. (182, 23) Onun fikrine göre, “Şair, halkımızın çığlığını, vatanımızı her yolu deneyerek esarete tutmaya, onun meşale gibi alevlenen, volkan gibi püsküren özgürlük sevdasını, bağımsızlık amacını boğmaya çalışan kuduz imparatorluk güçlerinin yeni, kanlı cinayetini toplumsal siyasi çıkışları ile bütün dünyaya ulaştırmakla birlikte ülkemizin tarihinde vahametli olduğu kadar şerefli de olan yeni sayfanın, yeni çağın temelini atan 20 Ocak'ı kan hafızamıza kazıyan *Şehitler* manzumesini yazdı.” (182, 23)

Bahtiyar Vahabzade'nin *Cellat Yazov* (1991) şiirinde Bakı'de 20 Ocak faciasını yaşayanların komutanı olan Rus

General Yazov'un silahsız halka yaptığı vahşilikler eleştiri hedefine dönüşmüştür. Şair, onun yaptığı facia karşılığında mareşal rütbesine yükseltilmesini ironi ve alayla karşılamakta:

*Şehir bir gecede kana belendi,
Kimseden ummadım bu derde imdat.
Mareşal rütbesiyle ödüllendirildi,
Benim milletime kıyan o cellat. (201, 31)*

Lakin şiirde ilgi uyandıran asıl durumlardan biri masum halka el kaldıran, başkenti bir gecede kan denizinde boğduran Mareşal Yazov'un kendisinin de döktüğü kanda boğulmasıdır:

*Gürcü de Latış da Rus da peşpeşe
Onun kurşununa bir hedef oldu.
Özgürlük düşmanı – o kanlı mareşal,
Sonunda döktüğü kanda boğuldu. (201, 31)*

Azerbaycan'ın ünlü filozof ve eleştirmeni Asif Ata Yirmi Ocak isimli denemesinde halkımızın başına getirilen faciyanın sosyal felsefi özelliklerini yorumlayarak şöyle yazar:

“Dünya bize ağlamıyor çünkü bizim vatandan başka dünyamız yoktur.

Bakü'den kaçanlara ağlıyor dünya – Bakü'de ölenlere ağlamıyor.

Dünyanın yavrularımıza ağlamaya onuru yetmedi.

Ölenler kalanların ecdadı oldular.

Kalanlar ölenlerin mirasçısı olmadılar.” (14).

Eleştirmen filozofun bahsi geçen denemesinde dikkat çeken asıl konu 20 Ocak olaylarına dünyanın kayıtsız kalmasının açık bir şekilde duyulmasıdır. Bu durum Bahtiyar Vahabzade'nin aynı sorunu anlatan makalelerinde de görülmektedir.

Bahtiyar Vahabzade *Cumartesi Gecesine Giden Yol* makalesinde şöyle yazar: “O kanlı cumartesi gecesi kalbimiz öyle bir dağıldı ki bu yarının sızlaması bundan yüzlerce yıl sonra da sürecek. 20 Ocak takvimlerimize kara harflerle yazılacak ve gelecek nesiller bu sayıyı tarih gibi hatırlayıp tarih boyunca katillerimize lanet okuyacak. Şehitler Hiyabanı bizim halkın ant yeri, cumartesi gecesi ise katillerimizden nefret gecesi olarak hafızalara kazınacak” (206, 411).

Şöyle özetlersek, Azerbaycan şiir sanatında şehitlik konusunun kullanılmasında ve güncellik kazanmasında Bahtiyar Vahabzade'nin hizmetleri sonsuzdur. Bütün faaliyeti halkının özgürlük, bağımsızlık ideolojisine hizmet meramına dayanan şairin peş peşe kaleme aldığı eserlerinin bahsedilen soruna adanmış birer sanat örneği olması tesadüf değildir.

Azerbaycan şiir sanatında şehitlik konusunun kullanılmasının tarihi çok eskilere dayansa da 20 Ocak olayları bu konunun yenide gündeme gelmesinde önemli olmuştur. 20 Ocak olaylarına edebiyatın, özellikle de şiirin aktif yaklaşımı ayrıca şunulla da ilgilidir: Toplumun tamamı bu sürecin içerisinde olmuştur. Gerçekleşen olayların Rus Sovyet İmparatorluğunun çöküşünün ardından yaşanması bağımsızlık mücadelesinin oluşum sebebine dönüşmesi ve nihayet faciyanın sosyal siyasi ağırlığının artarak uluslararası önem arz etmesi onun canlı, şiirsel yansımaya geniş olanaklar sağlamıştır” (36,31). Bahtiyar Vahabzade'nin 20 Ocak olayları ile ilgili yazdığı şiirler bu yorumların doğruluğunu kanıtlamaktadır.

Tabii ki Bahtiyar Vahabzade'nin şiir sanatında 20 Ocak olaylarını anlatan şiirler incelediğimiz örneklerle sınırlı değildir. Edibin farklı şiirlerinde o kanlı olayların çeşitli boyutlarının sınıflandırılmasına çalışılmıştır. Bu da şairin 20 Ocak olaylarını yalnız bir facia olarak kabul etmediğini, onun temelinde ulusal özgürlük mücadelesinin, bağımsızlık ülküsünün durduğunu yansıtmaya çalışmasının göstergesidir. Edip sadece şiirlerinde

değil makalelerinde de 20 Ocak faciasına dikkat çekmiş, *Cumartesi Gecesine Giden Yol* isimli belgesel makalesinde bu olaylara objektif değer vermeye çalışmıştır.

3.3. Kuzey Azerbaycan'ın Bağımsızlık Mücadelesi ve Bahtiyar Vahabzade Şiirlerine Yansıması

Bahtiyar Vahabzade'nin şiir sanatında Kuzey Azerbaycan'ın bağımsızlığı sorunu her zaman ilgi odağı olmuştur. Ünlü şair, 1992'de kaleme aldığı *İstiklal Günü* makalesinde şöyle yazar: "1920'lerden bu yana bütün yazar ve şairlerimiz, tarih bilimcilerimiz Halk Cumhuriyetimizi zulüm ve istismar devleti, kurucularını ise halk düşmanı, vatan haini adlandıranlar bir anlığına bile olsa kendi vicdanlarından neden utanmadılar? Oysa onlar gerçeği biliyorlardı. Gerçeği yazamadılar, en azından sussalardı... Yetmiş yıl boyunca hem şiirimiz hem nesrimiz hem piyeslerimiz hem de eleştirilerimiz bu cumhuriyeti damgalamakla meşguldü. Şimdi ise bugünün zirvesinden aynı eserlere bakıldığında insan dehşete düşüyor." (206, 64)

Prof. Dr. Yavuz Ahundlu *İstiklal Şiirleri* kitabında şöyle yazar: "1988'de Azerbaycan halkının ulusal özgürlük hareketinin alevlenmesi, bağımsızlık mücadelesi Bahtiyar Vahabzade'nin de faaliyetinde yeni bir aşamanın başlangıcı oldu. Bağımsızlık şiiri onun sanatında en önemli konuya dönüştü. Bu durum rastlantısal değildir. Çünkü Bahtiyar Vahabzade hayatı boyunca halkının, milletin bağımsızlığını istemiş, bu inancı uğrunda takiplerden hatta hakaretlerden bile korkmamıştır. Sonunda öyle bir zaman geldi ki o, içinden geçenleri açık açık halka ulaştırdı ve şiirleri ile ulusal bağımsızlık mücadelesinin önünde yürüdü." (8, 32)

Kuzey Azerbaycan'ın bağımsızlığı sorunu Bahtiyar Vahabzade'yi her zaman endişelendirmiştir. Şairi "hayatı boyunca düşündüren çok sayıdaki milli, toplumsal sorunların ilki hiç kuşkusuz kendi halkının özgürlüğü, ulusal bağımsızlık meselesi olmuştur." (58, 5) Şairin yakın arkadaşı ve meslektaşı Şahmar Ekberzade'nin de doğru belirttiği gibi: "20. yüzyılın ortalarında vatandaşlık şiirinin önderine dönüşen büyük istiklal şairimiz Bahtiyar Vahabzade'nin" (138, 65) *Köleliğe Sadakat, Özgürlük, Esaret – Özgürlük, Vatan Marşı, Azerbaycan Askeri, Azerbaycan, Unutulsun Unutkanlık, İlk ve Son Derdim - Vatan, Siz Büyüyün Ey Büyüklər, Şer - Şeytana Hayır - Allah'a, Atatürk, M.E. Resulzade'nin Hatırasına, Yenilemiş İtifak, Kendi Kendini Tanımak, Eğer Korunmazsa İstiklalimiz, Torunum - İstiklalim* ve diğer şiirleri bu sorunun çeşitli boyutlarını anlatmaktadır.

Bahtiyar Vahabzade'nin Sovyet Siyasi rejiminin en sert döneminde kaleme aldığı daha sonra *Sandıktan Sesler* serisi olarak yayımlattığı *Benim Sabrım* (1972), *Kendi "Benimin" Ağası* (1974) ve diğer şiirlerinde ulusal bağımsızlık sorunları ile ilgili düşünceleri doğrudan açıklanmıştır. Tabii ki o yıllarda böyle eserlerin basılması imkansızdı ve işte bu yüzden de adı geçen şiirler çok sonradan gün yüzü görmüştür. *Benim Sabrım* şiirinde şair, geleneksel şekilde kuşakların karşılaştırılması bağlamında özgürlük sorununa kendi yaklaşımını şöyle sergilemiştir:

*Benim sabrım – uysallığım,
köleliğim!*

Babam köle olduğunu hiç bilmedi,

"Ağa" gibi ömür sürdü.

Yaşıyordu, düşünmezdi.

Bense köle olduğumu

Anlayarak, bile bile yaşıyorum.

*Kendimi inkâr ede ede,
öle öle yaşıyorum. (202, 67)*

Şiirin devam eden dizelerinde imparatorluğun er geç çökeceği düşüncesini yansıtan şair, bunun başlıca sebebinin “düşmanın hükmü büyük” olsa da “tahtının çürük” olmasından kaynaklanacağını bildirir. Bu durum edibin Sovyet ideolojisine, onun kan dökerek oluşturduğu sömürgecilik rejimine asla içten inanmadığını göstermektedir. Lakin şairi üzen husus asırlarca halkın ruhuna, maneviyatına, ahlakına sinmiş olan aşırı sabır ve tahammüldür:

*Mutluluğum şundadır ki
Düşmanınım hükmü büyük,
tahtı çürük!
Bedbahlığım şundadır ki
Benim sabrım,
Düşmanınım kudretinden daha büyük! (202, 67)*

Kendi “Benimin” Ağası şiirinde halkın ağır sömürge hayatından sitem eden şair kendi yurdunda, vatanında başkalarının at koşturmasından üzüntüyle bahseder. Fakat bütün dertlere, sıkıntılara rağmen şiirin kahramanı umut ve inancını kaybetmez, günün birinde vatanının özgür olacağına inanır. Bu yüzden özgürlüğün her milletin doğal hakkı olduğunu vurgular:

*Öle öle rezaletin içinde,
Sağlamlaştım meşakkatin içinde.
Bu zulmetin, bu zilletin içinde
Olduysam kendi “benimin” ağası,
Olacağım vatanının ağası. (202, 78-79)*

Şairin faaliyet amacını yansıtan *Esaret Yoksa Ölüm?* (1984) şiirinde özgürlük problemi önemli toplumsal siyasi faktör olarak canlandırılmakta. Burada şair betimlediği, bir miktarda mecazi üslubun olanaklarından yararlanarak oluşturduğu hayvan karakteriyle esaretle ölümü karşılaştırmaktadır. Şöyle ki zincirinden kurtulup ormana kaçan hayvan, kurt ulumasını duyunca korkuyla olduğu yerde kalır. Arkasında esaretin, önünde ise ölümün olduğunu bir an için düşünür ve yeniden esir olacağına ölmeyi yeğler. Şair bu durumu oldukça gerçekçi çizgilerle canlandırmıştır:

*Birden kulağına geldi uzaktan,
Tüyleri ürperten kurt uluması.
Bilmedi ne yapсын...
Durdu... bekledi
Ölümlü esaret arasında o.
Bilmedi hangisini seçsin o önce.
Boynunun zinciri akla gelince
Önceki korkusu yüz kat çoğaldı,
O ormana doğru döndü, yol aldı. (200, 170)*

Köleliğe Sadakat (1991) şiirinde şair, Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde Azerbaycan'ı yönetenlerin imparatorluk cellatlarına destek vermelerini, ulusal özgürlük uğrunda mücadeleye kalkışan halkın önüne engel koymalarını kölelik, uşaklık olarak değerlendirir. Şair dünyada baş gösteren siyasi süreçleri gerektiği gibi değerlendirmeyen, bu yüzden de kendi halkına düşman olan böyle yöneticileri sert bir üslupla suçlar:

*Taşmak zamamı geldi,
biz ne kadar duralım?
Merkezin çaldığıyla yine mi oynayalım?
Ne zaman bileceğiz biz*

*Uysallık – millətləri dəfnəder diri diri,
Uysallık – hər durumda
özgürlüğüün zinciri! (201, 47)*

Türkiyəli ədəbiyyat araştırmacısı Hüsniyə Mayadağlı'nın da belirttiği gibi, bütün faaliyyəti boyunca “özgürlük konusunu dile getirmiş”, “özgürlüğü həyatının başlıca idealinə döndürmüş” (248, 27) olan Bahtiyar Vahabzadə'nin fərqli şiirlərində bu motif belərin bəçimə əksətilirilmişdir. Şairin *Özgürlük* şiirində Azərbaycan'ın uzun illər sonra yenidən bəğımsızlığına kavuşması milli dəğər olaraq nitələndirilir:

*Özgürlük, özgürlük!
Ömrüm boyunca,
Sənin açın oldum,
muhtacın oldum. (188, 209)*

Özgürlük şiirinin davam edən dizələrində şair, özgürlük kavramının yalnız siyasi anlamda değıl, aynı zamanda kişisel anlamda da büyük önəm arz ettiğıne diqqət çeker. Onun düşüncesinə görə, millət kazandığı özgürlüğün sonuclarını özəl həyatında hissetmediğı için onun gururunu yaşayamaz. Çünkü özgürlük öyle bir mənəvi dəğər ki o, bütün olaraq algılanmalıdır:

*Özgürlük aşkıyla kol kola vardık,
Özgürlük namına bayraq yüksəlttik.
Serptik kanımızı kədəmlərinə,
Pahaliya patladın sen bize pahaliya.
Özgürlük! Nihayət, kavuştuq sana,
Ama diyəmedik: Şükür Allah'a. (188, 209)*

Göründüğü gibi edip şiirde özgürlük anlayışının geniş kapsamlı olduğunu belirtmekle birlikte özgürlüğe tam olaraq kavuşmadan mutlu olmanın imkansızlığını düşünmektedir.

Ədəbiyyat eleştirmeni Mürşit Memmedli ünlü şairin 80. yaş gününə yazdığı *Üstat* makalesində: “Bahtiyar Vahabzadə bütün bir özgürlükçü kuşağın düşünürü, eğiticiyi və üstadı oldu. Onun imzası olmadan milletin bəğımsızlık hərəkatı yarım kalırdı.” (99) fikrini iləri sürmüşdür. Hiç kuşkusuz, vətəndaş şairin faaliyyət yolu diqqətlə izləndiğində bu düşüncələrin doğruluğunu anlamamak mümkün değıldir.

Bahtiyar Vahabzadə'ye görə, bəğımsızlık milli düşüncenin, kendini kanıtlamanın ən önəmli təzahür şəklidir və millət bəğımsızlığına kavuşmadan dünya uygarlığını zənginləşdirmə olanağından yoksundur. Edibin düşüncesinə görə, “bəğımsızlık, özgürlük hər halkın, milletin, toplumun doğəl hakkıdır, o, Allah tərəfindən gönderilmiş doğəl sərvettir. Hər milletin kendi bəğımsızlığı için mücadələ etmə, onu koruma hakkı vardır. Bu hakkı doğə, yaradılışın kendisi ona bahşetmişdir. Özgürlükten yoksun, bəğımsız devlətlə sahip olmayan millətlər zamanın və tarixin sınavlarından keçmə olanaklarına sahip değıldir.” (136, 28) Şair ulusal bəğımsızlığa o kadar önəm vermişdir ki Azərbaycan'ın kuzeyinin bəğımsızlığına kavuşmasından sonra bile bu konudaki düşüncələrini şiire yansıtmaya davam etmişdir.

Bahtiyar Vahabzadə *Azərbaycan Askeri* (1992) şiirində vatanın sınırlarını koruyan askərlərə səslənərək onları topraklarımızı göz diken gəddar, zalim düşməndan intikam almaya çağırır. Şair, ana toprağın nöbetində bekleməyi hər vatan evladı için “şərəf, şöhrət, şən” bilir:

*Başımızın üstündədir üç renkli bayraq,
Evvelimiz, ahirimiz bu ana toprak.
Bu toprağın nöbetində əzimlə durmaq
Bu milletin oğlu için şöhrət, şərəf, şən. (201, 52)*

Azerbaycan (1991) şiirinde ise şair, yurdun kurtuluşu için kurban giden şehit oğulların hatırasının hiçbir zaman hafızalardan silinmeyeceği düşüncesini ifade ederek şöyle yazar:

*Şehitlerin kamı ile yoğrulmuştur
toprağımız,
Kalbimizde dalgaların üç renkli
bayrağımız. (201, 61)*

Bahtiyar Vahabzade'nin şiirlerinde bayrak kavramı da belirgin bir biçimde ifade edilmiştir. Ulusal bağımsızlık sorununun temsil edilmesinde önemli simgelerden biri olan bayrak kavramının ilk örneklerine Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi'nde (1918-1920) rastlandığını hatırlatmakta fayda var. Bu dönemin ünlü şairlerinin faaliyetlerinde bayrağa özgürlük ve bağımsızlığın simgesi olarak yaklaşmış, onun özellikleri yüce şiirsel ifadelerle anlatılmıştır. Şöyle ki Ahmet Cevat'ın *Azerbaycan Bayrağına*, Yurdun Bayrağı, Cafer Cabbarlı'nın *Azerbaycan Bayrağına*, Ali Yusuf'un *Bayrak*, Ümgülsüm Sadıkzade'nin *Bayrağım İnerken* vb. şiirleri bu bakımdan önemlidir. (105, l.c., 11-16)

Bahtiyar Vahabzade'nin *Günahtan Günahtır* (1995) şiirinde bağımsız Azerbaycan'ın üç renkli, ay yıldızlı bayrağı Sovyet Dönemi'nin orak çekiçli, kırmızı bayrağı ile karşılaştırılır. Şair, bağımsız Azerbaycan'ın bayrağını "helal", Sovyet Azerbaycan'ının bayrağını ise "haram" sıfatı ile nitelendirir:

*Üç rengim, yıldızım, bir de hilalim,
Benim öz bayrağım, canım, helalim.
Oraklı çekiçli o al bayrağın
Bize getirdiği – kölelik, garez.*

*O haram bayraktan helal bayrağın
Farkını bilmeyen kadrini bilmez. (201, 147)*

Yukarıdaki dizelerde şiir karakteri olarak düşünülmüş "bayrak" bu eserlerin toplumsal, siyasi ağırlığını artıran edebi faktör olarak nitelenmektedir. Şaire göre, "Bayrak (kültürel çalışmalar, ideoloji, devletçilik) bir sembol olarak Türk'ün gurur ve belirginlik simgesinin geleneği gibi hem millilik hem de vatan bilinci ve ülküsü olarak ifade edilmektedir. Bayrak ve ona yaklaşım da zihinsel değer olup çağdaş fikir ve düşüncenin merkezinde siyasi ideolojik bilinç, bireysel anlayış ve terbiye kaynağı gibi temsil edilmektedir. Sanatçılar bayrağa sözün sınırlarından, hücrelerinden gelen sırayeti ile bütün durumlarda devletçilik, bağımsızlık simgesi gibi bitkin yaklaşım sergilemişler." (177, 197) Bu bakımdan şairin bayrağa sembolik öge olarak yaklaşması tesadüf değildir:

*Üç renkli bayrağın gölgesinde ben,
Kapkara toprağı vatan görmüşüm.
Zafer güllerini devri kadimden
Bayrak ışığında biten görmüşüm.
Bayrak benliğimdir, bayrak kimliğim
Bayrak öz yurduma öz hakimliğim. (201, 224)*

Bayrak (1998) şiirinden örnek verdiğimiz bu parçada şair bayrağı vatanın milletin geleceği, varlığı olarak değerlendirir. Şairin bayrağa bu derecede önem vermesi, onu kutsallaştırması kan hafızasından, Türkçülük ülküsünden, ecdadının özgürlük uğrunda verdiği mücadelelerden kaynaklanır.

Vatan Marşı (1992) şiirinde Bahtiyar Vahabzade özgürlüğün Azerbaycan'ın her evladının doğal hakkı olduğunu vurgulamaktadır. Şair aynı zamanda şöyle bir duruma da dikkat çeker: Azerbaycan halkı bütün insanlığın dardını kendi derdi

bildiği için ulusal bağımsızlığımız da bu büyük inançtan doğmuştur:

*Ey Azerbaycan'ımız,
Türkün Oğuzlar vatani,
Er oğullar, er yiğitler,
erkek kızlar vatani.
Senin hakkındır özgürlük,
senin aşkıdır iman,
Tapınır hakka ve insanlığa
haktan doğan.
Beşerin derdini kendi derdi bilmiş
milletimiz,
Bizim kendi niyetimizden
doğmuş hürriyetimiz. (201, 60)*

Vatan Marşı şiiri konu ve ideoloji bakımından ilgi çekmekle birlikte bağımsızlıkla ilgili yazılan şiir örnekleri içerisinde dikkat çeker. Eserin özgün oluşunu nitelendiren durumlardan biri de onun yüce vatanseverlik gayesi ile yoğunlaşmasıdır:

*Ey vatan oğlu, düşün,
bil ki senindir bu vatan,
Yarının hem bugünün hem de
dünündür bu vatan.
Senin öz devletin, öz milletin,
öz ceddin var,
Vatan uğrunda ölenler
ölümünden doğarlar. (201, 60)*

Dr. Asife Telmankızı'na göre, *Vatan Marşı* Türkiye'nin milliyetçi şairi Mehmet Akif Ersoy'un *İstiklal Marşı*'na benzemektedir. Bahtiyar Vahabzade'nin şiir sanatını inceleyen

bazı araştırmalarda şairin *Vatan Marşı*'nı yazarken *İstiklal Marşı*'ndan etkilendiği ile ilgili birtakım yorumlara rastlanmaktadır. Ancak şu da var ki Bahtiyar Vahabzade'nin *Vatan Marşı* ile adı geçen eser arasında herhangi bir benzerliğin bulunması sadece yüzeysel niteliktedir. Şair sadece geleneksel biçim kalıbına dayanarak Azerbaycan'ın problemlerini yansıtmaya çalışmış ve başarılı olmuştur.” (136, 27)

Bahtiyar Vahabzade'nin *İlk ve Son Derdim – Vatan* (2006) şiiri de özgürlük motifleri açısından zengin şiir örneklerinden biri olarak ilgi çekmektedir. Gurbette yaşayan besteci Adil Bebirov'a adanan bu şiirde şair vatan, yurt hasretini anlatırken özgürlük arzularını ifade etmeye çalışmıştır.

Şairin sanat hayatında kendine özgü bir yere sahip olan *Siz Büyüğü Ey Büyükler* (1990) şiirinde köleliğe, sömürgeciliğe karşı itiraz belirgin bir biçimde yansıtılmıştır. Milleti yönetenlere hitaben yazılan bu şiirde şairin özgürlük, bağımsızlık arzuları ifade edilmektedir:

*Köleliği kendimize sığınak bildik,
Büyükleğin önünde
hep süründük dizlerimiz üzerinde.
Sanmıştık ki kölelikle
Saygısını kazanırız
Merkezdeki büyükleğin.
Biz bilmedik eğildikçe
“henüz azdır,” diyecekler.
Daha fazla eğecekler. (201, 18-19)*

Şiirde açıklanan düşünceye göre, milletin önde giden aydınları, devleti yöneten kişiler sömürgeci cellatların önünde eğildikçe köleliğin ömrü uzayacaktır. Halkın büyükleri millete yaslanmalı, milletle birlikte yükselmeli, esaretten kurtulmalıdır:

*Ey halkımın büyükləri,
Büyük olun küçülməyin.
Eğilməyi hörmət için yol bilməyin.
Siz millətə yaslısanız
Arkanızdakı millət durur.
Korkunuzdan əgilsəniz,
Karşıınızda daha böyük zillət durur.
Millet ilə siz birsiniz.
Korkunuzdan əgilirən
Milleti də əğersiniz. (201, 19)*

Şairin *Şer- Şeytana Hayır – Allah'a* (1991) şiirində yetmiş seneden fazla Sovyet esaretinə boyun eğmək zorunda kalan Azərbaycan halkının varlığına çöken ataletə, zulmə, haksızlığa tahammül etmək, kendinə, kaderinə kayıtsızlık vs. gibi olumsuz ahlaki manevi özellikler eleştirilmektedir. Şiirde şairi rahatsız eden asıl sorun uzun yıllar süren esaret tarihinin halkın maneviyatına bulandırdığı köle psikolojisi dir:

*Biz açamadık, bizim için de
Otuz dokuzunu açan bulundu.
Hayırdakı gerideyiz, zarardakı önde,
Bizi kör cəhalet bu hâlə koydu.*

*Eriyor usulca atalet buzu,
Milletler hakkımı algılıyor artık.
Açıldı kapının otuz dokuzu,
Kırkuncı kapının eşğindeyiz (201, 25).*

Şiirde açıkça sezilen kötümserlik havası da sırf bundan kaynaklanmaktadır. Şöyle ki şair geleceğe her ne kadar umutla bakarsa baksın o milletin kaderiyle ilgili endişesini gizleyemiyor. Azərbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından bir süre

önce yazılan bu şiire aynı zamanda şairin yıllardan beri özlemini duyduğu bağımsızlık arzuları da yansımıştır:

*Komşuda duyulan özgür günlerin,
Sedası bizim ile hiç gelemedi.
Ya ne zaman gelecek bizim günlerin
Ak atlı yığidi, Melik Memmed'i?⁵ (201, 26)*

Şairin *Şer – Şeytana Hayır – Allah'a* şiirinde ortaya atılan mesele biraz farklı şekilde *Birbirimize Attığımız Taş* (1995) şiirinde de görülmektedir. Edip, yüzyıllarca milletin ruhuna, varlığına sinen esaret, kölelik, uşaklık duygusunun yine de yaşamakta olduğuna dikkat çekmiştir:

*Keleşçe çıksa da kollarımızdan,
Kölelik yine de beynimizdedir.
Bir büyük maksadı unuturuz biz;
Birdir vatanımız, birdir ilimiz.
Birbirimize attığımız taş
Vatana, millete değer a kardeş. (201, 39)*

Şairin diğer şiirlerinde de bu veya buna benzer motifler ifade edilmektedir. Örneğin, *Niçin* (1998) şiirinde edip yıllar süren çabalar sonucu kazanılan bağımsızlıktan sonra da milletin dert ve üzüntüden kurtulamadığına dikkat çeker. Şairin düşüncesine göre, istiklal öyle büyük bir servettir ki bu servet bütün milletin refah içinde hayat sürmesini sağlamalı, onun temelinde durmalıdır. Eğer ülkenin her sıradan vatandaşı özel hayatında milli istiklalın faydalarını, getirilerini hissetmezse o zaman istiklalın değeri anlaşılmayacak ve halk neyi kazandığının pek de farkında olmayacaktır:

⁵ Melik Memmed bir masal kahramanıdır.

*İstiklale kavuştuk, ümitler doğrulmadı,
Eski hamam, eski tas,
ben dediğim olmadı.
İpliğimiz çürümüş yaptığımız yamada,
Ümitleri, inancı zaman yok etti, niçin?
Şehitlerin kanıyla sulanan bu toprakta
Gül çiçek açacakken bizde
çalı açtı, niçin? (201, 258)*

Şair yine de yeri geldikçe ulusal bağımsızlığı gerektiği gibi değerlendirmeyenlere, bağımsız devletimizin kurulmasına rağmen hâlâ imparatorluk zamanlarını özlemle ananlara, bir gün eski günlerin geri geleceğini umarak yaşayanlara, “saatini Moskova saatine göre” ayarlayarak “kurtuluşu” kuzeyde arayanlara sert bir şekilde itiraz etmiştir:

*Anne birse vatan da bir a bala,
İstiklale sırt dönerek esneme.
Ne dikmişsin gözlerini şimale?
Yüreğinde iki vatan besleme. (201, 294)*

Sosyal konusu ile diğerlerinden seçilen *Unutulsun Unutkanlık* (1992) şiirinde Bahtiyar Vahabzade Azərbaycan halkının zihnîyetinde, hafızasında derin kökler salmış, birçok tarihi felaketlerimizin temelinde duran unutkanlık sorununa dikkat çekerek insanları bu hastalıktan kurtulmaya, çare aramaya çağırır. Şiirden çıkan sonuca göre, tarihte yaşanan hiçbir olay unutulmamalıdır. Tam tersi, yaşanan olaylar öğrenilmeli, ciddi şekilde incelenmeli, hatalardan ders çıkarılmalıdır. Adı geçen şiirde şair, okurun dikkatini 28 Nisan 1920’de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin 11. Rus Ordusu tarafından işgal

edilmesine çeker. Şair, aynı felaketin bir daha tekrarlanmaması için yenilgimizin sebeplerini aramaya çağırır:

*O bed günün,
rezil günün hatırası
İniltiyle dindirilsin.
Hareketi durduralım,
Hafızayı uyandıralım:
Bilelim niye indirildi bayrağımız.
Niye bizim başımızda
çatladı kendi çanağımız. (201, 325)*

Şairin Azerbaycan’ın bağımsızlığına adanmış şiirlerinin içerisinde *Torunum – İstiklalim* (1995) şiiri de dikkat çekmektedir. Şiirin ilgi çeken yönlerinden biri şairin onu küçük torununa hitaben yazmış olmasıdır. Azerbaycan’ın bağımsızlığının torunu ile aynı yaşta olduğunu vurgulayan şair bu gerçeğe sembolik anlam vermektedir. Onun düşüncesine göre, Sovyet esaretini görmüş insanların ruhunda hâlâ kölelik, mahkûmluk duygusu yaşamaktadır, yeni doğan genç nesil ise bağımsız bir ülkenin vatanı olarak büyüyüp eğitildiği için onlar ruhen, manevi yönden özgürler:

*Oğullar, torunlar korurlar elbet,
Dedelerin kazandığı bu istiklali.
Bu bayrak altında büyüyenlerin
Ruhu da kendi gibi özgür olmalı. (201, 358)*

Bahtiyar Vahabzade’nin Türk Dünyasının ve Azerbaycan’ın farklı tarihi şahsiyetlerine adanan şiirlerinde de ulusal bağımsızlık sorunu ifade edilmektedir. Bu bağlamda şairin *Atatürk, Hayalperest, Zindanda, Moabit, M.E. Resulzade’nin Hatırasına, Hakka Heykel Dikildi* ve diğer şiirleri ilgi çeker.

Atatürk (1992-1998) şiirinde edip Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, İstiklal Savaşı'nın kahramanı Mustafa Kemal Atatürk'ün şahsiyetini canlandırmaya çalışmış, sade bir ailede büyümüş bu insanın Türk milletinin atası olma makamına yükselmesinin sebeplerini açıklamaya çalışmıştır. Şairin en büyük arzusu kaybedilen toprakların geri alınması, parçalanmış vatanın birleştirilmesi için Azerbaycan'da böyle bir kahraman insanın dünyaya gelmesidir. Türkistan'ın istiklali uğrunda canından geçen Enver Paşa'nın anısına yazdığı *Hayalperest* (1999) şiirinde şair, Türk Dünyasının özgürlüğünün Turan birliğine dayandığı fikrini vurgulamıştır. *M.E. Resulzade'nin Hatırasına* şiirinde ise edip, 1918 – 1920 yılları arasında var olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucusuna büyük sevgisini ifade etmiştir:

*Bu toprağın kendisi kadar
Bu toprağa sevgiyle doluydun.
Bu toprağın yoluna da
Sen kendi canını koydun.
Borçlu iken vatan sana, halk sana
Her şey döndü tersine.
Bu toprakta veremedik
Bir mezarlık yer sana. (201, 15)*

Şair, M.E.Resulzade'nin vatan için canından geçtiği hâlde mezarının gurbette olmasına çok büyük üzüntü duyar. O, aynı zamanda Sovyet Dönemi'nde vatani yabancılara satanlar, memleketi talan edenler için dikilen heykellere bir vatandaş olarak itiraz eder:

*Riyalarla, boyalarla,
Yetmiş yıldır uyumuşuz,
Görün, kimlerin yerine*

*Kimlere heykel dikmişiz.
Ancak ana tabiatın
Bir ezeli kanunu var,
Temelinde aşk olmayan
Tunç da olsa hemen yıkılır. (201, 16)*

Azerbaycan'ın büyük şairi Hüseyin Cavid'e adanan *Hakka Heykel Dikildi* (1997) şiirinde Sovyet Siyasi Rejimi Döneminde Azerbaycanlı aydınların başına getirilen facia ve musibetler tasvir edilmektedir. (201, 388-389) Molla Nasreddin edebi okulunun kurucusu, büyük hiciv ustası Celil Memmedguluzade'ye adanan *Mirza Celil* (1958) şiirinde Bahtiyar Vahabzade edibin biyografisinin vatan tarihiyle, halkın acı ve ıstıraplarıyla uyumlu olduğuna dikkat çekmiştir. Bu kudretli düşünürün küçük bir barakadan dünyaya açıldığını şaşkınlığını gizleyemeyen şair özellikle bu durumu belirtmeye çalışmıştır:

*Küçük bir barakanın önünde baş eğiyorum,
Kendi kendime diyorum:
Bu karanlık barakadan
Bizim ana vatana ışık düştü bir zaman. (196, 284)*

Şairin İkinci Dünya Savaşı'nda Nazi kampında kahrmanca hayatını kaybeden ünlü Tatar şair Musa Celil'e yazdığı *Zindanda ve Moabit* (1957) şiirleri, aynı zamanda *Uçun Nağmelerim* (1966) manzumesi de özgürlük ruhu ile yoğrulmuş edebi örneklerdendir. Edip, düşmana esir düşen bu kahraman şairin büyük kudret ve irade sahibi olarak bir an bile mücadeleden vazgeçmediğini, ölüm kampında mahpus hayatı yaşarken kalemi ile sevgili halkına, vatanına elinden gelen hizmeti esirgemediğini şiire aktarmıştır:

*Ey esaret yuvası! Sen bildin mi sinende,
Yarandı en muhteşem özgürlük nağmeleri?! (196, 225)*

Edip, kahraman şairin ölümün gözlerine cesaretle bakması ile halkının özgürlük simgesine dönüştüğüne dikkat çekmiştir. Şairin özgün yazı üslubunun ürünü olan *Uçun Nağmelerim* (1966) manzumesi de özgürlük, hürriyet düşünceleri açısından zengindir.

Azerbaycan'ın bağımsızlık kazanmasının ardından Sovyet İmparatorluğu'nun çökmesini kabullenemeyen Rusya'nın Bağımsız Devletler Birliği (BDB) adıyla imparatorluğu yeniden yapılandırma niyeti ülkenin birçok vatansever kalem sahibi gibi Bahtiyar Vahabzade'yi de fazlasıyla öfkelenmişti. Bu olay üzerine yazmış olduğu *Yenilemiş İttifak* (1991) şiirinde milleti uyanık olmaya, kurnaz düşmanın tuzağına düşmemeye çağırırmaktadır:

*Bilelim, "yenilemiş ittifak" nedir?
Bu da başka tuzak, başka hiledir.
Nedir yenileşmek?
Vaktin, zamanın
Kör gözün üstüne taze sürmesi,
Gören gözlereyse gül üfürmesi.
...Yine de kullağa secde kılması,
O köhne, o çürük boyunduruğun
Bir miktar, azıcık gevşetilmesi. (201, 32)*

Edibin 1995'te kaleme aldığı *İki Bayrak ve İki Başlı Kartal* şiirlerinde Rusya'nın yeni İmparatorluk siyaseti sert bir dille eleştirilmektedir. Şair, büyük uğraşlarla ve kanlar pahasına kazanılan ulusal bağımsızlığın korunmasını en önemli koşullardan biri olarak görmektedir. Şiirde eski Sovyetler Birliği'nin dağılmasını hiçbir şekilde kabullenemeyen imparatorluk sevdası

hıllarının Çeçen halkına açtığı acımasız savaşı ulusal haklara saldırı olarak değerlendiren şair, zulüm ve zalimlikle hiçbir milleti tek bayrak altında birleştirmenin mümkün olamayacağı düşüncesini savunur.

İstiklal ülkesünün özgün ifade biçimi ile öne çıkan *Kendi Kendini Tanımak* (1992) şiirinde şair Azerbaycan'ın bağımsızlığının dünya devletleri tarafından tanınmasını bir vatandaş olarak alkışlar. Edip, ülkesinin bağımsızlığına kavuşmasını büyük sevinç ve gururla geniş okur kitlesine beyan eder:

*Bugün yüz beş ülke tanımış bizi –
Yepyeni yaranmış devletimizi.
Artık yeryüzünde kendi yerimiz var,
Karşıda ışıktı günlerimiz var. (201, 39)*

Lakin bu sevincin içinde şairi endişelendiren bir durum dikkati çekmektedir ki o da dünya devletlerinin bizi tanıdığı hâlde kendi kendimizi tanımamamızdır. Soruna felsefi açıdan yaklaşan şair, her milletin kendi kendini tanımaya özel önem vermektedir. Şiirden çıkan sonuç şu ki millet kendini tanımadığı takdirde kendi yaptıklarının farkında olmayacak, bu da ulusal bağımsızlığın değerini anlamakta, algılamakta önemli güçlükler yaşatacaktır:

*Ama unutmak ki başkalarının
Bizi tanımaması henüz şart değil,
Seçelim içimizde eğriden düzü
Bakalım tanıdık mı kendi kendimizi?
Önce kendini tanımayan zat
Kendini dünyaya hiç tanıtamaz. (201, 39)*

Bahtiyar Vahabzade'nin *Eğer Korunmazsa İstiklalimiz* (1992) şiirinde Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşmasından

sonra ülkenin iç ve dış siyasetinde ortaya çıkacak problemlerin oluşturabileceği güçlüklerle dikkat çekmiştir. Şiirde şair özgürlüğü, bağımsızlığı büyük bir mutluluk, milletin doğal hakkı olarak nitelendirmekte, onun çok fazla kurban verilerek kazanıldığını vurgulamaktadır:

*Özgürlük, saadet hakkımdır benim,
Allah çok görmesin bu hakkı bize.
İstiklal yolunda kurbanlar verip
Sonunda ulaştık isteğimize. (201, 41)*

Şiirin sonunda uzun yıllar esaret hayatı yaşayan halkımızın yeniden sömürge boyunduruğuna girebileceğinden endişelenen şair devleti yönetenleri uyanık olmaya, düşmanın kurbanlıklarına kanmamaya çağırır:

*Bizi mahveder bu rahatlığımız,
Eğer korunmazsa istiklalimiz! (201, 43)*

Bahtiyar Vahabzade'nin *Ben Türk'üm* (1995), *Doğum Günü'nü Kutlu Olsun* (1995) gibi pek çok şiirinde milletin ismi ile ilgili meselelere çözüm sunulmaktadır. Şair, eski tarihe sahip olan bir halka yeni isim arayanlara sert bir şekilde itiraz eder.

Özetle, Kuzey Azerbaycan'ın bağımsızlık sorunu Bahtiyar Vahabzade'nin faaliyetinde belirgin bir şekilde göze carmaktadır. Şiirin birçok eserinde ortaya konulan çeşitli problemlerin arkasında da özellikle yurdun özgürlük ve bağımsızlık meselesi durmaktadır.

SONUÇ

İncelemelerden anlaşıldığı gibi, Bahtiyar Vahabzade'nin şiir sanatında bağımsızlık düşüncesi taşıyıcı fonksiyon olmuş, geniş ve kapsamlı bir şekilde edebiyata aktarılmış, kendine özgü nitelik, ton ve özelliklerle ifade edilmiş, şairi her zaman düşündürülen problemlerden biri olmuştur. Bu durum, bir yandan problemin anlam konu tutumunda diğer yandan estetik bağlamda gerçekleşmektedir. Şöyle ki edibin şiir ve manzumelerinin önemli bir bölümünde bu düşünce asıl konu olarak dikkat çekmektedir.

Bahtiyar Vahabzade bir şair olarak Samed Vurgun, Resul Rıza, Süleyman Rüstem, Osman Sarıvelli, Ali Kerim, Balaş Azeroğlu, Nigâr Refibeyli, Hüseyin Arif, Memmed Araz, Halil Rıza Ulutürk, Ali Tude, Kabil, Fikret Koca, Ramiz Rövsen, Memmed İsmail ve diğer şairlerin üyesi olduğu edebi kültürel ortamda yaşamış ve üretmiştir. Bağlı olduğu çevrenin sosyal siyasi ve edebi kültürel koşulları onun biyografisinde, dünya görüşünde faaliyetinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Bahtiyar Vahabzade'nin edebi mirasında bağımsızlık konulu şiirler önemli yerlerden birini tutmaktadır. Bütün faaliyeti boyunca toplumsal siyasi problemlerin içerisinde olması onun edebi dünyasını fazlasıyla etkilemiştir. Edip, Sovyet siyasi rejimin en sert dönemlerinde bile istiklal, hürriyet, bağımsız devletçilik gagesi ile yaşamış, bu düşüncüyü çeşitli biçimlerle sunmaya çalışmıştır. Şairin evrensel konularda kaleme aldığı eserlerinin önemli bir bölümünde dolaylı olarak ulusal bağımsızlık sorununun şiire yansıtılmasına çalışılmıştır.

Bahtiyar Vahabzade'nin şiir sanatında bağımsızlık ülküsünün aktarılmasında ana dili sorunu ile ilgili yazılar önemli rol oynamaktadır. Şair her zaman bu soruna dikkat çekmiş, farklı yazılarında onun çeşitli durumlarını ve boyutlarını belirtmeye

çalışmıştır. Edibin ana dili sorununa bu kadar önem vermesi rastlantısal değildir. Çünkü onun düşüncesine göre, dil her milletin varlığının başlıca tezahürlerindendir; dilini kaybeden bir toplumun kendi milli etnik varlığını koruyabilmesi imkânsızdır.

Bahtiyar Vahabzade'nin şiir sanatında kişilik özgürlüğünün insan ve zaman bağlamında açıklanması şairin probleme daha geniş bir zemine yaklaştığını göstermektedir. O, bir sanatçı olarak ait olduğu milletin özgür yaşaması, dünya halkları içerisinde hak ettiği yere gelmesi, ulusal bilincinin farkına varması, en önemlisi ise her bireyin vatandaş olarak şekillenmesi için pek çok şartın önemli olduğuna dikkat çeker.

Bahtiyar Vahabzade ulusal bağımsızlık düşüncelerini yaymak için evrensel konularda yüksek estetik ve düşünce değerine sahip çok sayıda şiir yazmıştır. Sovyet Dönemi'nde evrensel konularda edebi eserler yazmak ideolojik propagandanın asıl içeriği olarak düşünülse de şairin faaliyetinde bunun ideolojik propagandayla bağdaşmayan farklı tezahürlerine rastlanılmaktadır. Şöyle ki o, evrensel konulara, başka halkların mücadele tarihine, daha çok ulusal bağımsızlık düşüncelerini yaymak amacıyla başvurmuştur. Bahtiyar Vahabzade'nin evrensel konularda yazdığı şiir ve manzumelerinde bağımsızlık düşüncesi kendine özgü bir tarzda ifade edilmiştir.

Bahtiyar Vahabzade'nin şiir sanatında Dağlık Karabağ sorunu, topraklarımıza göz diken Ermeni gaspçıların işgal siyaseti, kendi vatanında vatansız olan sığınmacıların yurt özlemi gibi konular en önemli yerlerden birini tutmaktadır. Geçen yüzyılın sonlarında Sovyet siyasi rejimin çöküşünün ardından ortaya çıkan bu problemler şairin faaliyetinde yeni bir sayfa açmış, ulusal bağımsızlık düşüncesinin kendine has konu ve tonlarda ifade edilmesini sağlamıştır. Edibin bu konuda kaleme aldığı eserlerinde Ermeni zulmü, sığınmacılık, zorunlu göçmenlik, toprak, yurt özlemi, vb. konularla birlikte özgürlük,

bağımsız devletçilik meselelerine de değinilmiştir. Şair, Azerbaycan'ın özgürlüğü ve bağımsızlığından bahsederken yeri geldikçe Karabağ kaybının doğurduğu sorunlara da dikkat çekmiş, hassas vatandaş gözlemi ile halkı düşündüren, endişelendiren problemleri gözden kaçırmamaya çalışmıştır.

20 Ocak faciası Bahtiyar Vahabzade'nin bağımsızlık şiirlerinde yeni bir merhalenin başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Şairin Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesi yolunda yeni bir sayfa olarak algıladığı bu facia onun faaliyetinin toplumsal siyasi konu bakımından gelişmesini sağlamıştır. Bu olayların ardından kaleme alınan *Şehitler* manzumesi Azerbaycan şiir tarihinde şehitlik konusunda yazılan en mükemmel edebi örneklerden biri olarak değerlendirilebilir.

Bahtiyar Vahabzade'nin bağımsızlık şiirlerinin önemli bir bölümünü Güney Azerbaycan'la ilgili eserleri oluşturmaktadır. Faaliyetinin ilk dönemlerinden itibaren Güney Azerbaycan sorunu şairi derinden düşündürmüş, bu konuda eşsiz sanat örneklerinin oluşmasını sağlamıştır. Edibin şiir mirasının kronolojik boyutta gözden geçirilmesi onun her zaman bu konuda hassas olduğunu göstermektedir. Şöyle ki o, şiir ve manzumelerinde Güney Azerbaycan konusuna defalarca başvurmuş yüksek edebi değere sahip eserleri ile bu problemin büyümesine, milletin ortak derdine dönüşmesine çalışmıştır. Bahtiyar Vahabzade'nin Azerbaycan'ın parçalanması sorununu anlatan *Gülistan* (1959) manzumesi Sovyet siyasi rejimin en sert dönemine kaleme alınmış şiir örneklerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Eserde şair kusursuz bir şekilde Azerbaycan'ın parçalanması ve sömürge tarihine edebi bir gezi düzenlemiş, imparatorluğun eliyle halkın sürüklendiği bu facianın acı, üzücü manzarasını oluşturmuştur. O dönem için çok büyük cesaret olan bu adım sadece edebiyat çevresinde değil, sosyal siyasi arenada da büyük yankı uyandırmıştır. Edip

aynı zamanda *Marziye* və *İstiklal* manzumeleri ilə Azərbaycan'ın parçalanması tarixini canlandırmaya çalışmışdır.

Bahtiyar Vahabzadə'nin faaliyyətində bağımsızlıq düşüncəsinin yansımada onun başvurduğu konuların, ortaya koyduğu problemlərin etkisi və önemi başlıca faktörlerden biridir. Bu anlamda şairin şiir və manzumeleri konu yeniliği, çeşitliliği və ortaya attığı problemləri ilə diqqət çəkməkdir. Edibin eserlərində klasik söz sanatının zengin hazinesindən yararlanma eğilimleri, gelenekləri yaşatma və geliştirme çabaları öne çıkmaktadır.

Bahtiyar Vahabzadə'nin bağımsızlıq şiirlerinde çağdaşlık ruhu belirgin bir biçimde ifadə edilmektedir. O, zamanın nabzını, ruhunu yakalamaya çalışmış, toplumu endişelendiren sorunlara diqqət etmiş ve bu zeminde eserlerinin güncelliğini, çağdaş ideolojisini sağlayabilmiştir.

Bahtiyar Vahabzadə'nin bağımsızlık konusunda yazdığı şiirler kendine özgü biçim, dil ve üslup özelliği, özgün, benzersiz ifade tarzı ile ayırt edilmektedir. Ayrıca şunu da belirtmekte yarar var ki şairin bağımsızlık konusunda yazılan eserlerinde konunun özgünlüğüne düşünce yeniliği eşlik ettiğinden edebi güncellik arz etmektedir.

Tabii ki bu araştırmada Bahtiyar Vahabzadə'nin faaliyetinde bağımsızlık düşüncesini bütün yönleriyle araştırmak mümkün değildir. Bu yüzden de monografide en önemli meselelerle yetinmek uygun bulunmuştur. Gelecekteki araştırmalarda problem daha kapsamlı olarak inceleneceğinden, bu monografinin ayrı ayrı bölüm ve seçeneklerinde ortaya atılan problemlerin bağımsız olarak tahlil edileceğinden kuşku yoktur. Bu anlamda okurların tartışmasına sunulan monografi gelecekte Bahtiyar Vahabzadə'nin faaliyetinin ayrı ayrı problemler üzerine öğrenilmesine adanacak araştırmalar için bir nevi zemin hazırlamıştır.

KAYNAKÇA

Azerbaycan Türkçesinde

1. Abasov Abdulla. Həyat və bədii həqiqət. Bakı: Nurlan, 2005, 406 s.
2. Abbasov İlham. Əbədiyaşar şair Bəxtiyar Vahabzadə. «Palitra» qəz., 2009, 3 aprel, № 34 (1322)
3. Abdulla Abbas. Erməni məsələsi və ya oğru elə bağırır, doğrunun bağı yarılr. Bakı: Yurd, 2003, 51 s.
4. Abdullayev Cəlal. Lirikə və zaman. Bakı: Yazıçı, 1982, 178 s.
5. Abdullazadə Arif. Şairlər və yollar. Bakı: Elm, 1984, 224 s.
6. Ağayev Əkbər. Əsrin tərənnümü, Bakı: Yazıçı, 1980, 231 s.
7. Ağayev Əkbər. Poeziyanın qələbəsi. «Bakı» qəz., 1984, 7 noyabr
8. Axundlu Yavuz. İstiqlal şairləri. Bakı: Elm, 1998, 126 s.
9. Axundlu Yavuz. Ədəbi yaddaşdan səhifələr. Bakı: Adiloğlu, 2002, 173 s.
10. Alishanlı Şirindil. Sözün estetik yaddaşı. Bakı: Elm, 1994, 228 s.
11. Alishanlı Şirindil. Ədəbi-bədii düşüncənin sərhədləri. Bakı: Sabah, 2010, 360 s.
12. Allahverdiyev Vaqif. Müasir Azərbaycan poeziyasının inkişaf problemləri: Filol.elm.nam. ...dis. Bakı: 2000, 139 s.
13. Aristotel. Poetika, Bakı: Azərənşr, 1974, 192 s.
14. Asif Ata. İyirmi yanvar, «Hərbi and» qəz., 16–31 yanvar 2003, № 02 (6)
15. Aytmatov Çingiz. Zamanla həməhəng. «Kommunist» qəz., 1984, 19 noyabr

16. Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi poetikası (məqalələr toplusu). II kitab. Bakı: Elm, 2006, 496 s.
17. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 6 cildə, I c., Bakı: Elm, 2004, 1957, 760 s.
18. Azərbaycanın Bəxtiyarı. Bəxtiyar Vahabzadənin həyatı, yaradıcılığı və ictimai fəaliyyəti haqqında məqalələr toplusu. Bakı: Azərbaycan, 1995, 400 s.
19. Azəroğlu Balas. Qardaşım Bəxtiyar. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1985, 23 avqust
20. Bayramoğlu Alxan. Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırım əməlləri bədii ədəbiyyatda. //Ulduz, 2001, № 10, s. 78–82
21. Belinski V.Q. Seçilmiş məqalələri. Bakı: Gənclik, 1979, 228 s.
22. Bəxtiyar dünyası. Tərtib edən Azər Bağirov. Bakı: Təhsil, 2005, 128 s.
23. Binnətova Almas. Demokratiya və milli müstəqillik uğrunda mübarizənin Azərbaycan poeziyasında əksi. Filol.elm.nam. ...dis. Bakı: 1995, 159 s.
24. Birinci Beynəlxalq Bəxtiyar Vahabzadə Simpoziumunun materialları. Bakı: Qafqaz Universiteti, 2012, 545 s.
25. Cəbbarlı Nərgiz. Yeni nəsil poeziyası. //Azərbaycan, 2004, № 8, s.148-168
26. Cəfər Məmməd. Şairin səsi–xalqın səsi, «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1984,16 noyabr
27. Cəfərov Nizami. Bəxtiyar Vahabzadə. Bakı: Azərbaycan, 1996, 96 s.
28. Cilovdağlı Abbas, Şəhla Abbas qızı. Türk yurdu Qarabağ – yüz il müharibə, Bakı: Nərgiz, 2000, 440 s.
29. Dəmirli Mail. Dünyanın Bəxtiyarı. Bakı: Araz, 2003, 164 s.

30. Dəmirli Mail. B.Vahabzadə yaradıcılığında şəxsiyyət problemi. «Ədəbiyyat qəzeti», 2011, 11 fevral, № 5 (3756)
31. Elçin. Tənqid və ədəbiyyatımızın problemləri. Bakı: Yazıcı, 1981, 360 s.
32. Elçin. Ədəbiyyatımızın yaradıcılıq problemləri. Bakı: Təhsil, 1999, 564 s.
33. Eloğlu Səbahəddin. Şəhidlərin fəryadı. «Azərbaycan», 1997, № 5-6, s. 169–178
34. Əbülhəsənli Tofiq. İstiqlal işığında. Bakı: Şirvanşəfir, 1998, 118 s.
35. Əbülhəsənli Tofiq. Vətəndaş yangısı. Bakı: Gənclik, 1998, 176 s.
36. Əbdülhəsənli Tofiq. Müasir Azərbaycan poeziyası: mövzu, janr və üslub problemləri (1991-2005). Bakı: Elm, 2008, 268 s.
37. Ədəbiyyatşünaslıq. Ensiklopedik lüğət. Tərtib edən Əziz Mirəhmədov. Bakı: «Azərbaycan Ensiklopediyası» Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, 1998, 240 s.
38. Əfəndiyev Asif. İnam və şübhə. Bakı: Yazıcı, 1988, 172 s.
39. Əfəndiyev İlyas. Şairin lirikası. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1984, 16 noyabr
40. Əfəndiyeva Türkan. Azərbaycan dilinin leksik üslubiyatı. Bakı: Elm, 1980, 251 s.
41. Əhmədov Teymur. XX əsr Azərbaycan yazıçıları. Bakı: «Nurlar» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2004, 984 s.
42. Əkbərzadə Şahmar. «Sən Bəxtiyar oldun o zamandan ki...», «Azərbaycan gəncləri» qəz., 1984, 1 noyabr
43. Əliqızı Almaz. Güney Azərbaycan ədəbiyyatı: mərhələlər, təmayüllər, etüdlər, Bakı: Bakı Universiteti, 1998, 321 s.

44. Əliyev Rəhim. Poeziyanın təbəiiliyi. Bakı: Yazıçı, 1982, 96 s.
45. Əliyeva Gülşən. Çağdaş poeziya və klassik irs. Bakı: Azərənşr, 2000, 172 s.
46. Əliyeva Gülşən. Çağdaş Azərbaycan poeziyasında Füzuli ənənələri. Filol. elm. nam. ...dis. Bakı: 2000, 163 s.
47. Əliyeva İfrat. Bəxtiyar Vahabzadənin lirikası. Bakı: Yazıçı, 1983, 180 s.
48. Əliyeva İfrat. Şair, insan və zaman. S.M.Kirov adına ADU-nun «Elmi əsərləri», Dil və ədəbiyyat seriyası, 1972, № 6, s.74-80
49. Əliyeva İfrat. Mənalı ömür. //Azərbaycan, 1975, № 10, s.49-50
50. Əliyeva Jalə. Çağdaş türk poeziyası. Bakı: Elm, 2002, 210 s.
51. Əlizadə M. Əsrlərin arxasından eşidilən «Fəryad». «Bakı» qəz., 1984, 23 aprel
52. Əmirov Sabir. Cənubi Azərbaycan milli-demokratik ədəbiyyatı.Bakı: Elm, 2000, 257 s.
- 53.Əmrahovlu Arif. Dünəninim sözləri. Bakı:Elm, 2006, 412 s.
54. Ənvəroğlu Himalay. Azərbaycan ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri, Bakı: Elm, 2004, 773 s.
55. Fəzli Gəray. Bəxtiyar Vahabzadə: şairin siyasi portreti. «Yeni fikir» qəz., 1990, 28 noyabr, № 27 (364)
56. Göyüşov R. Qarabağın keçmişinə səyahət. Bakı: Azərənşr, 1993, 240 s.
57. Gözəlov Nadir. Qarabağ dərdi. Bakı: Səda, 1997, 212 s.
58. Gündoğdu Bayram. Bəxtiyar Vahabzadənin publisistikası. Filol. elm. nam. ...dis. Bakı: 2010, 27 s.
59. Hacıyev Abbas. Ədəbiyyatşünashğın əsasları. Bakı: Zaman, 1999, 417 s.

- 60.Hacıyev Tofiq. Düşüncəli, istedadlı dil. //Ulduz, 1983, № 7, s. 45-52
- 61.Hacıyeva Maarifə. Dirilik bulağı (B.Vahabzadə yaradıcılığında folklor nümunələri), //Ulduz, 1982, № 2, s.53-54
- 62.Hacıyeva Maarifə. Ədəbi müləhizələr. Bakı: Azərənşr, 2007, 240 s.
- 63.Heyət Cavad. Kamillik zirvəsi. Bakı: Azərənşr, 2009, 376 s.
- 64.Həbibbəyli İsa. Himn və marş. «Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi poetikası», II kitab. Bakı:Elm, 2006, s. 417- 422
- 65.Həbibbəyli İsa. Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik. Bakı: Nurlan, 2007, 696 s.
- 66.Həsənov Həsən. Azərbaycanın Bəxtiyarı, yaxud «Gülüstan»dan «Şəhidlər»ə gedən yol. Bakı:Apostrof, 2009, 48 s.
- 67.Həziqulu Qorxmaz. Poetik formaların təkamülündə fərdi üslub, «Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi poetikası». II kitab. Bakı:Elm, 2006, s. 71-104
- 68.Hüseyn Mehdi. Dəyərli əsər. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1965, 30 yanvar
- 69.Hüseynoğlu Tofiq. Söz – tarixin yuvası. Bakı: Azərənşr, 2000, 166 s.
- 70.Hüseynov Şirəməmməd. Milli haqq və ədalət axtarışında. Adiloğlu, 2004, 420 s.
- 71.Xəlilov Qulu. Həyatdan gələn səslər. Bakı:Gənclik, 1984, 352 s.
- 72.Xəlilov Pənah. Ömrün payızında. //Azərbaycan, 1983, № 7, s.185-187
- 73.Xəzri Nəbi. Poeziyamız bir ümmandırsa... «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1985, 23 avqust

74. İbrahimov Mirzə. Uca fikirlər, coşqun ehtiraslar poeziyası. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1984, 16 noyabr
75. İsmayıl Məmməd. Yalana nifrət, həqiqətə məhəbbətlə. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1985, 23 avqust
76. İsmayilov Məmməd. Müasir Azərbaycan poeziyasında aşiq şeiri ənənələri. Filol.elm. nam. ...dis. Bakı:1997, 182 s.
77. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri (məqalələr toplusu). I kitab. Bakı: Elm, 2006, 428 s.
78. Kazımov Qəzənfər. Sənət düşüncələri. Bakı: Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası, 1997, 576 s.
79. Köçərli Tofiq. Qarabağ: yalan və həqiqətlər. Bakı, «İrşad» mərkəzi, 1998.
80. Qabil. Gülləbaran eylədilər. Bakı: Gənclik, 1994, 100 s.
81. Qara yanvar. Bakı. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. 1990, 320 s.
82. Qarayev Yaşar. Səhnəmiz və müasirlərimiz. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1972, 210 s.
83. Qarayev Yaşar. Poeziya və nəsr. Bakı: Yazıçı, 1979, 198 s.
84. Qarayev Yaşar. Meyer şəxsiyyətdir. Bakı: Yazıçı, 1988, 456 s.
85. Qarayev Yaşar. Tarix: yaxından və uzaqdan. Bakı: Sabah, 1996, 712 s.
86. Qarayev Yaşar. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (XIX və XX-yüzlər). Bakı: Elm, 2002
87. Qarayev Yaşar. Salmanov Şamil. Poeziyanın kamilliyi. Bakı: Yazıçı, 1985, 193 s.
88. Qasımov Himalay. Bədiliyin meyarı. Bakı: APİ, 1990, 88 s.
89. Qəhrəmanlı Nazif. Məlum və naməlum üslub // Ulduz, 1997, №1, s. 91-93

90. Quliyev Kamil. Lirikə, müasirlik və qəhrəman. Bakı: Yazıçı, 1983, 197 s.
91. Quliyev Tofiq. Ədəbiyyatda realizm və modernizm problemləri. Bakı: Nağıl evi, 2006, 130 s.
92. Quliyev Vilayət. Azərbaycanda erməni zülmü. Bakı: Ozan, 1990.
93. Mahmudov Y., Şükürov K. Qarabağ: real tarix, faktlar, sənədlər. Bakı: Təhsil, 2005, 380 s.
94. Mansurzadə Ağəddin. Düşündürən poeziya «Azərbaycan müəllimi» qəz., 1982, 6 avqust
95. Mansurzadə Ağəddin. Özü də, sözü də qocalmayan şair. «Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 1985, 16 avqust
96. Mehraliyev Elçin. Mühəribə və ədəbiyyat (90-cı illərin Azərbaycan ədəbiyyatı əsasında). Filol. elm. nam. ...dis. avtoref. Bakı: 2001, 37 s.
97. Mehraliyev Elçin. Mühəribə poeziyada. Azərbaycan, 1999, № 10, s. 176-183
98. Mehraliyev Elçin. Mühəribə və ədəbiyyat. Bakı: Azər nəşr, 2000, 228 s.
99. Məmmədli Mürşüd. Ustad. «Yeni müsavət» qəz., 2001, 23 avqust
100. Məmmədli Mürşüd. Bəxtiyar Vahabzadə – istiqlal şairi. // Azərbaycan, 2004, № 9, s. 172-180
101. Məmmədov M. Poeziya yeni təfəkkür işığında. Bakı: Yazıçı, 1990, 176 s.
102. Məmmədova Fatimat. Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasının dil və üslub xüsusiyyətləri. Bakı: UniPrint, 2011, 136 s.
103. Musayeva İradə. İmdad haraylı bir səs. // Azərbaycan, 2005, № 1, s. 187-189
104. Mustafa Nizaməddin. Poeziya: dünənimiz, bu günümüz. «Azərbaycan», 1992, № 9-10.

105. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı: İki cildə, I-II cildlər. Bakı: Bakı Universiteti, 2007, 504; 560 s.
106. Mütəllibov Tofiq. Bəxtiyarlıq. «Azərbaycan gəncləri» qəz., 1985, 15 avqust
107. Nağıyeva Nərin. Mən insan övladı, torpaq oğluyam. Bakı: Azərbaycan, 1995, 88 s.
108. Nəbiyev Bəkir. Kamalın təntənəsi. Bakı: Yazıçı, 1981, 397 s.
109. Nəbiyev Bəkir. Söz ürəkdən gələndə. Bakı: Azərnaşr, 1984, 284 s.
110. Nəbiyev Bəkir. Zirvəyə gedən yolda. «Kommunist» qəz., 1985, 16 avqust
111. Nəbiyev Bəkir. Çətin yollarda. Bakı: Elm, 2000, 780 s.
112. Nəbiyev Bəkir. İstiqlal şairi. Bakı: Elm, 2001, 348 s.
113. Nəcəfova Mərzyyə. Qarabağ mövzusu bədii publisistika-kada, Filol. elm. nam. ...dis. avtoref. Bakı: 2002, 24 s.
114. Nəcəfova Mərzyyə. Qarabağ mövzusu bədii publisistikada. Bakı: Nafta-press, 2000, 106 s.
115. Nəcəfova Mərzyyə. Şəhid ədəbiyyatı janrını zaman yaratdı. «Elmi xəbərlər», I c., Bakı: Elm, 2000, s. 23–26
116. Nəcəfova Mərzyyə. B. Vahabzadə publisistikasında Qarabağ problemi. «Tədqiqatlar», I c., Bakı: Elm, 2002, s. 209–214
117. Nəsibova Hicran. Müasir Azərbaycan lirikasında insan konsepsiyası. Filol. elm. nam. ...dis. Bakı: 1998, 156 s.
118. Parçalanmış millətin harayı (Həsərət şeirləri və bayatıları). Bakı: Nurlar, 2007, 656 s.
119. Rahim Məmməd. Bəxtiyar Vahabzadənin şeirləri. // İnqilab və mədəniyyət, 1952, № 7, s. 162–169
120. Rüstəm Süleyman. Azərbaycanın xalq şairi. «Bakı» qəz., 1985, 15 avqust
121. Rüstəmov A., Nəbiyev B., Qarayev Y. Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Elm, 2003, 376 s.

122. Rza Xəlil. Vətəndaşlıq və müasirlik. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1975, 19 aprel
123. Rza Rəsul. Bəxtiyarlıq. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1975, 23 avqust
124. Rza Rəsul. Seçilmiş əsərləri: 5 cildə, V c., Bakı: Öndər, 2005, 264 s.
125. Salmanov Şamil. Azərbaycan sovet şeirinin ənənə və novatorluq problemi. Bakı: Elm, 1980, 184 s.
126. Salmanov Şamil. Müasirlik mövqeyindən. Bakı: Yazıçı, 1982, 204 s.
127. Salmanov Şamil. Bəxtiyar Vahabzadənin lirikası. Azərb. EA «Ədəbiyyat, dil, incəsənət» seriyası. 1986, №1, s. 16–20
128. Salmanov Şamil. İnsaniliyin qələbəsi. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1989, 24 fevral
129. Salmanov Şamil. Bilsin ana torpaq... (Müharibə və müasir fikir). // Azərbaycan, 1995, № 1–3
130. Seyidov Yusif. Ömrün kamala yetişən çağı. «Kommunist» qəz., 1983, 22 yanvar
131. Seyidov Yusif. Sözün qüdrəti. Bakı: Yazıçı, 1983
132. Seyidov Yusif. Şairin fikir dünyası. Bakı: Bilik, 1985
133. Sultanlı Vəqif. Azadlığın üfüqləri. Bakı: Şirvanəşr, 1997, 208 s.
134. Sultanlı Vəqif. Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı. Bakı: Şirvanəşr, 1998, 160 s.
135. Şəhriyar Məhəmmədhusəyn. Yalan dünya. Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası, 1993, 496 s.
136. Telmanqızı Asifə. Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı. Bakı: Turan evi, 2010, 152 s.
137. Teymurqızı Rəfiqə. Bədii dilin özəlliyi və gözəlliyi. Bakı: Ozan, 2000, 180 s.
138. Türk dünyasının Bəxtiyarı. I hissə. Bakı: «Təfəkkür NPM», 2002, 364 s.

139. Türk jurnalı Azərbaycan şairi haqqında. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1979, 17 avqust
140. Ulusel Rahid. Ayağından daş asılmış həqiqətlər. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1991, 24 may
141. Ulutürk Xəlil Rza. Ədəbi tənqid. Bakı: Mütərcim, 2003, 876 s.
142. Vahabzadə Bəxtiyar. Mənim dostlarım. Bakı: Azərənşr, 1949, 65 s.
143. Vahabzadə Bəxtiyar. Bahar. Bakı: Uşaqgənənşr. 1950, 49 s.
144. Vahabzadə Bəxtiyar. Ədəbi heykəl. Bakı: Azərənşr, 1951, 60 s.
145. Vahabzadə Bəxtiyar. Dostluq nəğməsi. Bakı: Uşaqgənənşr, 1953, 63 s.
146. Vahabzadə Bəxtiyar. Çinar. Bakı: Uşaqgənənşr, 1956, 62 s.
147. Vahabzadə Bəxtiyar. Sadə adamlar. Bakı: Azərənşr, 1956, 124 s.
148. Vahabzadə Bəxtiyar. Şəbi-hicran. Bakı: Uşaqgənənşr, 1959, 89 s.
149. Vahabzadə Bəxtiyar. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Azərənşr, 1961, 273 s.
150. Vahabzadə Bəxtiyar. Etiraf, Şəbi-hicran. Bakı: Uşaqgənənşr, 1962, 187 s.
151. Vahabzadə Bəxtiyar. İnsan və zaman. Bakı: Uşaqgənənşr, 1964, 228 s.
152. Vahabzadə Bəxtiyar. Bir ürəkdə dörd fəsil. Bakı: Azərənşr, 1966, 236 s.
153. Vahabzadə Bəxtiyar. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Gənclik, 1967, 411 s.
154. Vahabzadə Bəxtiyar. Səməd Vurğun. Bakı: Azərənşr, 1968, 346 s.

155. Vahabzadə Bəxtiyar. Köklər-budaqlar. Bakı: Gənclik, 1968, 346 s.
156. Vahabzadə Bəxtiyar. Dəniz-sahil. Bakı: Gənclik, 1969, 142 s.
157. Vahabzadə Bəxtiyar. Dörd yüz on altı. Bakı: Gənclik, 1970, 133 s.
158. Vahabzadə Bəxtiyar. Bir baharın qaranquşu. Bakı: Gənclik, 1971, 168 s.
159. Vahabzadə Bəxtiyar. Dan yeri. Bakı: Gənclik, 1973, 260 s.
160. Vahabzadə Bəxtiyar. Seçilmiş əsərləri (2 cildə). I cild. Bakı: Azərənşr, 1974, 283 s.
161. Vahabzadə Bəxtiyar. Seçilmiş əsərləri (2 cildə). II cild. Bakı: Azərənşr, 1975, 250 s.
162. Vahabzadə Bəxtiyar. Sənətkar və zaman. Bakı: Gənclik, 1976, 299 s.
163. Vahabzadə Bəxtiyar. Açıq söhbət. Bakı: Gənclik, 1977, 173 s.
164. Vahabzadə Bəxtiyar. Sadəlikdə böyüklük. Bakı: Yazıçı, 1978, 338 s.
165. Vahabzadə Bəxtiyar. Açılan səhərlərə salam. Bakı: Yazıçı, 1979, 230 s.
166. Vahabzadə Bəxtiyar. Payız düşüncələri. Bakı: Yazıçı, 1981, 365 s.
167. Vahabzadə Bəxtiyar. Muğam. Bakı: Yazıçı, 1982, 132 s.
168. Vahabzadə Bəxtiyar. Vətən ocağının istisi. Bakı: Gənclik, 1982, 184 s.
169. Vahabzadə Bəxtiyar. Seçilmiş əsərləri (2 cildə). I cild. Bakı: Yazıçı, 1983, 425 s.
170. Vahabzadə Bəxtiyar. Seçilmiş əsərləri (2 cildə). II cild. Bakı: Yazıçı, 1984, 448 s.

- 171.Vahabzadə Bəxtiyar. Özümlə söhbət. Bakı: Azərənşr, 1985, 264 s.
- 172.Vahabzadə Bəxtiyar. Dərin qatlara işiq. Bakı: Yazıçı, 1986, 318 s.
- 173.Vahabzadə Bəxtiyar. Axı, dünya fırlanır. Bakı: Yazıçı, 1987, 204 s.
- 174.Vahabzadə Bəxtiyar. Gəlin açıq danışaq. Bakı: Azərənşr, 1988, 214 s.
- 175.Vahabzadə Bəxtiyar. Lirika. Bakı: Azərənşr, 1990, 214 s.
- 176.Vahabzadə Bəxtiyar. Şəhidlər. Bakı: Elm, 1990.
- 177.Vahabzadə Bəxtiyar. Şənbə gecəsinə gedən yol. Bakı: Azərənşr, 1991
- 178.Vahabzadə Bəxtiyar. Nağıl-həyat. Bakı:Yazıçı, 1991, 240 s.
- 179.Vahabzadə Bəxtiyar. Ümidə heykəl qoyun. Bakı:Yazıçı, 1993, 124 s.
180. Vahabzadə Bəxtiyar. Yeni şeirlər. Bakı:Yazıçı, 1993.
- 181.Vahabzadə Bəxtiyar. Vətəndaş. Bakı:Gənclik, 1994.
- 182.Vahabzadə Bəxtiyar (Foto-kitab). Bakı:Azərbaycan, 1995, 128 s.
- 183.Vahabzadə Bəxtiyar.Yanan da mən, yaman da mən. Bakı:Göytürk, 1995, 286 s.
- 184.Vahabzadə Bəxtiyar. Körpü çaydan uzaq düşüb. Bakı:Azərbaycan, 1996
- 185.Vahabzadə Bəxtiyar (Bibliografik göstərici).Tərtib edənİ.İfrat Əliyeva.Bakı:Maarif, 1997, 200 s.
- 186.Vahabzadə Bəxtiyar. Bir ömür yuxu. Bakı:Azərbaycan, 1998, 192 s.
- 187.Vahabzadə Bəxtiyar. Ləyaqət. Bakı:Azərbaycan, 1998
- 188.Vahabzadə Bəxtiyar. İstiqlal. Bakı:Gənclik, 1999, 496 s.

- 189.Vahabzadə Bəxtiyar. Ağıl başqa, ürək başqa, Bakı: Azərbaycan, 2000, 288 s.
- 190.Vahabzadə Bəxtiyar. Ədəbi düşüncələr. Bakı:Təhsil, 2000, 216 s.
- 191.Vahabzadə Bəxtiyar. Ağ atlı oğlan. Bakı:Təhsil, 2002
- 192.Vahabzadə Bəxtiyar. Sandıqdan səslər. Bakı:Təfəkkür, 2002
- 193.Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri: Altı cildə. I-VI cildlər. Bakı:Azərbaycan, 2001-2002
- 194.Vahabzadə Bəxtiyar. Seçilmiş əsərləri: İki cildə, I c., Bakı: Öndər, 2004, 328 s.
- 195.Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri: 12 cildə, I-XII cildlər, Bakı:Azərbaycan, 2007
- 196.Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri: On iki cildə, I c., Bakı:Elm, 2008, 612 s.
- 197.Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri: On iki cildə, II c., Bakı:Elm, 2008, 616 s.
- 198.Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri: On iki cildə, III c., Bakı:Elm, 2008, 577 s.
- 199.Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri: On iki cildə, IV c., Bakı:Elm,2008,662 s.
- 200.Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri: On iki cildə,V c., Bakı:Elm, 2008, 584 s.
- 201.Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri: On iki cildə,VI c., Bakı:Elm, 2008, 738 s.
- 202.Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri: On iki cildə,VII c., Bakı:Elm, 2008, 463 s.
- 203.Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri: On iki cildə,VIII c., Bakı:Elm, 2009,518 s.
- 204.Vahabzadə Bəxtiyar.Əsərləri: On iki cildə, IX c., Bakı: Elm, 2009, 828 s.
- 205.Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri: On iki cildə, X c., Bakı:Elm, 2009, 831 s.

206. Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri: On iki cildə, XI c., Bakı: Elm, 2009, 826 s.
207. Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri: On iki cildə, XII c., Bakı: Elm, 2009, 838 s.
208. Yusifli Afaq. Çağdaş poeziya və Füzuli irsi. Bakı: Elm, 2008, 182 s.
209. Yusifli Vəqif. Yollar həyata aparır. Bakı: Gənclik, 1999, 140 s.
210. Yusifli Vəqif. Tənhalığın poeziyası // Azərbaycan, 2003, № 2, s. 91-94
211. Yusifli Vəqif. Poeziyanın yolları və illəri (1960-2000-ci illər). Bakı: Mütərcim, 2009, 404 s.
212. Yusifli Vəqif. Poeziyamızın Bəxtiyarı. «Ədəbiyyat» qəz., 2010, 20 avqust, № 33 (3732)
213. Yusifli Vəqif. Poeziyamız haqqında düşüncələr // Azərbaycan, 2010, № 10, s. 168-180
214. Yusifoglu Rəfiq. Müasir ədəbi proses və ədəbi tənqid. Bakı: Çapaşloğlu, 2004, 240 s.

Rus Dilinde

215. Aйтматов Чингиз. Читая современника. «Литературная газета», 19 октября 1983 г.
216. Анар. Меликли Тофиг. Прощание с поэтом. «Литературная газета», 24 февраля 2009 г.
217. Вагабзаде Бахтияр. Простые люди. Москва: Советский писатель, 1958, 127 стр.
218. Вагабзаде Бахтияр. Высота. Москва: Советский писатель, 1964, 103 стр.
219. Вагабзаде Бахтияр. Девичья башня. Москва: Советский писатель, 1968, 106 стр.
220. Вагабзаде Бахтияр. Весна на вершинах. Москва: Художественная литература, 1974, 158 стр.

221. Вагабзаде Бахтияр. Не закрывай окно. Москва: Советский писатель, 1982, 103 стр.
222. Вагабзаде Бахтияр. Все пространство души. Баку: Язычы, 1985, 245 стр.
223. Вагабзаде Бахтияр. Мы на одном корабле. Москва: Советский писатель, 1986, 336 стр.
224. Вагабзаде Бахтияр. Достоинство. Баку: Язычы, 1988, 248 стр.
225. Вагабзаде Бахтияр. Метаморфозы. Москва: Молодая гвардия, 1990, 111 стр.
226. Вагабзаде Бахтияр. Лирика. Баку: Азернешр, 1990, 67 стр.
227. Гусейнов Чингиз. Этот живой феномен, М., Советский писатель, 1988, 480 стр.
228. Гулиев Гасан. Азербайджанская поэзия вчера и сегодня. Москва: Знание, 1986, 180 стр.
229. Дадашзаде М.А. Азербайджанская литература. Москва: «Высшая школа», 1979, 204 стр.
230. Евтушенко Е. О Бахтияре Вагабзаде, «Литературный Азербайджан», 1981, № 10, стр. 7-8
231. Казакова Р. Ответственность за судьбы мира (О книге Б. Вагабзаде «Мы на одном корабле»). «Литературная газета», 11 октября 1984 г.
232. Литературный энциклопедический словарь. Москва: Советская энциклопедия, 1987
233. Михайлов А. Поэты и поэзия. Москва: Просвещение, 1978, 302 стр.
234. Рзаев В. Не закрывай окно. «Литературное обозрение», 1984, № 2, стр. 79-80
235. Словарь литературоведческих терминов. Составители Л.И. Тимофеев и С.В. Тураев, Москва, Просвещение, 1974

- 236.Франко Н.Я. Из секретов поэтического творчества. Москва: Искусство, 1967, 242 стр.
- 237.Халдеев А. Из глубин сердца (О книге Б.Вагабзаде «Мы на одном корабле»). газ. «Вышка», 29 октября 1983 г.
- 238.Храпченко М.Б. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы. Москва: Изд-во Советский писатель, 1975, 408 стр.
- 239.Широков В. К вершине приведет мечта (О книге Б.Вагабзаде «Не закрывай окно»). «Литературная газета», 6 апреля 1983 г.

Türkiye Türkçesinde

- 240.Ahundlu Yavuz. Karabağ İmdat Çığılığı. Ankara: Kültür Ajans Yayınları, 2010, 119 s.
- 241.Akpınar Yavuz. Azeri Edebiyatı Araştırmaları. İstanbul: Dergah yayınları, 1994, 512 s.
- 242.Canbek Eray. Şiir ve Şair Üzerine Aykırı Düşünceler. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1992
- 243.Ercilasun Ahmet Bican. Bir Azeri Şairi: B.Vahabzade. «Milli Eğitim ve Kültür» Dergisi, 1979, sayı 2
- 244.Eroğlu Ebubekir. Modern Türk Şiirinin Doğası. İstanbul: Yarı Kredi Yayınları, 1993
- 245.Kabaklı Ahmet. Türk Edebiyatı. Cilt 4, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2001
- 246.Kaplan Mehmet. Pırlanta Gibi Bir Şiir. «Türk Edebiyatı» dergisi, 1984, sayı 123
- 247.Kukul M. Halistin. Bahtiyar Vahabzadenin «Hörümçek Tor Bağladı» Şiiri Hakkında. «Ortadoğu» dergisi, 1993, sayı 11

- 248.Mayadağlı Hüsniye Zal. Bahtiyar Vahabzade'nin Eserlerinde Setiraltı İfadeler. «Türk Edebiyatı» dergisi (İstanbul), şubat, 1994, s.26-29
- 249.Mayadağlı Hüsniye Zal. Bahtiyar Vahabzade'nin Hayatı ve Eserleri. Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, 420 s.
- 250.Şmide Ahmet. Bahtiyar Vahabzadeye Mektup. «Türk Edebiyatı» dergisi, şubat, 1973, sayı 23, s.22-23
- 251.Türk edebiyatı tarihi: İki ciltde, II c., Bakı: MBM-Bəngü nəşriyyatı, 2010, 658 s.
- 252.Vahabzade Bahtiyar. Tavşana Kaç, Taziya Tut. Ankara: Yeni Düşünce Yayınları, 1990, 78 s.
- 253.Vahabzade Bahtiyar. Ömürden Sayfalar. İstanbul: Ötügen Yayınları, 2000, 304 s.
- 254.Yeni Türk Edebiyatı (1839-2000). Editör Dr. Ramazan Korkmaz, 3. baskı, Ankara: Grafiker Yayıncılık, 2006, 535 s.
- 255.Yıldırım Dursun. «Payız Düşünceleri» ve Büyük Arzular. «Milli Kültür» Dergisi, 1982, sayı 9
- 256.Zeynalabdin Makas. Çağdaş Azerbaycan Şiiri Antolojisi (ön söz), Ankara:1992, 480 s.

İnternet Kaynakları

257. Bahtiyar Vahapzade Kimdir? Hayatı, Eserleri. <http://www.kimdirhayatieserleri.com/bahtiyar-vahapzade-kimdir-hayatı-eserleri.html>
258. Büyük Türk Şairi Bahtiyar Vahapzade. <http://anka-enstitusu.com/buyuk-turk-sairi-bahtiyar-vahapzadeyi-saygiyla-aniyoruz/>
259. Kahraman Erdal. Bahtiyar Vahapzadenin Ana Dili Üçrunda Verdiği Mücadele. http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content

260. Mayadağlı Hüsniye. Bahtiyar Vahapzade'nin Şiirlerinde Aşk. <http://www.toredergisi.net/husniye-mayadagli/bahtiyar-vahabzade-nin-siirlerinde-ask.html>
261. Osman Baş. Doğumunun 90. Yılında Bahtiyar Vahapzade. http://www.tokatgazetesi.com/author_article_detail.php?article_id=8349
262. Türkçenin ve Özgürlüğün Şairi. <http://blog.milliyet.com.tr/turkce-nin-ve-ozgur-lugun-sairi--bahtiyar-vahapzade/Blog/?BlogNo=162789>

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ..... 3

GİRİŞ 7

I. BÖLÜM

BAHTİYAR VAHABZADE'NİN ŞİİR SANATINDA BAĞIMSIZLIK PROBLEMİNİN GÜNCELİĞİ VE İNSANİ ÖZELLİĞİ..... 15

1.1. Bağımsızlık Ülküsünün Taşıyıcısı Olarak Ana Dili Problemi 19

1.2. İnsan ve Zaman Bağlamında Kişilik Özgürlüğünün Şiire Yansımaları 28

1.3. Evrensel Konularda Yazılan Eserlerde Özgürlük İdeolojisinin Yansıma Özellikleri 44

II. BÖLÜM

ŞİİR SANATINDA DÜŞÜNCE, KONU VE ÜLKÜ YENİLİĞİ 65

2.1. Bahtiyar Vahabzade Şiirlerinde Güney Azerbaycan ve Milli Manevi Bütünlük Sorununun Sanatsal Çözümü 67

2.2. Milli Manevi Hafızanın Işığında Dağlık Karabağ

Faciastı	88
----------------	----

III. BÖLÜM

ŞİİR SANATINDA ULUSAL BAĞIMSIZLIK VE ÖZGÜRLÜK İDEOLOJİSİ

104

3.1 Vatanseverlik ve Vatandaşlık Okulu Olarak Şiir	105
--	-----

3.2. 20 Ocak Olayları ve Ulusal Bilinç Sorununun Edebi İfadesi	113
---	-----

3.3. Kuzey Azerbaycan'ın Bağımsızlık Mücadelesi ve Bahtiyar Vahabzade Şiirlerine Yansıması	120
---	-----

SONUÇ	139
-------------	-----

KAYNAKÇA	143
----------------	-----

Ş-21501

Aida MİRZAYEVA 22 Haziran 1982'de Azerbaycan'ın Bakü şehrinde doğdu.

2005 yılında Bakü Devlet Üniversitesi'nin Filoloji Fakültesinde Yüksek Lisans eğitimini tamamladı.

Bilimsel çalışmalarına öğrencilik yıllarında başlamıştır.

2009-2013 döneminde Bakü Devlet Üniversitesi'nin Azerbaycan Edebiyatı Tarihi Bölümü'nde doktora eğitimini yapmıştır. Doktora unvanına sahiptir.

2006 yılından itibaren Bakü'de lisede Azerbaycan Dili ve Edebiyatı öğretmenini olarak görev yapmaktadır.

Edebiyat eleştirisi konulu yazılarında daha ziyade şiirle ilgili araştırmaları üstünlük oluşturmaktadır. Azerbaycan'ın ünlü şairi Bahtiyar Vahabzade ile ilgili monografisi, çağdaş edebiyat konulu araştırmaları çeşitli dillere çevrilerek basılmıştır.

SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK

Istanbul Cad. Istanbul Çarşısı No.: 48/48

İskitler 06070 ANKARA

T: (312) 341 36 67

soncagyayincilik@yandex.com

www.soncagyayincilik.com.tr

